

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

NÉMETH ISTVÁN, JUHÁSZ ERZSÉBET ÉS
MILORAD PAVIĆ NOVELLÁJA
MAI HORVÁT KÖLTŐK VERSEI
GÜNTER WALLRAFF KÖNYVÉNEK RÉSZLETE
VARGA ZOLTÁN JEGYZETÉVEL
SLAVCO ALMÁJAN HANGJÁTÉKA
SZELI ISTVÁN HERDER-TANULMÁNYÁNAK
BEFEJEZŐ RÉSZE
SAVA BABIĆ ESSZÉJE A MŰFORDÍTÁSRÓL
DÉSI ÁBEL VERSE ÉS VERSKOMMENTÁRJA

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1986

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

L. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓTANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

- Németh István: Lírai napló 1137
Juhász Erzsébet: Között (novella) 1144
Brasnyó István: Macula II. (regény) 1153
Mai horvát költők (Dragutin Tadijanović, Jure Kaštelan, Milivoj Slaviček, Irena Vrkljan, Vesna Krmpotić, Antun Šoljan, Marija Čudina és Jagoda Zamoda versei) 1175
Milorad Pavić: Miloš Crnjanski halála (novella) 1182
Günter Wallraff: Kikeresztelkedés, avagy „lefejezés áldás nélkül”
(részlet a *Legalul című könyvből*) 1186
Varga Zoltán: Ali bőrében (esszé) 1195
Slavco Almájan: Az ajtó (hangjátéka két évszakban) 1209

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Szeli István: Herder „utókora” a szerb és a magyar irodalomban
(tanulmány, befejező rész) 1231
Sava Babić: Nyelvi-kulturális kérdések és a műfordítás (esszé)
1246
Dési Abel: Megálmodott élet és átélt álom (vers és verskommen-
tár) 1251
Bela Duranci: Vajdaság képzőművészete (IX.) 1263

LÍRAI NAPLÓ

NÉMETH ISTVÁN

A haza udvarában

Nemcsak tudom, minden porcikámmal érzem is, hogy ahhoz a helyhez közeledünk, ahol születtem és felnőttem. Ahogy Szenttamást maga mögött hagyja a busz, úgy nyúlok el az ülésen, hogy zavartalanul átadhassam magam akár a szendergésnek, akár a szemlélődésnek. Vagyis egyszerre mind a kettőnek. Valahogy úgy, hogy a szendergés puha szemüvegén át figyeljem a felém áramló, mellettem elsuhanó tájat, azt a tájat a nemzetközi út két oldalán, amelyiket ezerszer láttam ugyan, de amely mégsem unalmas, mert nemcsak széppé, hanem személyessé is varázsolja, hogy haza vezet. Ilyenkor az ember szeretné a lépteit megszorozni, hogy minél előbb otthon lehessen, most én inkább fékezném a buszt, csak az első sebességben hajtánám, kényelmesen, lassan haladtatnám, nemcsak azért, hogy jobban szemügyre vehessem a bodzabokrokkal benőtt, kis akácligeteket, a napraforgótáblákat, a dombok, a Telecskai-dombok szelíd vonulatát, a Krivaja völgyét, a nagy szalmakazlakat, a messziről ide fehérülő tanyavégeket, hanem hogy minél tovább tartson ez a csontzsibbasztó, csontpihentető, könnyű elnyújtózkodottság, ez a végtelenség határát súroló félébrenlét, ez a lebegés, ez az átengedettség, ez a finom vonzás a teljes azonosulás, a teljes feloldódás felé. Mintha az újraegyesülés próbáját, főpróbáját élném át azzal a tömeggel, azzal az anyaggal, amelyből valaha kiszakadtam. Ennek az újraegyesülésnek a vágyát. Félig lehunyt pillám alól szemlélődök, úgy eresztve el szemem előtt a tájat, hogy nem állapodok meg egyetlen pontján sem, csak színeket érzékelek, formákat nem, majd ismét csak kazlak, akácligetek, egy magányos fűz lent, a Krivaja völgyében, az a

dombra fölfutó, keskeny gyümölcsös, előtte a fehér homlokú csőszházzal. Hallom a busz robogását, mintha kívülről hallanám, halom, ahogy az út menti jegenyék elsurrannak mellettünk, szeretném a buszt lefékezni, lelassítani, mert túl gyorsan, brutálisan fogy alattunk az út, nemsokára hazaérünk, le kell szállnom, pedig nem azért ültem föl a buszra, hogy megérkezzek, hogy célba érjek, hogy hazaérjek, hanem, tudom már, ezért a rövid útszakaszért, amely megérkezés előtt a haza udvarában az otthon illúzióját kelti.

Fölbontott idő

J.-vel a Kálvárián. Nem a főkapuján át közelítjük meg, amelyen rozsdás betűk hirdetik, hogy FÖLTÁMADUNK, hanem hátulról, az ördögcérnával benőtt temetőárkon keresztül, ahova valamikor állítólag az öngyilkosokat és a gonosztevőket hantolták el. Lassan betemetődik a temetőárok. A falu utolsó házsorának a gyerekei játszanak itt, irigykedve állapítom meg magamban, milyen jó helyük lehet itt a semfüsemfa bokrok meg az öreg, elhagyott sírhalmok között. Pedig gyerekkoromban kötéllel se lehetett volna ráhajtani, hogy temetőben játszozzam, irtóztam még a temető közelétől is. Nem ment a fejembe, hogy tudnak emberek a temető mellett lakni, ahol, ha az ablakon kinéznek, sírokat látnak maguk előtt. Most J.-vel nem győzzük bizonygatni egymásnak, mennyire szeretünk a temetőben barangolni. Kapóra jön e kézenfekvő megállapítás: közeledünk az örök otthon felé. Ezek a temetői séták, barangolások még csak ismerkedés, barátkozás az „örök otthonnal”. Egyszer ide fogunk megtérni, itt fogunk megpihenni. Mások nemcsak ismerkedni, barátkozni járnak ide föl, már a helyet is előre megvásárolták maguknak, ahol majd pihenni fognak. Sőt az „örök hajlékot” is megépítették maguknak, a családi sírboltot. Minden készen áll, a síremlék is a tulajdonos, a tulajdonosok nevével, csupán egy évszám hiányzik róla még, az elhalálozásé. Azok a sírok, amelyeknek a hantjai között botorkálunk, nem készülhettek el előre, a sírkövekre nem véshettek két évszámot, mert egybe belefért életük s haláluk. „B. Erika élt 7 hónapot.” Karon ülő lehetett, amikor meghalt. Még szopós korában. Beszélni még nem, csak nevetni tudott. És sírni. Nem félt még a temetőtől, de az élettől sem. Nem is tudta még, hogy a világon van, de már visszanevetett az édes-

anyjára, s nevetése valószínűleg nagy örömet szerzett a szüleinek. „Már nevet!” — mondogatták. „Ugye, milyen édes?!” — gyönyörködtek benne. S héthónapos korában meghalt. „V. Palika élt 2 hónapot.” Mennyi idő az a két hónap? Sok bogárfajtának egy öröklét. „K. Robika élt 1 napot.” Vajon egy teljes napot, vagy csak húsz óra hosszát? Megszületett reggel, s estére már meghalt? Szenvedett egy egész iszonyatos napon át? Csak átszenvedte, csak átsírta elnémitóan rövidre szabott életét? „K. Ferike élt 2 órát.” Kilenc hónapon át várták, hogy megszülessen. Ingecskét készítettek neki, s a szülők azt is elhatározták előre, hogy ha kisfiú lesz, Ferike névre fogják keresztelni. Nem is érkeztek keresztvíz alá tartani, alig hogy megszületett, meghalt. Talán még a szemét sem nyitotta rá erre a nem neki teremtett világra... Tovább haladva, „a felnőtt” temető egyik első halottja csaknem száz évet élt, jómagam is ismertem, kiváló kertész volt harminc-négy éven át, mielőtt negyven évet töltött a vasút szolgálatában. S mindezek előtt volt legény- és gyermekkora, sőt kisgyerek kora, s szopós csecsemőkora is. Bizonyára halottkora tart majd legtovább, egészen addig, míg be nem teljesül az, amit a bejárati kapu rozsdás betűi hirdetnek. Addig pedig zuhog, zuhog szüntelenül a temetőre — napfényvel, esővel, radioaktív porral elkeveredve — a múlhatatlan, az elkezdhetetlen, a befejezhetetlen, a megállíthatatlan, a fölbonthatatlan, az oszthatatlan idő.

A megmaradás udvarában

A házban, ahol születtem s ahol felnőttem. Ugyanolyan, amilyen volt, némi átalakítással, a környéke azonban teljesen megváltozott. Elébe is új házat építettek, a háta mögé is. S előtte a fák se a régiék. Az új, nagy lombú fák másfajta árnyat vetnek rá, mint amit annyi éven át megszoktam. Csak akkor lélegzem föl, amikor látom, hogy a ház belső beosztása tökéletesen a régi. Elöl a nagyszoba — amíg benne laktunk, számomra csakugyan nagy volt —, középen a tágas belépő, háttérben a szabad kéménnyel — innen fűtötték az első s a hátsó szoba kemencéjét, itt volt a nyári tűzhely, a kotlaház is —, hátul a kisszoba. A ház külseje, belseje mint egy szép rézmetszet maradt meg emlékezetemben. Most ahogy megállok a konyhában, elbizonytalanodom: a szabad kémény alatt a szemben lévő falban ott volt-e ez a félköríves bemélyedés? Mert ha ott volt, ez a részlet teljesen kitörlődött

emlékezetemből. Az emlékezetemben megmaradtat, a valóságnál is előbbet próbálom most a kézzel tapinthatóra vetíteni. Azt az asztalt, amelyik itt állt a bejárati ajtó mellett a sarokban, világos terítővel letakarva, középen kancsóval, nagy, füles ivópohárral, ahogy az ivópohár pereme megcsillan a beáradó fényben, egy régi nyári délután fényében... Ahogy benyitunk a nagyszobába, rögtön a banyakemencén állapodik meg a tekintetem, majd a mennyezetem, a mennyezet gerendáin. Rögtön az ajtótól a másodikon egy sebhely; egy kihullott csomónak a helye. A mestergerenda és a mennyezet közti részt, ahová könyvet, bibliát szoktak becsúsztatni — eltüntették, besaralták. A két utcára néző ablakot bővítették, de az oldalablak, az udvarra néző ugyanaz maradt, talán még a kerete és az üvegtáblái is a régiek. Csak mintha le lenne függönyözve; a gang előtt sűrű folyondár, ennek a homálya fátyolozza be nemcsak az ablakot, a szoba világosságát is. Nézelődöm, forgatom a fejem, szó sem jön a számra. Nem a megilletődöttségtől, a csalódástól. Nem várhattam, persze, nem is vártam, hogy úgy fogad itt minden, ahogyan ez a hely az emlékezetemben él, s e látogatásom után is élni fog. Említettem már, oly élesen és tisztán, mint egy rézmetszet. Anyám áll az oldalablak előtt egy régi téli alkonyatban, s a félhomállyal meg a betűkkel küszködve mesét olvas föl nekem. Már csak a bútorok körvonala látszik, én a kemencepadkán ülök, kiprobálom most is, a háziasszony kedvesen figyelmeztet, hogy vigyázzak, mert fölfázhatok, hideg a padka, valóban hűvös, pedig nyár közepe van. De ennek a háznak a fala még földből vert, nyáron a legnagyobb melegben is hűvös van benn, akár egy veremben, a szobának is állandó veremszaga van, s ezt, míg itt éltünk, természetesen sohasem éreztük. Végül a tévékészüléken állapodik meg a tekintetem. Ez negyven évvel ezelőtt nem volt itt, s noha az elmúlt húsz év alatt hasonló környezetben is megszoktam a jelenlétét, most itt annyira zavarólag hat, hogy attól tartok, az a rézmetszet édességű emlékkép, amit erről a helyről, a világnak erről a párányi pontjáról őrzök magamban, átváltozik. Pedig szeretném, ha amaz maradna meg, az, amit eddig „őriztem” magamban... Mielőtt kikisérnének a háziak, megmutatják a hátsó szobát is. Innen a kemencét kidobták, a szoba most mindenféle limlommal van tele, raktár és éléskamra, az előző lakó, hallom, lábasjóságot tartott itt, istállónak használta. Ittlétünk utolsó éveiben ezt a hátsó szobát laktuk, a kemence mellől kidobtuk a rakott tűzhe-

lyet, s beállítottuk helyette a szép, vadonatúj, zománcozott Titan tűzhelyet, ott volt a sarokban az ágy, reggel, amikor fölébredtem, rögtön az ablakra esett a tekintetem, hogy milyen idő van odakint, most az ablak, ugyanaz az ablak egy elébe épített kiskonyhára szolgál, ez az új, elébe ragasztott építmény megakadályozza, hogy fény áradjon a kisszobába, pedig mindig azzal volt tele, fénnel, fénnel, az elsüllyedt gyerekkor idevilágító fehér fényével. Kifelé menet még egy gyors körbepillantás az udvaron. Ez teljesen átrendeződött, fölismerhetetlenül megváltozott. Egy ismerős pont se, amiben a szem megkapaszkozhatna. Ezek a szilárd pontok lassan mind az emlékezet udvarába helyezkednek át, mondhatnám, hogy a „megmaradás”, a hűség udvarába.

Arany János a fejét csóválja

A biliárdterembe a nyitott ajtón át behallatszik a söntés körüli, emeltebb hangú beszélgetés, lárma. Ki-kifülek. Velem egykorú férfiak támogatják a söntést, földiek. Vajon mi foglalkoztatja őket így poharazgatás közben? Minden, minden lényegesnek látszó dolog. S minden apróság. A helyi jellegű eseményeket beavatottként tárgyalják, az ország és a világ eseményeit tartózkodóbban. Minden eseménnyel kapcsolatban van mondanivalójuk, legtöbb, természetesen, a sporteseményekkel kapcsolatban. Valamit még a tudományokhoz is konyítanak, a művészeteket azonban elő se hozzák, még a legnépszerűbbet, a filmművészetet sem, pedig egyik-másik filmet bizonyára megnézik a tévében. Sejtik, hogy a kis és nagy katasztrófák, mondjuk a környezetszennyeződés, befolyásolhatják az életüket, beszélgetnek is róla, sőt vitatkoznak, de mondjuk egy nagy hatású filmről, amely az ő világukhoz is közel áll, s amelyet végigültek a tévé előtt, hallgatnak, nem azért, mert annyira közömbösen hagyta volna őket, hanem mert számukra ez még nem vált témává, nem tudják szavakkal megközelíteni, mondjuk, mint egy futballmérkőzést vagy egy vadászatot, amelyben maguk is részt vettek. De nem a napi események maradnak tartósan a szőnyegen, hanem a megdicsőülés felé tartó félmúlt, a katonaságnál szerzett élmények. Ahogy ezekbe belefognak, nem tudnak, de nem is akarnak belőlük ki-verekedni. Itt mindenkinek van külön esete, története, személyes élménye, mindenkinek volt egy komisz vagy jóindulatú „sztári vodnikja”, egy „csetája”, mindenki megfordult egy „konyusnicá-

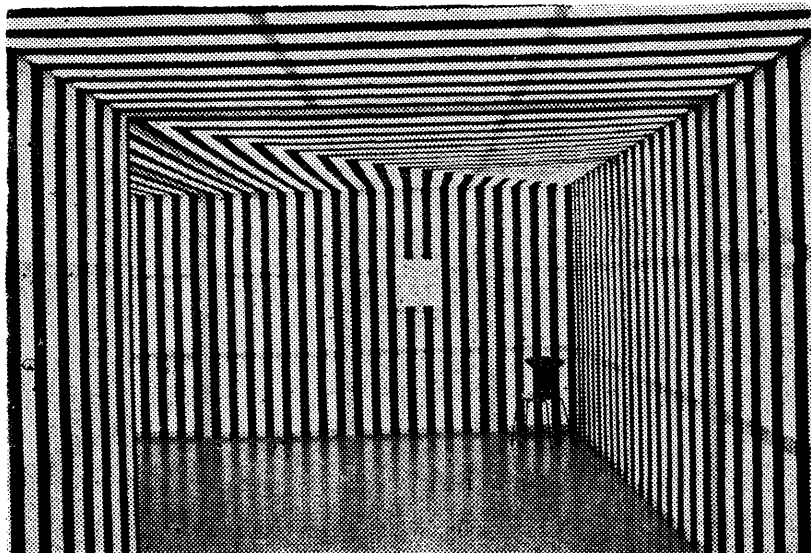
ban” vagy „veserájban” vagy „radionicában”, sőt olyan is akad köztük, aki a „stabszka kancalárijában piszár” volt, előjönnek a „kurírok”, a „ravnyacsák”, a „kutlacsák”, a „cicvarák”, „poparák”, a „notyna vezsábák”, a „lezsi-dükszek”, a „dezsurnik” a logorovanyék”, és minden, ami a katonaságnál megtörtént velük, s végérvényesen, vagyis ezen a nyelven történt meg velük, s csakis ezekkel a fogalmakkal tudják most újraéleszteni, megeleveníteni... El tudom képzelni, hogy vagy ötven-hatvan évvel ezelőtt ugyanezeknek a vénülő csatlovoknak a nagyapáik ugyanebben a kocsmában ugyanígy emlékeztek a katonáévekre, mint most az unokáik, azzal a különbséggel, hogy a nagyapák a „sztári vodnik” helyett „cúgszfürert” mondtak, a „szledoványe” helyett pedig „mená-zsit”. Azért mégse maradt minden a nagyapáink szintjén. Ők még, hazatérve a galíciai frontról, olyan nyelven folytatták a hadba vonulásuk előtt megkezdett beszélgetést, hogy Arany János, ha élt volna, közelebb húzódott volna hozzájuk, hogy még jobban hallja és élvezze azt, amit mondanak és azt, ahogy mondják; minket Arany már csak itt-ott, úgy-ahogy értene meg. Nem azért, mert modernebbek lettünk, csak hanyagabbak, nemtörődömebbek, tékozlóbbak.

A volt jegyzőház udvara

Egy nyári este a buszra várakozva — van még jó félóra az indulásig — megkerülöm a volt jegyzőházat, amit most följújtottak, s üzleteket, ezt-azt rendeztek be öreg falai között. A nagy sarokháznak az udvarát még sohase láttam. Most hátul a kerítést lebontották, nem is tudtam ezt, fölfedezésként hat rám a szép udvar, de lehet, hogy nem is szép, csak ebben az esti megvilágításban tűnik annak. Egyszer egy dalmát szigeten nyaralva Csontváry egyik festményének a „témájára” bukkantam, a *Kocsizás újboldnál Athénban* címűre. Szinte megszólalásig ugyanaz az épület sötét ciprusok keretében, az épület fölött holddal. Ahogy a holdfény az épületre szóródott, ez adott az egésznek valami megfoghatatlan, csontváryos hatást. A dalmát kisvárosokban nem nehéz ugyanilyen „tájra” bukkanni, ez azonban megszólalásig az ismert festményre emlékeztetett, a holdfényes ház fölé még az akropoliszi romokat is könnyen oda lehetett képzelni. S oda is képzeltem. Olyan volt az egész, mint egy látomás. Másnap reggelre ez a kétemeletes kőház, a kíméletlen, ki-

józanító fényben bizony minden varázslatát elvesztette. Sehogys
sem tudott visszacsontváryasodni. De amikor megint eljött az est,
maga volt a meglevenedett festmény. A jegyzőlakásnak ez a
csendes, megvilágított nyár esti udvara nem hasonlít se a fest-
ményre, se arra a dalmáciai házra, mégis azokat juttatja eszembe,
azoknak a megfoghatatlan szépségét. Vagy csak ugyanazt a vá-
gyat ébreszti bennem? Hogyan volna kifejezhető ez a vágy?
Van-e neve? Szívom magamba az egyszerű látványt, s hallgatom
azt az egyszem tücsköt, aki észrevétlenül mintha epidauruszi
hangokra váltana át.

Daniel Buren (Franciaország), 1983

KÖZÖTT

JUHÁSZ ERZSÉBET

*A szaggatások, hasgatások,
a víziók és vízhiányok,
a tagolatlan feltámadások,
a függőlegesek tűrhetetlen
feszültségei fent és lent között —*

(Nemes Nagy Ágnes)

Olyan bábeli hangzavar zengette-hasgatta az autóbust, hogy neki szüntelenül az volt az érzése, hogy nem is motor hajtja, hanem ez a kibírhatatlan lárma. Lehetett itt hallani magyar, szlovák, szerb, görög, román, horvát, szlovén, bolgár, macedón, sőt ki tudná még, milyen beszédet, éppúgy, mint valamennyi felsorolt és fel nem sorolt nép népzenejét, mű- és könnyűzenéjét, sőt egy alkalommal még rockot is. A megérkezés időpontját még hozzávetőlegesen sem lehetett volna kiszámítani, minden attól függ, mennyit kell majd várakozni a különböző határátkelő-állomásokon. Mindez ugyancsak ismerős egy közép-kelet-európai számára, így az ő számára is, minthogy közép-kelet-európaiként jött a világra, s ott valahol Közép-Kelet-Európában élte le életének huszonkét évét, hogy aztán nyakába vegye a világot, legalábbis annak Európa elnevezésű (föld)részét, s azóta, immár tizenhét éve keresse benne — mindeddig hasztalanul — a maga helyét. Régesrég sejti már, hogy egész Európának nincs olyan országa, ahol végérvényesen le tudná telepedni, pedig fiatalságának fékezhetetlen bizakodásában — ó, azok a boldog hatvanas évek! — úgy érezte, mindenáron búcsút kell mondania hazájának, mert otthon semmi sem válhat belőle, csak afféle félművész, félértelmiségi, illetőleg, ahogy egyik barátja mondaná: „két taps között a semmi”.

Csiferrel, gyerekkori barátjával indultak útnak annak idején,

a hatvanas évek derekán. Először csak az Adriáig merészkedtek, s ott töltötték rendre a nyári hónapokat. Barátja zenész volt, s ez idő tájt szaxofonon játszott különböző alkalmi zenekarokban, ő pedig fölcsapott utcai festőnek. Otthon gyerekkorától fogva azt mondogatták neki, hogy *kivételes* tehetsége van a rajzoláshoz, kiváltképp pedig, *kitűnő* színérzékeny folytán, a festéshez. Sok-sok évvel később, *kint, valahol a nagyvilágban*, mind gyakrabban bekövetkező s egyre súlyosabb formában jelentkező levertségeinek feneketlen mélységébe zuhanva úgy érezte, minden kettészakadt benne, teste rég különvált tudatától, egész élete végképp összeilleszthetetlen részletekre hullott, s csupán zaklatott idegrendszerével emlékezik még, inkább csak kízó rémlátomásként önmagára mint egyetlen sajtó göcra, hogy — meglehetősen férfiatlanul (ha a férfiasság fogalma jelenthet még egyáltalán valamit) — minduntalan sírva kellett fakadnia. Sírt olykor egy pohár víz láttán, sírt egy ismerősnek tűnő kilincs, egy gyufaszál vagy akár egy szemétkébe dobott kenyérdarabka láttán is. S egyáltalán — túl a saját *temetetlen árvaságának* tudatán is — sírt mindenben. S akkor egyszeriben, mint aki már-már hazatalál: *Egykori tanító bácsijának alakja. Éppen az ő rajza fölé hajol. Az ő keze megdermed. Tekintete villámgyorsan átsiklik rajzáról az enyhén lejtő, rücskökkel teli iskolapadra* (mintha ott keresne menedéket mindazért, amit elkövetett), *segítségkérően bámulja ezeket a több évtizedes barna vájatokat és rücsköket. A tanító úr megsimogatja a tarkóját. „Nagyon jól csinálod, fiam.” Megszégyenültség és boldogság.*

Hihetően élességgel látja e pillanatban maga előtt e jellegzetesen falusi, jóságos s a maga módján kissé gyermeteg tanító bácsit. E váratlanul felvillanó látomás hatására megint csak hosszas s végkimerülésig tartó zokogás. Tagolatlan fájdalom: úgy tűnik, ami e látomásban történik, itt van, karnyújtásnyira tőle, s ő csaknem hézagatlanul, a feje búbjáig benne. Mégis, van itt valami más is: áthághatatlan torlasz?, feneketlen mélység?, útjában áll valami, ami kirekeszti e képből. Úgy tűnik, ha belül kerülhetne, helyükre kerülhetnének a dolgok, annak a zűrzavarnak, ami jobb szó híján mégiscsak az életként nevezhető néven, lenne valami-féle összefüggő, áttekinthető időrendje és értelme, legalábbis bele lehetne magyarázni mindebből ezt-azt.

Bénaóság fajuló levertségeinek oly gyakran ismétlődő korszakaiban, melyekre nem is evilági, hanem már egyfajta túlvilági esz-

mélet és emlékezés jellemző, azokéhoz hasonlóan, akik átélték a klinikai halált, s ebben az élet és halál közti állapotban eléjük tártult életük elejétől végig, teljes egyidejűségben, megsejtette ő is, mit jelent egyidejűleg átélni kezdetet és véget, a remény és reményvesztettség egymást váltó stációinak konkrét eseményekkel kitöltött sorát, ahogyan, érzése szerint, az emberi élet nagy általánosságokban összegezhető. S ebben az egyidejűsödött, rangsor nélküli vonulatban — mi más? —: *a részletek, a kicsiségek!* Arra a meggyőződésre jutott, hogy az emberi életnek egyedül ezek a személyre szabott részletei és kicsiségei az igazán fájdalmasak, hiszen minden egyidejűség csak érzékcsalódás, a tudat örök magányából fakad, a létezés egyetlen valószínű mozzanata az idő vizsztatéríthetetlensége.

S mégis, hányszor látta képzeletben viszont azt a réges-rég lepergett jelenetet, amikor Csifer, mindannyiuk megdöbbenéssel vegyes ámulatára a gimnázium főbejárata előtt kiszáll egy fiákerből. *Május van, hétjő reggel, egy hónappal az érettségi előtt. Hűvös van, valósággal hideg, inkább az álmodás, mint az időjárás következtében. Karnyújtásnyi távolságra s mégis szakadéknyszerű, tagjaiban csontig hatolóan újra meg újra ugyanaz a didergés. Látja maga előtt Csifert, a fiákert (már akkor is utolsó példány volt a városban), a bakon sötétszürke kabátban öreg kocsis, kucsmával a fején, a lovak s a kocsis megdöbbenő hasonlósága, barátja diadalmas arca, ahogy eléjük szökök. Vállán a gitárja. (Mint később kiderült, egész éjszaka muzsikált egy fantasztikusan beleváló zenekarban: „micsoda fiúk!”) S az öltözéke! Egy ficsúr s egy cirkuszi kikiáltó öltözékének döbbenetes keveréke. Vagy egy sztepp-táncos és egy hírlakó megjelenésének „ötvöze” inkább? A piperkőcségnék s a ripacsságnak eleven megtestesülése, ahogy ott áll: zsirardi-kalap, csikos zakó, fehér betétes cipő (jócskán elrongyolódott állapotban), piros ing, lyukas, piros harisnya. — Öregem! — tart egyenesen felé, amerikai filmekből ellesett hányavetiséggel —, elég volt ebből a rohadék gimiből, ebből az egész porfészekből, megyek az Adriára! Leszerződtem a világ legfaszább zenekarával, estére indulunk Abbáziába. Remélem, jössz! Ne legyél marha! Mi keresnivalónk van nekünk ezek között?*

Fájó elevenséggel látja önmagát is, ahogy szinte belebutult a barátja iránti csodálatába. Szája félig nyitva, szeméi kimeresztve. De mindennél élesebben: *a saját kinőtt, ujjban rövid, vállban szűk kabátja, agyonmosott inge (a gallér a kifoszlás határán). S a nad-*

rágja! Mintha vízben állna. Ó, hányszor látta már maga előtt ezt a kinőtt hosszúnadrágot, s benne tizenkilenc éves önmagát, s olybá tűnt neki ez a kép, mint sűrűn rátörő honvágyainak eleven megtestesülése. Mintha a hazatérés nem is lenne egyéb, mint az, hogy ő újra magára húzza — tizenkilenc évesen — ezt a kinőtt nadrágot, amelyben éppúgy fest, mintha vízben állna. Mintha egyedül ez a kinőtt nadrág testesíthetné meg, nemcsak az ő valószínű megjelenését, hanem az egyedül hiteles életformáját és hamisítatlan egyéniségét is — huszonhárom éve egyaránt, változatlanul. S ugyanakkor, e kényszerképzettel egyidejűleg — minthogy ez a látomás mégiscsak kettős —: két, egymásnak ellentmondó fájdalomból tevődik össze, ott kísért benne a kiszabadulás kétségbeesett vágya és akarása, az, hogy kikecmereghessen egyszer s mindenkorra e kinőtt nadrágból, amely, huszonvalahány éve, annyi testére szabott, sőt tökéletes szabású nadrágja ellenére, amelyeket viselnie megadatott — mindmáig levethetetlen.

Az érettségi után, Csifer hívására nem is válaszolva az első adandó (anyagi) alkalommal ő is elutazott Abbáziába, mindössze szegényes kis festékkészletét víve magával. Csifer ekkorra már rég leverte a cirkuszi kikiáltóra emlékeztető rozoga öltözékét, bohém de nagyon ízléses ruházatra váltotta. Éjszakánként igazi bárzenésszé vedlett át, sőt még arra is tellett neki, hogy őt is „ember-szabásúvá” változtassa, legalábbis a ruházatát illetően. Ő azonban barátjával kapcsolatban sem tudott megszabadulni, persze nem akkor és ott, hanem évekkel később, mind sűrűbben rátörő levertségeinek idején, amidőn merev halszemmel bámulva hevert gyűrött ágán, annak a lerobbant cirkuszi öltözéknek a látványától, amelyet Csifer azon a bizonyos fiákeres reggelen viselt. Sőt egy régebbi kép is fölmerült az emlékezetében. A kísérettségi után barátja kapott egy akkoriban náluk még valódi ritkaságszámba menő „drága” karórát.

Csifer fényképe, karórás kezével az előtérben a falu egyetlen fényképészének kirakatában. (Foto: Krakovszky)

Egy időben a hamburgi Maxim-bárban töltötte az éjszakáit, Csifer épp itt játszott. Jól jött ez a Maxim, mert rendszerint neki is csempésztek a zenészek némi potyát az italokból, ő pedig ez idő tájt semmi egyéb értelmet nem tudott fölfedezni a saját életében, mint azt, hogy mindaddig igyon, amíg az ital ki nem mossa belőle önmagát s az egész világot, minthogy akár önmagáról, akár a világról töprengett, arra a meggyőződésre jutott, hogy nem más,

mint egy kalap szar. Időnként egy kellemes és szokatlanul kedves lánnyal üldögélt itt, s amennyire a zene hangereje engedte, még váltottak is egymással néhány értelmes szót, amikor is egy-szeriben: Csifer és ő, *amint falujuk vásárterének tengernyi porában egy-egy rozsdás bicikliabroncsot gurítanak, fadarabkákkal ütögetve s ekképpen irányítva, hogy el ne dőljön.* „Na, ki bírja tovább?” *S a por egész térképrendszere térdig piszkos, izzadt lábszárakon. A rozsdás abroncsok gurulása: na, melyikük bírja tovább? A jobbra-balra billegő abroncsok, s a máig lemoshatatlan por térképe a lábszárakon.* S a mellette ülő lánnyal váltott néhány értelmes szó már nem vele esik meg, csak mellette vagy felette. Csak egy résnyi távolságra tőle, nem annyira, hogy azt képzelhetné, hogy helyette valaki mással, de mégis valahol között — *helyrebillenthetetlenül.*

Csifer, akit „kint” mindenki Frenkinék (Frankie-nek) hívott (természetesen), cibálta őt magával országról országra, városról városra, ő pedig engedelmesen (vagy tán inkább magatehetetlenül?) követte. Csifer igazi zenei őstehetség volt, úgyszólván minden lehetséges hangszert meg tudott szólaltatni, mikor mire volt szükség, így aztán válogathatott is zenekarok, országok és városok között kedve, szükséglete vagy pusztán szeszélye szerint. Hol ezért, hol azért álltak odébb, neki mégis az volt az érzése, hogy a sűrű helyváltoztatások igazi oka barátja oszilláptthatatlan keresési vágyában rejlik. Mint aki esztelen makacssággal, megátalkodottan hajszol valamit, talán az egyetlen *igazi zenekar* után kutat, vagy valami ennél is sokkal fontosabbat keres, ami talán a világ egyetlenegy nyelvén sem nevezhető néven. Csiferrel sohase lehetne ilyen dolgokat megtárgyalni. (Persze vajon mire is lenne jó az egész? Hát semmire.) A gyakorlati dolgokon kívül soha semmi egyéb nem került szóba közöttük. „Ment ma a melő? Sikerült elsőznod valamit? Seabaj, le van szarva!” Sokszor támadt az a gondolata, hogy barátja szemében ő talán nem is élőlény, hanem csak egy megszokott tárgy, árnyaltabban, mondjuk: amulett. Vagy talán egy maréknyi otthoni föld az egyetemes külhoni talajtalanságban. Persze, valójában ez csak afféle túlzás, a hiábavaló elmélkedés túlkapasai közé sorolható, mert amikor ő, négy-öt évenként ellentmondást nem tűrően közli barátjával, hogy hazautazik, Csifer belesápad, szinte belesoványodik e tömör közleménybe, meggyőződés nélkül handabandázik egy darabig: „Öregem, te vagy a legnagyobb marha a világon!”, majd végül: „Szard össze maga-

dat! S meddig számítasz otthon rostokolni?” — és megvetően legyint egyet, de az erőltetett lebecsülés mélyén tekintetében jól kivehető a szorongás is. Ő pedig néhány heti otthon tartózkodás után, mindön újra meg újra rádöbben, hogy hült helyét találja mindannak, ami után oly csillapíthatatlanul vágyott, egyszeriben: *Csifer Hamburgban, Amszterdamban, Karlsruhében. Kristálytisztán hallja, amint hegedül, szaxofonozik, dobol vagy gitározik, (mikor mire van szükség a zenekarban). Tántorognak hazafelé a hajnalodó utcákon, és a részegséggel vegyes holtfáradtságtól csak röhögnek, röhögnek esztelenül, nyerítve, abbahagyhatatlanul, hogy a könnyeik is kicsordulnak, egy földszinti ablakból valamely dübös néember a nyakukba loccsant egy kancsó jéghideg vizet. S ő, akárcsak „kint”, itthon is úgy kapaszkodik e hangokba, mint pók a hálójába. Mintha ezek a beláthatatlan távolságokból fülébe csengő dallamok, s a fergeteges hahotázások lekottázhatatlan hangsorai jelentenék számára minden földi útnál földibb és valószínűbb útként az egyedül járható útvonalakat.*

Bizonyos felemáság, elrendezhetetlenség persze őt is jellemzi barátjával szemben. Mert milyen különös is az, hogy most, ezen a végtelennek tetsző úton hazafelé, amikor a busz bábeli hangzavarában az ember még a saját gondolatait se hallja jóformán (ahogy mondani szokás), ő mégis szinte megállás nélkül Csiferre gondol, s mind élesebben látja maga előtt az utcákat, ahol együtt csatangoltak, a zenekarokat, amelyekben barátja játszott, mind világosabban önmagát is egy-egy csöppnyi lyukban, amelyet enyhe túlzással műteremnek nevezett, egy-egy szerény kis galériát, ahol olykor-olykor sikerült kiállítania, s nagy ritkán „el is szőnia” valamit. Mind életszerűbben jelenik meg előtte egy-egy édes, női arc, ismerős női test. Vajon miért is nem volt se neki, se a barátjának soha tartósabbnak mondható kapcsolatuk a nőkkel? Ez is csak most ötlük fel benne igazából. A túl sok szép nő látván a tartós választás képtelensége kísértette volna őket? Alig hihető. Pedig valójában egyikük sem volt csapodár fajta. Egyikük sem „lepkegyűjtő” típus. Vajon miért?

Emlékszik, s talán azért oly élesen, mert ez még „kinti” csavargásaik kezdetén történt: Csifer egy varietében muzsikált. „Öregem, ennyi gyönyörű nőt egy rakáson még életedben nem láttál! Olyanok, hogy az embernek . . . eláll a lélegzete. Van belőlük vagy egy tucat. S azokkal a gyönyörű, hosszú lábaikkal, ahogy táncolnak, ahogy emelgetik a lábukat, olyan egyformán, mintha egyet

látnál tizenkettőben. Nincs az a részegség, ne is mondjam... Ugyanazt: tizenkettőben!" S ő nem is kérte magát, estéről estére ott ül az első (!) sorban, és le nem veszi a szemét a tizenkettőben látható egyetlen női lábról, ágyékról, csupa karcúságból előredomborodó mellekről. Egy éjszaka azonban egyszeriben:

Csifer és ő, pelyhedző állú kamaszok, ülnek a CIRCUS MED-RANO első sorában. Csiricsáré színekkel álcázott foltok, eltakarhatatlan lyukak és féslek a porondra terített szőnyegen. Flitterekkel díszített fürdőruhában a lányok, ahogy kisorakoznak a porondra. Óriási combok, alakatlan ülepek, rakoncátlanul ki-ki-buggyanó mellek sokasága. Pattanások. Csámpásság, trampliság, enyhe reték a lábakon. Nehézkes bukfencek, féloldalas cigánykerekek. Ijesztő imbolygások kézenállás közben. Földre csapódó testek. Rezesbanda fülsiketítő tombolása. Sátorvászon hasagató taps és fütyülés. Lódobogásra emlékeztető kivonulás, szegyenlős, suta integetések. Por, izzadságszag minden mennyiségben.

Egész lényét átjáró émelgés, sajnálkozás és megértés keríti hatalmába minden alkalommal ennek a réges-régi cirkusznak a fölédéződése nyomán. S nemcsak ez, valamiképpen otthoni életének minden részlete és kicsisége is, amelyek — messzi távolokban való kóválygásai során — valaha is felöltöttek benne, ugyanilyen émelgést, sajnálkozást és megértést váltanak ki belőle. Mint aki soha mást és soha másutt, csak örökös átkelőfélben valamely *tükrök mélyén heverő szobákon*...

Csifer, mint a köszikla, oly rendíthetetlen volt kezdettől fogva abbéli elhatározásában, hogy soha többé nem kíván szülőházába visszatérni, még látogatóba sem, s ő egyre jobban megérti, miért nem akar barátja ingázni hon és külhon között, mint ő. Pedig, hogy őt is rángatják *a függőlegesek túrbetetlen feszültségei fent és lent között* — mindig is sejtette, sőt tudta, s ami mind ebből látható volt, meg is látta. Különös, hogy erre is csak ebben a közép-kelet-európai hangzavartól harsogó busz végtelenségig utvonálán utazva döbben rá igazából. Talán csak most értette meg, hogy barátja egyfajta, a maga számára áhított *fentet* kíván mindenáron megőrizni. A zene, a muzsikálás mint létforma, a zenekar mint közösség, a közönség mint e közösség közege, léttere? De jól látta ő a reggelek, egyáltalán a nappali világ siralmas *lentjeit*, amelyből felívelni estelente, s megtartani a fenti pozíciót éjszakáról éjszakára, mind jobban felőrli az emberileg lehetséges erőket; Csifer mind szorongatóbban *fent* van.

„Öregem, úgy élünk, mint a kiskirályok, kapd össze magad gyorsan, viszlek a legelőkelőbb étterembe! Három fogásos ebéd, előétel, utóétel, prima italok. Nők! *Milyen* nők! Szedd már össze magad!” S ő, mintha valami lassacskán fallá sűrűsödő ködön át hallaná, és csorognak a könnyei. Barátja hozza a whiskyt, útközben tölt is magának egy pohárral, gyorsan felhörpinti, majd ágyához érve tölt mindkettőjüknek egy-egy pohárral. Ő pedig nem tud megszólalni, nem tudja kinyögni az egyetlen szót, amit a fejében forgat: „Minek?” Képtelen kezébe fogni a poharat, s aztán egy hajtásra, ahogy annyiszor máskor, lehúzni, s jóízűen megrázkódni. Fekszik — nem is darab fa, csak egy kis csutka — minek? Csak elapadhatatlanul csordogáló könnyei jelzik, hogy él. Barátja újabb pohárral hörpint föl. Mind jobban nekitüzesedve: „Cigarettát, szivart, mit *parancsolsz?*” Valahol, lényé öntudaton túli mélyén a saját festményét látja maga előtt, s nem tudja, a kép indult-e meg felé, hogy magába zárja őt, vagy ő indult meg tulajdon festménye felé, s már ott bolyong belül a képen, ott csetlik-botlik, s egyre inkább az az érzése, hogy eltévedt, hogy nincs kivezető út e képből, s ez az, amitől, egyetlen emberi életjelként, már csak sírni lehet... Később, lábadozófélben, egyedül heverve a gyűrött ágyon, egyszeriben az jut eszébe, s ezt, mintegy, hogy bizonyossága legyen önmaga felől, fennhangon mondja ki: „Oly jelenvaló s olyan idejétmúlt, olyan idegen vagyok.”

Legutóbbi, hat évvel ezelőtti hazalátogatása alkalmával, abban a zsenge reményben, hátha meg tudna szabadulni „kinti” liderceitől, megfordult a fejében, hogy talán mégiscsak az az egyetlen megfelelő megoldás, ha megpróbál végképp megtelepedni otthon, abban a közép-kelet-európai „katlanban”. Ez a gondolat egészen fölviillanyozta. Alig várta, hogy találkozzon otthoni barátaival, egykori osztálytársaival. Napokon, heteken át azonban hiába kereste őket, s egyre jobban hitt benne, hogy velük minden bizonynyal meg tudná hányini-vetni a hazatelepedés esélyeit. Végre egyiküket megpillantotta egy kísértetiesen hosszú folyosó végén.

Ernő! — kiáltja messziről. S ereiben újra a gimnazista fiúk csikóvére lüktet, lábai remegnek a váratlanul rátörő, harsány örömtől. — Enci! — szalad ki a száján az egykori becenév. *A gimnázium folyosójának kockakövei. Tülekedések: ki ér ki hamarább az udvarra kicsöngetés után? Babi néni. Vad, fékezhetetlen kamaszok, kis híján maguk alá tapossák az esztelen rohanásban. Hangjában méltóságteljes megvetés: „Maguk egy csürke, egy kő-*

korszakbéli horda!” Kint az iskolaudvaron a visszafogott röhögés kitörése. Röhögés a fuldoklásig. „Enoi!” Ez az „Enoi” egy pillanatra megtorpan ott a folyosó másik végén, úgy hat, mint akinek földbe gyökerezett a lába. Fura mozdulatot tesz, mintha őt mint teljességgel oda nem illőt a zakójáról akarná lepöccinteni. Mindez egy másodperc töredékéig, majd energikus balra áttal be nyit a legközelebbi ajtón.

Volt-e vajon valaha is ez a meglett ember Enoi? Talán ez is csak merő képzelgés, olyan fajta irtózatossá kényszerképzet, mint amikor világosan érezte, hogy begyalogolt a saját festményébe és eltévedt benne, kikecmereghetetlenül. „Oly jelenvaló, olyan idejétmúlt, olyan idegen vagyok.”

E hazafelé száguldó busz bábeli hangzavarában most egyszerűen világosan érzi, kóválygás, tántorgás minden, ami csak történik. Falu és város, ország és ország, Kelet-, Közép- és Nyugat-Európa között, Európa és Amerika, Amerika és Ausztrália, kint és bent, lent és fent között. A világ bármely pontjától a világ bármely más pontjára oda-vissza, oda-vissza. Milliárdnyi jármű, milliárdnyi ember, valamiféle jobb sors reményében, itt is — ott is valamitől mindig megfosztva, oda-vissza, oda-vissza.

Costas Vsoçlis (Görögország), 1986

MACULA (II.)

Regény

BRASNYÓ ISTVÁN

Bizonyos szélvédett hajnalok, három óra, vagy három óra sincs, akár a toll hasítékán folyik be valami halvány tinta, szivárog, egyre csak szivárog, de nem annyira kétágúan ír, hogy két vizsla szem egyazon időben követhesse a kézvonást, hanem sokkalta inkább egybefolyik a kívántnál, jókora pacák, valami azért ugyan kialakulóban van. Valami színes lé ebben a korai rajzásban, amikor az ember még az előző napról is hajlamos az öklendezésre, hát így van az, ha avatatlan kézzel megnyomják a pennát.

Szó szerint elragad egy autóbusz, a cipőm szinte kilóg belőle, féllábbal bent, féllábbal meg a sírban, vagy esetleg más, semleges zónában — vajon hogyan alhattam a szél felőli oldalon, milyen ábrándot kergethettem, még az a szerencse, hogy senkit sem ismerhettem, nem is ismerék: csupán egy korai járókelő, no hiszen, azért még nem vájják ki menten a szemét, jó sokáig el fog tartani, amíg átvergődik az átereszek fölött, vonszolódik, mialatt mindenki fürgén jár, vagyis ne essünk nyomban ugyanabba a tévedésbe, amit itt föl szándékozunk tární.

Hogy szemmel követhetett-e valaki, vagy figyelt-e, ablakból, emeleti erkélyről, nem tudni, de meg lehetett rólam a véleménye, mintha csak bajt akarnék magamnak, és mindössze az van még, hogy képes vagyok-e én ezt megérteni? Valami azért mégis cikázhatott bennem, hogy aki mindezt majd kisilabizálja, az én friss sütetű, újonnan kialakult sorsomat, terjedelmes fejű, valamit mégiscsak számító ember lesz — habár az én szememben semmit sem, miben különbözhet tőlem, ha maga is elhanyagolható dolgokkal foglalkozik? —, és csak vizsgálódik az okuláréján,

mintha nehezményezne valamit. Meghiszem azt, mivel mi másért volnának ott azok a sorok, amelyeket nem én írtam, csupa szivárgás az egész, de azért aligha nevezhetők józan ésszel vacsora-vendégeknek.

Egészen ólomszínű lesz a feje — amíg engem néz? —, és mintha nehezebben is tartaná, végtére ez a nehézkedés mégiscsak furcsa, úgyhogy kancsalítania kell hozzá, ha egyenesen akar nézni, bár ez is eléggé meredekre sikerül, olyan ősfirma pillantás lesz, mintha rosszul metszette volna acélba a képiró, elhibázottan, hamari módra, s már nem lett volna lehetősége arra, hogy kijavítsa, vagy egyszerűen meggondolta volna magát ebben a szikár levegőben, amely akár egy pofányi füstje a Chesterfieldnek. Egy ugyan nem vehető ki senkinek sem a szavából, tekintve, hogy én nem vagyok hajlandó megszólalni, ha ezerszer is engedélyt kaptam rá, mintha csupán béka teremne a számban, meg különben sem lehetne azt állítani, hogy bármire is kíváncsi volnék itt, én nem kelteztem levelet, meg honnan is tudnám én, hogy mikor élek.

Elmondhatnak itt egynek s másnak, ez igaz, de a nevüket mégiscsak én adom majd, és magamat is én nevezem meg, ha eddig elmulasztottam megtenni, függetlenül attól, miként néznek rám, és miféle korcsosult fajzatnak tekintenek. (Húros tökűnek.)

Az a szivárgás ugyan mindinkább szintévesztővé tesz, nem mintha útközben egyetlen alkalommal is biztos lettem volna a forgalmi lámpák színében — honnan is lehetne bennem ez a jellemzilárdság? —, aligha vagyok alkalmas arra, hogy bármit is megállapítsak, hiányos bennem az ilyen irányban ható akaraterő. Ám arról bizony szó sem lehet, hogy mások tegyék meg helyettem.

Mégiscsak én vagyok az, aki átkelek a folyón, és vissza is térek még időben, de valahogy mintha többször kelnék át, mint visszatérek, és beszélek valakikkel, akikkel sohasem beszéltem, és akkor teljes lesz a bizonytalanságom, mintha a fejemre rántottam volna a dézsát — de az írás még most sem jöhet számításba, a fogalmazáshoz egyáltalán nem érzek magamban erőt — vagy hát mihez érzek egyáltalán az ellenségeskedésen meg az ellentmondáson kívül: mindezt átgondoltam a legutóbbi visszatérésem alatt (ígencsak hosszú volt, gyalog jöttem, és nem kívántam semmiféle járművet sem, egész úton motyogtam magamban), most meg nem vagyok hajlandó megszólalni, de más egyébre sem. Az állítólagos folyamodványom sorsa meg — miután megfürdött a nyálukban, nem lehet egyéb, mint hogy elfogadásra vagy visszautasí-

tásra talál, gondként merülhet föl, hogy ez nekem, kivert kutyának (csupán a közérzetem miatt érezni ezt), tökéletesen édes mindegy: inkább szeretnék PÉPÉ lakásában lenni, lebzselni, ahol még sohasem jártam, koszos, hajnali látogató.

Megfigyeltél-e valamit útközben, jöttödben vagy röptödben, jártodban-keltedben, Szabó úr?

A rosseb a pálinkába, amit PÉPÉ iszik, cudarul a fejembe áll, már nem is áll, hanem lóg bele, akár a harang nyelve. És hogy épp nekem jusson eszembe két név, micsoda két név a Szabó úré mellett, habár ez sem egészen én vagyok még, de Ámoros meg Ajjas, az bizonyos, hogy ők — kedves pereputty, csakhogy ők nem nevezhetők uraknak, ti. le vannak tojva, baszva, szarva, le vannak, a sorsommal együtt, mert végeredményben kitérhettem volna az egész elől, csakhogy nem a PÉPÉ lakása felé — ahol még sohasem jártam —, hanem ha nem lódítom neki a harangot, amelyet különben ki sem ástak volna a földből, csupán az én kedvemért, amikor még fantaszta voltam.

Most napszámos vagyok, tisztességes iparágban működök, azaz tojom az aranytojást. De ezt is megbánom még, pontosabban ez csupán az egyik lehetséges variáció az emelődarura, amely kiragadott onnan, és áthelyezett ide, jó vagy rossz órában, vagy csupán valamiben, de a kampót még a nyakamban érzem, hát lehetséges, hogy még történik majd valami, ami visszatesz a korábbi piedesztálra.

— Grappa — azt mondja PÉPÉ —, igyál jó grappát. Az segít.

Habár senkit sem szeretnék megsérteni az előbbi irodaház vagy ülésterem lakói közül, mégis a grappát választom, mert miért tennék én egyáltalán rosszat vagy jót, korhely Apolló? Fájdalmat okozzak? PÉPének? Én?

Történelmi helyemet és funkcióimat tekintve jókora nulla lehetek — állapítom meg magamnak —, vagy lennék legalább nulla. Ám marad csak a Szabó úr bőre, mint Apolló és Marszüász példája: a megnyúzatás.

Különben pedig elég korán kicsapnám a lovakat legelni a zöld mezőbe, ha egyáltalán lennének lovaim. Tőlem ugyanis — a látogatás értelmében — minden világgá fut (futott már rég). PÉPÉ-től kaptam egy csomag cigarettát, nem tudom, nem is emlékezhetek, megköszöntem-e. Nem illik hozzám a köszönet, amikor elfutottak velem a lovak, föl, Finnország felé.

Kellene most az olló, hogy az utánuk való bánkódás jeleként

lenyírjam a szakállamat, legalább nem tűnne szembe kicsorgott nyálam.

Jókor, már hajnalok hajnalán.

PéPé hallgatja a repertoáromat. Rövid, velős. Egy parki pad körül forog, drága hálócimborám. Zágrábban egyszer megfigyeltem őt. Amikor érkeztem, még aludt, amikor távoztam, már lefeküdt. Mély emléket hagyott bennem. Magam is szerettem volna mindig korán fekvő és korán kelő lenni. De azután csak lefekszem éjfél után, ám mire rájövök, hogy az egész majdhogynem hiábavaló, már késő, a felkeléshez azonban túl korai. És itt vagyok most PéPénél, jó helyen vagyok, habár korábban sohasem jártam itt, ő pedig már fontolgathatja szűröm sértetlen kitévésének módozatait. Ússe kő, majd csak megtalálja, vagyis önmagára ébred, egészen zajtalanul, átmenet nélkül, akár a hirtelen madárfütty, zöld víz fölött. Azért Finnországtól még kicsit lejjebb vagyunk, ezek semmiképpen sem finn vizek, és nem is finn tavak. Ott lesznek lovaimból a lódögök.

És a kertészolló akkor nekilát a szobrok sörényének, a lovasnak csupán a pödrött bajusza esik áldozatul, habár a karját, nem is: a lovassági kivont szablyákat, oly védekezően nyújtja maga elé, én bizony suhintanék is. Odafönn, Finnországban.

Akkor valaki elindul a PéPé mennyezetén, de fölpillantva megállapítható, hogy nem a felénk néző, hanem a másik oldalán, mintha a tükör hátlapján gyalogolna, ahol az emberiség zömmel sajnálatra méltó. Hát ezek volnánk mi is PéPével, a grappával, a madárfüttyel és a zöld vizekkel együtt. Hajnalhasadásostul.

Hogy ezt elhiggyem, valószínűtlenné teszi a két emberem, akik előtt most igazság szerint a helyem volna — nem lehet ezzel az örökös kitéréssel messzire jutni. PéPé legalsó lépcsőjén még pihenek egy keveset, legalább olyan látszatot keltve, mintha nem is indulnék innen, hanem — végre! — megérkeztem volna. Biztosan csak PéPé hessegetésére rebbenek föl, téli vagy déli álom, mindegy most már: fuss, te, átkozott!

És futni kezdek, Ámoros folyosóján csapódnak a szőnyegre egyetlen lépteim, verődik a falhoz jókora harangfejem, giling-galang, a bíbor szőnyeg, megvan a bíbor szőnyeg, amit már mióta keresek, mióta is? — melyik átkelésemkor tűnhetett föl a hiánya, most meg teljesen hiánytalanul a talpam alatt, bár vágódnék végig a vízszintesén!

Ki volna ugyanis bolond a meredély iránt futni, őrült állat: a válaszáért, folyamodványára.

Az aztán úgy volt — mesélem valakinek —, hogy én jöttem el elsőnek, PéPét 64-től ismertem, de annyira futólag és olyan távolról, hogy tulajdonképpen nem is ismertem, habár valaki azért mégiscsak ismerhette, látta talán Zomborban, ahol én sohasem, nem is igen jártam Zomborba, csak hallottam a megyegyűlésekről, de azokhoz nem volt semmi közöm, meg korábban is lehettek annál, hogy én hallhattam volna arról, miszerint Zomborban megyegyűléseket tartanak, ez mind történelem lett, unalmas és olyan, ami senkinek sem számíthat az érdeklődésére, még igazán talán az enyéimre sem, habár PéPétől tudakozódhattam ebben az irányban, de ő sem tudott semmi érdemlegeset mondani. Nem ő evett ott papírból sebesen valamit, abban az árnyékos utcában, hanem alighanem vagy inkább én, kissé előrehajolva, hogy semmi se pottyanjon a galléromra, vagy annak a gallérjára, aki végeredményben evett. Hanem ez maradjon mégiscsak titok — egyelőre —, amíg nem mutathatok rá teljes bizonyossággal, hogy ő vagy ő volt az, őt láttam, éreztem, loholtam utána egy darabon, lóhalálában, Finnország felé, Kollut, Béreg irányába.

— Kicsit nehézkes volt, vagy annak tűnt — mondom tovább —, legalábbis ahogy ott elnéztem; ballagott keresztül a csatornahídon, bajos dolog ez ezekkel a hidakkal, már a nyitottságuk miatt is, a szél igencsak metsző rajtuk, vágja vagy hasítja az eget, és csak bandukolni egy gumikerekű szekér nyomában — hát mennyire idegen falvak ezek itt végig, hogy valóban már a futást fontolgatja rajtuk keresztül az ember: annyi biztos, hogy nem a gyöngédség tartja őket lábon, inkább a meredek és szilárd levegő, mintha csak egy kemény tojásba harapna az érkező.

Ezért fontolgathatom inkább a Szabó úrként való távozást, meg a holnaputánt vagy mit tudom én, mit: itt egy pillantást kell vetnem szélmarta papírjaimba, tervrajzaimba, számításaimba, hogy ezzel is előbb legyünk. Lenyűgöz azonban a kétségbeesés — aligha értek valamit is belőlük, ülnek inkább biztonságban PéPé lakásán, nagy dolog lenne, mondhatom, csoszogni a papucsában, elég kényelmesnek látszott ugyanis, én meg akár egy felnyitott osztriga, csupa remegés, vacogás, jót tett volna a szívemnek a ráfacstart citrom leve, hogy összeránduljak a hűvösétől, és ebben a halmazállapotban átkapaszkodjak a leválasztott héjamba, abba,

amit lefeszítettek, hogy ott legyek más, emezt meg hagyjam kihörpinteni.

Ott, ahol a vasút elágazik Dernye felé, víztől rongált földek és lapályon sarjadt cserjések között, kicsit megdől a pálya, úgy ötfoknyit, szemmel is kivehető, mintha repülőgép változtatna irányt a levegőben, a szárnya billenése ez fémbe rajzolva — inentől az ember már a talpfákon halad, önmaga számára is észrevétlenül árnyékot vált, mintha minden sikerülne.

Csakhogy nem sikerülhet ám semmi ilyen őszi köntösben — és egyáltalán, mennyi mindenre nem emlékezteti ez az útra kanyarodó éneket: Aludtál-e már ló árnyékában, gyerek, őszi délben, amikor az alsó ajkát lefittyesztő vagy — lógató ló is annyira fáradtnak látszik, hogy szinte szobormerev, és szemhéja csupán résnyre marad nyitva, hihetetlen veszélyeket sejdítve, és teljes súlya a pihenésre összpontosul, tehát egy ilyen pihenő állat testének árnyékán, amely nem nagyobb, hanem pontosan akkora, mint egy futtában fölhantolt sírgödör, és az emberre szinte még az egész ló is ránehezedik; ilyen helyzetben nincs álom, csupán a fokozatosan hűlni kezdő földkéreg érzése, ami ugyan még nem vált ki dermedést, de ha az este közeledtével az aláb és alább hanyatló nap szűkülő fénye áttűz a ló hasa alatt, és a sugarak az alvó karjára esnek, menten felriad e bágyadt és zsibbatag melegre, s mintha ezt a ló is megérezné, nyomban váltja a testsúlyát, és látni a szemén: ébren van, pontosabban aligha sikerülhet úgy, miként bárki is eltervelte, maradjon mindez belül, abban a batyuban, amelyet az ember még ezen az úton is kénytelen magával vinni, őrizni és sohasem kibontani, dehogyan kibontani, más fogja azt már kibontani helyette!

„Amikor még kislányok voltunk, emlékszel...” — nos, hát ez az a mondóka, ami mindig fölcsigázza a hallgatót, valahányszor eszébe jut utóbb, mert mi a fene volt akkor, amikor mi kislányok voltunk, egyszerűen nem volt semmi, mert sohasem voltunk kislányok. Hát, ez is ide tartozik, a ló testének meg-megremegő árnyékába, ahol a kérdés csupán annyi, hogyan feküdjön az ember, hogy az árnyék körvonalai a testén kívül essenek: alighanem a leghelyesebb, ha fejjel a ló farka, lábbal pedig a ló feje felé, vagy ha eltekint ettől, és magzatként húzza meg magát az árnyék hasában, ezzel egészítve ki egykori, elképzelt kislány létét, terhesnek képzelve magával a világot, a földet vagy csupán egy öreg kanca árnyékát.

Viszont a vasúti pálya kitérője is ugyanolyan kitérő, akárcsak a többi kitérő, mindennek fölébe kellene lendülni, nem hiába kerekedik fölül a repülőgép képzete, valószínűleg olyan időben, amikor még nem emberek népesítették be a levegőt, hanem az oda sokkalta inkább illő bibliai teremtmények meg égi jelképek, tragédiák, vagy pusztán üres volt az egész, semmi lehetőség sem akadt a viszonyításra, amelyből kezdetüket vehették volna a későbbi következtetések, miszerint nyomorúságos, pusztá hely ez, itt elsikkad a hang és nem akad támogatója az elképzeléseknek, egyedül a megállapítás marad érvényben meg az üres kontempláció.

Üsse kő — állapítja meg Szabó úr a megvigyázott felöltőben —, ha már eddig eljutottunk. Talán csak akad itt majd valami általút, amely mellé András-keresztet ütöttek.

Azért távolságnak ez mégiscsak távolság, kár volna tagadni, főként, ha először és utoljára járunk e vidéken, egészen függetlenül kislány korunktól.

Nincs remény arra, hogy majd esetleg egy jobb korban és boldogabb időben.

Nincs, nincs.

Állandóan csak által meg keresztben, de hová, minek is, hogy úgy mondjam: keresztül-kasul, bár aligha szólhatnék Szabó úr helyében. — Nem állunk éppen helyzetünk magaslatán, talán mégis közelebb lenne hozzánk a mélypont, vagy otthonosabbat is mutatna, közvetlenül fölvarrva a kabátgallérunkra, Rossz, szél cibálta nap a földkerekségen, alkonyat után pedig ugyanez folytatódik, mintha el akarna árasztani bennünket, ezért kell talán vagy épp ehhez a magaslati hely, amit jó lenne bemérni, még napvilágnál háromszögellési pontot keresni, benne támadni fel az égtájak széjjeltárt szárnyú madaraként, ami mégiscsak emelkedés lenne a kanca hasához és kislány korunkhoz képest is.

Miféle száraz humora van ennek a tájéknak, mintha az ember ráharapna a tulajdon állkapcájában a tulajdon fájós fogára, valami olyasfajta szükkrázás és vad nyilallás is egyszerre — a rá illő kifejezés nyomban fölöslegessé válik, amint az érdeklődő megtapasztalja, hogy a legszívesebben összekucorodna rövid időre, behunyt szemmel leguggolna, teljesen átadva magát az érzésnek. S hogy vajon maga a látvány ily mulatságos-e, vagy a hozzá fűződő képzettársítások — a bizonytalan harsogva fölhánytorogató lebegés és az élénk kapdosás a mindenkor megfoghatatlan

után: végső soron egyre megy, mivel senki sem iktathat be itt bármit is a maga kedvére; ami kiszüremlik belőle, egymagában az is elég.

Most, hogy így az alkonyat felé hajlottunk, fölbukkanhatna — vagy fölbukkanhatna-e — Szabó úr a lámpák alatt, mint őszi rajzolatok háttéréből érkező vadász, kilőtt vagy eredetileg meg sem is töltött puskával, mint aki háza vagy tanyája felé tart, bár híján mindkettőnek, friss szélről kábult fejjel, és én ölténem magamra felöltőjét, a bélés selymében érezve még teste melegét, továbbá a ruha szövetébe beleivódva a szagát annak, amit a szürke délelőttön papírból fogyasztott el abban a suhogó faágak árnyékaitól összekuszált utcában. Valami szokatlan fűszer illata meg ázott lószag — legalábbis ezt sejteni —, kenderkóc özönébe burkolva: csupa vásári kipárolgás, már annak, aki nem tudja elképzelni hozzá a képet, testetlenségében is hozzáadni a való időszakát, serkentve annak látomásától, hogy hőmérséklete hamarosan az elképzelt fagypontra felé fog közelíteni — és most tessék, egyedül vághatok neki az útnak!

Szeretném, ha a szítáló sötétségben az a nagy madár rátelepedne a vállamra, nem a súlya miatt, hogy azzal tartson meg a felszínen, néha-néha meglegyintve nyakamat a szárnyával, amellyel biztosítaná kiegyensúlyozottságomat, hanem hogy irányt mutasson, vonszoljon magával, mint valami testes prédát, végig az égtáj hosszán — illetve minnek lehetne mondani azt, ami csak később lesz majd tapintható, esetleg tűnik megérinthezőnek a percepció bágyadt (ava- és bávata) gőzölgésében — lassanként ugyanis fölfeslik itt minden, vagy csupán fölsejlik, ami által persze még nem alakul ki róla vélemény, Szabó úr kabátja!

Miután mindezt végigbeszéltem, kimentem a simatetőre, meg nézni a mosott ruhát, és már akkor hol volt az a felemás harisnyás hajnal meg az a lábam, amelyik kilógott a busz ajtaján, csupán a horzsolás volt még meg, ahogy odaverődtem (lábomnál fogva) a busz lépcsőjéhez — ám most szinte fárasztóan kisikált boltozat volt odafönn, telegyömöszölve valami zöldes töltéssel, zuhogó világlóással: most kellett volna fölkiáltanom, akkorára tátnom a számát, hogy a csipeszek sorra lepotyogjanak a zsinegről, és valami ámulva öltse magára a kitergetett ruhákat, mintha oly sima és egyszerű lenne az átmenet a mából a másba; ez érlelődött már valahol.

Ez az egész egy kicsit valahogy megszaladt — nem a talpam

alatt, hanem a fejem fölött éreztem —, mintha egy húrral több lett volna a citerámon, úgyhogy ember legyen a talpán, aki ezt netán pengetni tudná. Igyekeztem messzire nézni, onnan, a simatetőről — de olyan bizonytalan volt ez, mintha csupán föl-állítottak volna valahová, a tudtomon kívül —, belelátni a fénylő boltozat lyukába, de annyira régen volt ez az egész (amíg nem kezdtem el gondolkozni rajta, föl sem igen tűnt), hogy semmiképpen sem lehetett volna odamásolni a jelen lapjára, mázolni ugyan lehetett volna valamit a helyére: ha erre kerül a sor, a kifejezetten élénk színek mellett döntök, de nem a magam kezével, könyörgöm!

Azután fölmásztam jó magasra, mintha utána szeretnék nézni valaminek a faliszekrényben, valami ruhadarabnak, ami talán visszájára fordítva lappanghat ott, megvigyázott állapotában — de ott sem volt semmi néven nevezhető vacak, hanem pusztán alig érezhető szélfúvás a homályból, vagy legföljebb ami erre emlékeztetett: ez volt az egész közül a legrégebb, amiben már igazán hinni sem lehetne — sőt, kellemetlen volna a számomra.

Azt ugyanis még annak idején elhatároztam, hogy többé nem fogok végigmenni a homokon, nem tudom ugyanis elviselni a homokot a cipőm talpa alatt, a súrlódásának érdességét, nem követem többé a dőrej hangját, elszakadok tőle, elfelé tartok, mindenképpen más irányba — hát most mi volt ez a más irány, az-e, amerre néztem, vagy az-e, amerre nem láttam, amerre a lovakat sejtettem hajnalonként, még egészen korán, amikor a harmat gyöngyterhe alatt megdőlt a fű. Akár valami gazda — gondoltam —, aki távol marad képzelt birtokáról, és ahol végeredményben semmi sem az elképzelt módra történik, fokozatosan szertefoszlik az illúzió, úgyhogy ezt megakadályozandó szakadt a nyakamba a beadvány ügye — a másé, megint csak a másé —, vagy inkább folyamodványé: ez volt hát a Szabó úr szűkre szabott és megvigyázott felöltőjének a bélésében, a belsejében vagy valami rejtett zsebében, és megint ezt kerestem, továbbítás céljából, illetve lényegtelen, milyen szándékkal, a továbbítás különben is megtörtént, az én közreműködésem nélkül, nekem csupán egyszerűen résen kellett lennem, eljárnom valahová, hivatalba vagy hasonló helyre, olyan látszatot keltve önmagam előtt is, mintha kifejezetten ott tevékenykednék, fizetést húznék, és egy s másba beleszólásom is volna, akárcsak más alkalmazottaknak, és ez képezné napi rendszeres munkámat.

Hanem erről szó sem volt, legalábbis én nem tudtam róla, pontosabban nem így tudtam, mert egészen mást forgattam a fejemben, a bíbor futószőnyeg — nos, ez volt az, aminek látványa valahányszor elsápasztott, míg fölfelé vagy lefelé kalimpálódtam a hosszán, mintha kirántották volna alólam. Valakivel perben állok — állapítottam meg —, hanem ki lehet az, akit én ily szívrepesve képviselek — hogy ne mondjam, szívszakadva? Mint futóbolondot ért engemet ez a megtiszteltetés, elszántan belém kapaszkodott.

Unalmas is lehetne egykoron! Csobogó kutak mellett járni el! Közelről szaglásznom langyos vizüket!

Amikor a városokban ezt vagy azt alapítottak (kályhacső- és lapátgyár), s ezzel párhuzamosan ezt vagy azt megszüntettek (kályhacső- és lapátgyár), mivel valami vagy valaki mindig csődbe jutott: a terv füstbe ment, avagy megfogant.

Ekkoriban marionettfigura voltam egy bábszínházban, tág zsinóron lógtam, nagy orrom volt és pirosposzgás orcám, de nem tudnám megmondani, milyen célból és milyen fából faragtak. Íródott-e szöveg a részemre, vagy éppen az volt a szövegem, amit én magam rögtönöztem, üres óráimtól pihent ésszel.

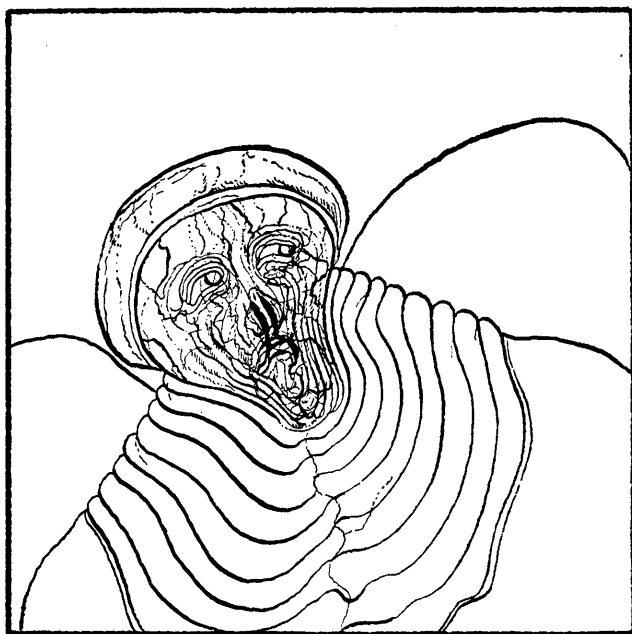
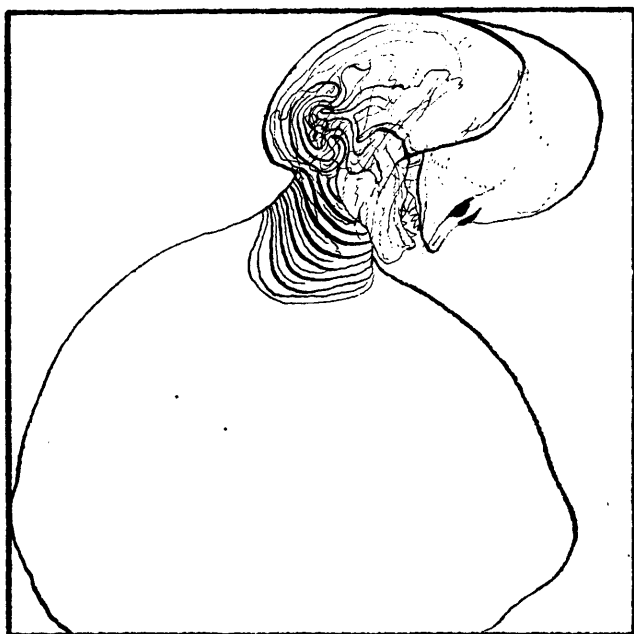
Amikor rám adták sujtásos dolmányomat, és megnézhettem magam a tükörben, tudtam nyomban, hogy magam is bábos szeretnék lenni, mint az, aki a hátam mögött gyönyörködik bennem a tükörben, és szintén pirosposzgás arca van, és Valikának hívják, és erősen a keblére szorít, mint aki sokat vár tőlem, édes kicsi bábutól! Én pedig ugyanezt szerettem volna: amatőr tevékenységként üzni a szakmát, némi állami támogatással.

És mellé még festeni meg zenélni!

A többi kurva báb mennyire féltette tőlem egzisztenciáját, hogy nyiszogtak és nyavalyogtak pókhálótól belepve a zsinog végén! Viszonylagos szabadságom nyilvánvalóan szöveget ütött abba a fafejükbe, nem is beszélve a gondolataimról.

Én eljárógathattam a sakk-klubba, ahol rendkívüli szívélyességgel fogadtak. Soha életemben nem játszottam korábban, kivéve egyetlen esetet, amikor sakkfigura voltam a bábszínpadon, ott, valahol a szélen, a hátsó sorban, a sötét huszár. Álmosító dolog sötét huszárnak lenni, habár, emlékszem, nagy szócsata folyt közben:

— Adj, király, katonát! — meg hasonló kiáltások hallatszottak, zengett tőlük az egész terem.

— Nem adok!

— Ha nem adsz, a farkadra lépek! (A király egy szuvas és molyrágta fülvörös oroslán volt, különben jó lélek, lehetett vagy kétszáz éves, egészen átjárta a por, és naphosszat aludt.)

— Majd a farkadra lépek én neked! — bömbölte vissza az oroslán (vagy bőgte, mindegy). — Így ni! — És valóban a farkára is lépett egy másik állatnak, amelyből a rengeteg ugrabugrálás során kifolyt a fűrészpor, és üvegyapottal tömték tele a hasát, amúgy meg özvív előtti szörnyeteg volt, két akkora fejjel, mint a Valika két emlője, melyek között oly jót mutatott harmadikként az én fejem a tükörben, amikor kipróbáltak. — Odaaraszolt csak, és a farkára lépett, bár ehhez el kellett hagynia a helyét a sakktáblán.

Ekként folyt a replika hosszan és unalmasan, úgyhogy én magam kénytelen voltam a színpadon kialakuló játszámra figyelni, amelynek mi voltunk a sötét és világos bábjai.

Ezt az egyetlen játszám ismertem, ezt is próbáltam meg mindahányszor végigjátszani a sakk-klubban, de sohasem sikerült. Akármit is léptek, arra én mindig a darab soron levő lépésével válaszoltam, törődtem is azzal, hogy mi következik utána.

Fokozatosan rájöttek az együgyű fortélyaimra, bár néhányszor örömet szereztem a tagságnak azzal, hogy játszám veszítek. Hogy ezek mi mindennek nem voltak képesek örülni!

Am miután fölfigyeltek arra, hogy a szöveggönyv utasításai értelmében a két szárnyon rettenetesen gyöngé vagyok, egyszerűen elveszítettem régi megbecsülésüket, attól kezdve nem kedveltek többé, habár még a bajnoknak is be akartak mutatni, pedig hogyan is szerethettek volna valakit, aki *amarról* játszik, bár nem tudom, hogyan értsük ezt, talán hogy a tulajdon hátam mögül, mintha másvalaki tologatná helyettem a bábokat.

Nem sok keresnivalóm akadt a továbbiakban a színháznál sem — pontosabban: a bábszínháznál —, a sok fajankó egyre csak hahotázott a hátam mögött a sötét raktárban, úgyhogy azt sem tudhattam pontosan, melyikük kacag rajtam, mire végül is a városi lőtérré szegődtem próbabábunak, mármint olyan bábunak, akire bizonyos távolságról élestölténnyel lövöldöznek.

— Erre nyugodtan lehet lőni, neki nem fáj — mondták, pedig a rossz találat mindenkinek egyaránt fáj, nekem legjobban az fáj, amikor egy lövés a tenyeremet roncsolta szét, pedig erről szó sem volt, mivel elsősorban a mellkasi lövések elviselésére

éreztem elhivatottságot, de aztán, ha fegyver akad a kezükbe, lépten-nyomon keresztülhúzzák az ember számításait.

Csonka kezemmel megfenyegettem az elkövetőt, emlegettem az ügyetlen istenét, ha közelebb lettem volna hozzá, holtbiztos, hogy belerúgok, de az csak úgy tett, mint aki jól végezte a dolgát, hümmögött meg ásítózott — illet még a bábszínházban sem láttam, két kockányira az öreg oroszántól.

— Ezekkel még úgyse lehet dűlőzni — merült föl bennem; miközben egy oszlophoz kötözve túrtem a lövések becsapódását, pedig eredetileg hősi pózról volt szó, magasba lendített kar, frissiben kitalált jelszavak, miegyéb, de úgy túlságosan is élethű lettem volna, akárcsak a sakktábla túloldalán. — Mind egy lyukon ülnek ezek ugyanazon a klozeton...

Hogy ez megbántottság volt-e bennem vagy keserűség, már nem tudnám fölédzni, de alig vártam, hogy besötétedjen és megcsonkított kezemmel eloldozzam kötelékeimet, attól rettegvé közben, hogy már csak azok tartanak össze, és nélkülük darabokra fogok hullani, fejem elgurul...

Végül nem akadt semmi súlyosabb bajom sem, ami korlátozta volna a mozgásomat, igaz, a csontjaim kissé csikorogtak, meg lépésről lépésre megcsörrentek, az állkapcsom pedig fityegett, kilátszottak a fogaim, az egyik oldalon nyelvem pirosa is előtűnt, de én csak mentem a sötétségben, talán parkon vagy valami vad bozóton át, és tudtam, hogy hamarosan tisztásra vagy ösvényre érek, ahol esetleg mankót vagy botot törhetek magamnak.

Itt már világítás is volt, pucér villanykörtek sorakoztak a póznákon, mintha egyedül nekem világították volna ki az utat, és arra gondoltam, most már végre majd nyugtom lesz, ha a jövőben nem fitogtatom fölöslegesen a tudományomat.

Hanem ilyen az én szerencsém: egyszerre csak hallom, követ valaki, és egyre csak lépdél a nyomomban, bár nem sokkalta nagyobb nálamnál, valami földből kiálló kis farkaró lehet, pincér vagy ilyesmi, legföljebb nyugalmazott pincér.

Amikor utolért, csak végigmért, és megkérdezte tőlem:

— Hová veretsz, öcsike?

— Le vagy tojva — mondtam neki.

— Ne félj tőlem, és szeretlek... Téged is jól elintéztek.

Ebből a szeretetéből megértettem, hogy csak félnótás lehet, olyasvalaki, akivel csak sötétben találkozik az ember.

— El bizony.

— Falhoz vertek?

— Eddig még nem. Csak puskából lövöldöztek rám, élessel — mondtam, és a csonka kezemmel tartottam az eltört állkapcsomat a helyes artikuláció végett.

— Rá se ránts, gyere utánam, öcsike — és elébem kanyarodott, hogy könnyebb legyen követnem.

Nohát, a szagja, az iszonyatos volt. Megkértem volna, hogy vegyen a hátára vagy a karjába, ha nincs az az elképesztő szagja — oly nehezemre esett a járás. Ám ahogy elébem került, mintha nyakon fosott volna.

— Vén бүдös — mondtam is neki.

— Oda se neki, öcsike — nyugtatott meg —, faragok neked másik kezet meg másik pofát. És azután nekivágunk a világnak!

— Hová megyünk? — kérdeztem tőle, hiszen némileg érdekelt voltam az ügyben, mert nem akartam a „kályhacső- és lapátgyárba” kerülni, egy nagy pocsolás utcába.

— Hová a fenébe mennénk? Ha már egyetlen eresztéked sem csikorog, elmegyünk pénzt keresni.

— Milyen pénzt? Nekem nem kell a pénz. Én bábos szeretnék lenni, és akkor majd kapok némi állami támogatást.

— Képzeldsz te, öcsike. Én füttyölök, te meg táncolsz szépen, és akkor kapunk dollárt.

— Milyen dollárt?

— Amerikai dollárt! — bizonygatta a бүдös.

Ezt jó volt hallanom az ösvényem. Dollárt! Amerikai dollárt! Még hogy az ilyen nyomorúságot is, mint én, dollárra méltatják!

— 3,50 a legkisebb órabér, az ám, öcsike! — folytatta tovább a бүдös. — Hol kapsz te itt 3,50-et?

— Sehol — mondtam. — Sehol. Nekem nem jár fizetés. Én egy kibelezett bábu vagyok.

— Majd visszarakom én a beledet.

— Nekem? — kiáltottam. — Soha! — és lefeküdtem a félhomályos úton.

Hanem csak lehajolt, elkapott a nagy orromnál fogva, és vonszolni kezdett maga után. A kabát pedig — bizony —, ami rajta volt, a Szabó úr kabátja volt. Annak volt az a kíméletlen szagja, esküszöm.

Most, hogy az orromat befogta, némileg előnyösebb volt a helyzetem — úgyhogy ide fölkapaszzkodva (széken állok) megint csak befogom az orromat, hátha valami ismerős surrogás környé-

kez meg a levegőben — de nem, nem történik semmi sem, ami valamire is emlékeztetne a múltamból: csupa jövő idő minden pillanat, úgyhogy fejemet a hideg fára hajtom, hátha ebből származna valami, ebben rejlene netán az eredete, hónap vagy akárminek, a színe miatt gondolom, de ha egyszer hiába gondolom.

Azért az igaz, hogy mentünk a hóban, friss hó esett, egész éjszaka havazott, csak déltájban állt el, akkor meg hirtelen kisütött a nap, de oly alacsonyan járt, mintha a ló hasa alatt sütné át rám, én a бүdös előtt jártam, velem törette magának az utat, mentünk a városi utcán, habár ez már nem ugyanaz a város volt, és egészen rendben voltam, láttam a lóbálózó kezemet, új kezem volt, annyi biztos, ő pedig kurjongatott mögöttem, hogy a verebek is fölriadtak a száraz leveleiket rezgető platánokról.

— Öcsike! Öcsike! Most már nem sok van hátra! Kibírod-e még a jövő hétig, öcsike?

— Kibírom, kibírom — mormoltam, már nem is neki, hanem magamnak.

— Akkor már nem leszünk itt, öcsike!

Nem tudom, mit képzelt magáról a szerencsétlenje, hogy hol leszünk.

— A Krétyi néni írta, hogy nem leszünk itt... Megmutassam a levelet, öcsike?

Jólesett megállnom abban a nyakig érő hóban, amelynek kérége már kezdte levakarni a festéket fa tagjaimról, lábam szára egészen kiszájkásodott. Átvettem tőle az összehajtogatott levelet, s ahogy ránéztem, láttam, az ő orra már az enyémnél is vörösebb. — Meghalsz — gondoltam —, elvisz az ördög, a fene beléd!

Hogy a levelet nyugodtan végigolvashassam, betértünk egy állomás környéki csapszékbe, amely a fiákerosok jelenléte folytán tele volt lószaggal, a padló meg a klumpájukból kihulló szalmatörökkel, de ez engem nem zavart. A бүdös cimborát talált magának, aki azon nyomban elkapta az orromat, hogy ekként imitálja a kézfogást. Rázogatta egy darabig a fejemet, markának édességét meg köpésszagát még mindig az orromban érzem — én pedig jó pofát vágtam a dologhoz, a többi koszlott kocsis meg hahotázott, akár a záporosó.

— Oda se neki! — kiáltotta a félnótás farkaró —, barátok közt vagyunk, öcsike, igaz-e?

Lehetséges, hogy ő a barátai között volt, ha a nagy lével elfogyasztott pálinkák számát tekintjük, de én végeredményben

mégiscsak érzékeny és fázékony voltam, és különben is a levelet szerettem volna végigolvasni; hanem lehetett is volna ezektől másra figyelni! Eléggé naiv fickónak látszottam közöttük, nővendékek, és mintha kifejezetten elegem is lett volna belőlük!

Ittak csak, habár ezalatt némelyikük kilépett a csapszék elé, hogy visszatérítse a lovak hátára a lehullott subát, miközben azok továbbra is szundikáltak, úgyhogy már kezdtem a helyemet keresni az árnyékukban, ahová levaakolhatnék. Különben is odakinn hirtelen borulat támadt, egészen ellepte az asztal lapját, még a levél betűit is beszítálta, akár valami finom por, egyre csak sötétedett, idebenn pedig nem gyújtottak világosságot.

Végül is sötétben maradtunk a kocsisokkal, egyre inkább sötétben, odakinn sötétben voltak a lovak is, most lett volna itt az idő, hogy elcsapjam őket, fagyos köteleket bogozzak és szíjvégeket kapcsoljak, majd nagy hujjogással a csánkjukba rúgjak — abban a vaksötétségben úgysem találtak volna rám újdonsült barátaink, a megzavarodott és fel-alá futkosó kocsisok.

A téli árnyék mintha ott feledte volna magát, vagy csupán ezt az oldalát mutatta meg a korai tél — mintha elszéledt volna körülöm a nép, mindössze az ablak üvegén maradt utánuk nemrég leheletük egy-egy alácsordogáló csöppje —, nem én élek itt, gondoltam, e mögött a kilátás mögött, engem talán ide képzelnek, mintha elvesztem volna, és utólag békességért fohászknának a számomra.

Mogyoró vagy birsalma cserjéje az ablak előtt, mögötte sekély árok, a fenekén vízzel, amely tele van félholt fűszálakkal — itt valahol lehet a jég határa, de csupán karmolássza a víz fodros tükrét és a nyálkássá ázott avart; túl rajta pedig a sár, végtelemül, az isten sem kívánhat magának külön kemény sarat: ezen nincs futás, nyargalás lóhalálában, hogy a légellenállástól libegni kezdjen a varjúszárny bajusz. Inkább dicsfényt érzek a fejem körül, az kuszálja meg fűrtjeimet, bizonyára a háttérből világító fényforrás, amely sugárzásának útját állom, árnyékot vetek vagy árnyékként fekszem benne, mint aki itt keresi az igazságot, valami alvado fényben, elveszítve a szilárd talajt.

De most mintha nem is lenne semmi más sem fontos, hanem csak a vacsorám! Megkapom-e a vacsorámat vajon? Hozzák-e fehér tányérom, kendővel letakarva, amit ha három ujjal megragadok a tetején és lekapom róla, nem borzadok-e össze a látványtól?

Idős asszony a felszolgálóm, két fölső metszőfoga az alsó ajkát harapja, úgyhogy önkéntelenül is elnevetem magamat: hol lehetnek az én metszőfogaim, hol lehet az az idő, amikor még gúnyolódhattam és utánozhattam volna a háta mögött? Mintha teljesen szétverték volna a pofámat, beletalpaltak volna a képembe, a maradék csonkokat pedig magam ráncigáltam ki az ínyemből, nos, a fogaim, azok odavannak, érzem is a nyelvemmel, meg a hideget is, amit a számon lélegzek be. De azután mégis megnyugszom, a megkopott nyelvű késért nyúlok, mintha komoly tettere szánnám el magamat, és úgy nézem, hogy közel legyek a tányérhoz, ha netán mozdulna valami a fehér szalvéta alatt.

Úgysem igen kedvelem a főtt húst — ezzel rukkoltam ki vacsora közben, tormától elfacsarodott szívvel. — Nemigen kedvelek én semmit — fejtegettem.

Ezt követően szétcsaptam a baromficsont között, hogy szinte kotkodálva iramodtak lefelé az asztal lapjáról, még tán a tojásuk héját is ott feledték.

— Nocsak — nyújtottam a kezemet a helyiség sarka felé, miután ujjaimat oda-vissza megtöröltem sujtásos dolmányom elejében —, nemigen szívelhet engem ez a jószág — jegyeztem meg —; hanem most kérném szépen a poggyászatot.

Az öreg felszolgáló asszony csoszogva hozta elő az összetákolat batyumat; nemigen volt abban semmi, csupán a régi kezem könyöke nyomta ki az oldalát, amire pedig már nem volt szükségem: nyomban úgy is határoztam, hogy odacsempeszem a baromficsont közé, s hát majd csak kezdenek vele valamit — eltüzelik, vagy legföljebb cégérnek használják ezentúl, iránymutatónak.

Utána elővettem a térképemet, és kitergettem magam előtt, hogy pontosan láthassam, hol is vagyok én most a világban, miként sétáltam bele a tulajdon csapdámba, ebbe a magányos vacsorába, amiből már nem lehetett visszabújni.

— Jozafát völgye — olvasom le fönnhangon a térképről, karomat magam előtt nyugtatva az asztalon, akár valami csapatok nélkül maradt tábornok.

— Ez az ábra nem ide illő — állapítom meg, és újabb lapot teríték magam elé, amelynek már nem vonalkázás mutatja a domborzatát, hanem kifakult színek örvénye, valami kékes árnyalatú szürkeség; az égboltra vetett pillantásában elmerülő is ezt láthatja, vagyis a semmit, a tengermélyet, a tulajdon megalapozatlanságát, szemben a mértékét veszítettel, ami nemcsak

hogy nem ő maga, hanem nem is az ő gondolata, az ember fejéből ilyesmi nem eredhet, ennyire behatárolhatatlan és visszataszító. Kénytelen vagyok rövidlátó szemmel jóval közelébb hajolni a papírhoz, hogy már szinte a merített anyagának szálai is előtűnnek, hogy ábrát vagy jelet leljek, körmömmel kaparászva a gyűrődéseket vagy éppen a sebtében odavetett útvonalakat?

Mellé ez a gyöngye világítás is, amelyben a kezem rendkívül öregnek tűnik, szinte aszottnak, idegennek, pontosabban hozzám egyáltalán nem tartozónak: ki tudja, hol matatott, mikben vágkált ez az idegen kezem, és most egyszeriben nekem kellene számot adnom a ténykedéséről — kis, gonosz, ügyetlen kezem, aligha alkalmas bármire is ezen a világon!

Pontosabban, maradjunk az adott pillanatnál, amely akár a tompa, életlen tapintás, még a megfelelő körvonalakat sem ismeri föl, zsibbadás, amely előmlik a levegőben, árad az asztal lábából, melyből a szű bele-belekap a csontjaimba, valami tuberkulotikus lépremenés ez talán, lágyulás játszódik le bennem, habár lábujjamat még kifejezetten képes vagyok mozgatni, pedig arról meg a hideg szüremlik, hiába tépdési alakomat a hátam mögül kályha üvegszeme, hogy árnyékom máris csupa rongy, mégiscsak ez a sötétedés meg a fagyosság dominál, meg fölmerül bennem a kérdés is, hogy miféle korban létezek, és hiába fordulok meg a székemen, hogy a nyálás fogú öregasszonyt kérdezzem — hát milyen korban élnek; a legjobb volna, ha magam becsül-ném fel, hogy efelől ne legyen kétségem.

És most kivágódik az ajtó, most rám engedik a kutyákat, tódulnak befelé a hidegre a még hidegebből, a fülüket lesunyva nyüszítenek, miközben szemük meg-megcsillan, és ropogtatják a csontokat, én pedig két rövid lábamat ültömben előrenyújtom, hogy bele ne marjanak, ne kényszerüljek kutyaharapásokkal bajlódni, vagy mernének is ezek! — ezt kell tapasztalnom, amikor az egyiket fültövön rúgom: úgy látszik, mégsem volt érdemes túlságosan közelre merészkednie hozzám, csupán a magatartásom tűnhet olyannak, mint aki netán fél, örökösen fél és tart valamitől, hát hagyja magát le-fel vonszolni és utaztatni.

Örökösen csak ez a rúgkapálás a világban, de megfordul a fejemben, hogy az idő múltával esetleg mégiscsak fejlődésképesnek bizonyulhatnék, ha most elporzának innen a kutyák, elő is fogom szólítani az öregasszonyt, hogy ezt mindenképpen tudassam vele, mert másnak nem hozhatom a tudomására, és ha nem

mondom ki, még elsikkad e fölismerés valahol az ostoba és mellékes gondolataim között, amilyenek csak ilyen helyen juthatnak eszébe az embernek.

Különben meg vőlegénynek lenni, az volna a csakugyan nekem való dolog, ha már a világban mindenki kereket oldott mellőlem, talán a lovak miatt, vagy mit tudom én, mi miatt, hogy féltették tőlem a lovakat, pedig a lovak sohasem félték tőlem, úgyhogy most csupán távolról gondolhatok rájuk, ahogyan énram gondolhatna a menyasszonyom, ha netán volna, és akkor én is órá gondolnék, talán tíz vagy húsz szomorú év távlatából, bánkódva közben, hogy mióta nem láttam Valika-szemét, Valika-keblét, de mindezt a tisztesség betartásával tenném, elsősorban bizonytalan korom miatt, amely ugyan nem illik hozzám, és magam se vagyok arra alkalmas, hogy egyszerűen tudomásul vegyem és elviseljem, nem mint Szabó úr kabátját, amely különben sem mondható a természetre szabottnak, inkább csak a szagját, a megviggzott szagját, amely akárhol ismét fölbukkanhat, és akkor majd bizonyára történik velem valami.

Most elkezdek figyelni a hátam mögé, a fölszolgáló asszony csoszogására, hogy ugyan mibe sántikálhat a két kiálló és nyálás, harapós fogával, vagy netán hajlandónak mutatkozna meghallgatni felismerésemet, amelyet mindenképpen szóvá kell tennem valaki előtt. Am csupán egy váratlan és harsány káromlás csap fel mögöttem, aminek parlágiságától egyszerűben megdermedek.

— Du, kleine Dreck! — visítja ez a csoszogó vénasszony, olyan hangon, hogy már-már azt fontolgom, lebújok az asztal alá, és előkerítem a lekapcsolt, sérült kezemet, hogy védekezés-képpen vagy a magam megnyugtatóására a fejéhez vágjam, no, nem, feléje hajítsam, mint tipikusán gyáva és meghunyászkodó figura.

Hanem a kutyák marakvó társasága mégiscsak riaszthat, mert nem szállok alá közékük, tapogatózni a kicsorgott nyálukban, szembefordulni és megvívni velük olyasvalamiért (a szétlőtt kezemért), aminek a szagja semmiféle ingert sem kelt a hideg orrukban, bár nekem égető szükségem lenne rá, a régi, balog káromra, hogy lesújtsak vele, legalább képzeletben, akár valami töről metszett, boldogtalan vőlegény, ha már ez az elképzelésem önmagammal kapcsolatban; ehelyett vagy annyi bátorságot veszek magamnak, hogy a vállam fölött egy pillantást vessék a hátam mögé — habár minden akadály nélkül körbe-körbe is

forgathatnám a fejemet —, tehát pusztán egy futó pillantást vetek a bejárat felé, ahol ekkorra fojtott és rejtélyes mozzanatok bontakozik ki, meggyőző dulakodása valaminek, önmagával, vagy két akarat szegül szembe egymással — hát igen, a pislákoló fényben, amely részben kintről szüremlik, részint meg a kályha szeméből, a felszolgáló asszony egy természetes madárral (amelyet utóbb egy ízben a vállamon szerettem volna tudni), de nem, inkább apró termetű kakkassal, szivárványló farktollú harci kakkassal vetélkedik, amely olykor embermagasságnyra lendül föl a levegőbe, és a szárnyával keményen csápol minden útjába kerülőt, még a sarkantyújával is fenyegetőzik, mint valami kis bajnok, és számon kérő rohama meg-megújulnak, a nyaka körül meg csak lobog az a szivárvány. Bizonyára a tyúkjait követelte, amelyeknek húsából nekem is felszolgáltak, elmagányosodottnak érezhette magát ez a vőlegény is, akárcsak én, aki ültem itt lapítva, akár a lapostetű, még csak nem is sóhajtoztam és nem is visongattam, mint akit lidérc nyomorgat, és tisztában van a tulajdon végétével.

Ezeknek aztán nem beszélhettem arról, hogy milyen érzés ragadott az imént magával, és hogyan képelem el távozásomat innen, miféle kipettyezett ködökben, amit más idő lehel ránk, megdermesztve szempillánkat, valamennyiünket lóvá téve, vagy legfőljebb ebcsonttá, amely beforr, ha egyszer eltörött. Talán csak vastag falú, füles poharam oldalán ült ilyen köd, amelyből hányan, de hányan ihattak előttem, bizonyára valami bujdosó pohár volt, nem a gömbölyű talpa, hanem a természete szerint, most pedig én nyúlkáltam utána kis kezemmel, hogy annyi csontváz után magam is marokra kapjam a fülét, de nem azért, hogy igyak, hanem, hogy az egésztest, ami benne van, a háborgó kakkasra lötytyintsem, hátha az lehútené a kipirultan csapkodó, szinte külön életet élő fűrészes taréját.

Hanem hitványka vőlegény lehetek én — merült föl bennem —, ha kapható vagyok a más áldozattal való marakodásra, ahelyett, hogy segédkeznék neki a ház feldúlásában és a lakói szétkergetésében, nagyot dobantva a padlón, mintha a mestergerenda szakadt volna le az asztalra, széjjellapítva a gőzölgő leveses tálát, ily módon háborítva meg nyugalmukat — ez az ötlet egyszerre megrendített, meg is emelkedtem tőle szélkemen, erősen kihúztam magamat, és úgy meredtem az ablakra, mint aki odakintről vár segítséget.

De ha egyszer odakinn minden ólomból volt öntve, nehéz volt meg nyomasztó, ahhoz legalábbis a mindenség ágáról kellett volna letörnie, hogy mozdulhasson, bizonyára csupán az a dörej tudta volna csak földülni, amelytől én elszakadóban vagy kitérőben voltam előle, pusztá meghátrálás és meghunyászkodás volt ugyanis az életem, talán valóban is egy fabáb életét éltem, vagy egy világgá szalasztott fabábot viseltem magamon, a lelkemen a Szabó úr kabátja helyett.

Miután ez a gondolat nagyon is az identitásomba vágott, tiltakozásképpen váratlanul fölördítottam, ismeretlen és új hangomon, amelyet előtte sohasem hallottam a fejemben visszahangzani:

— Dollár! Kurva állatok, hol van a dollárosom?

A kakaska e hangra roppantul meghökkent, szempillantás alatt abbahagyta átkozott tevékenységét, amivel alaposan kihozott a sodromból, és szinte felém fordult, hogy lássa, miként turkálók a papírjaim között, kakasszemével figyelte elkoszolódott lapjaimat.

Most megint csak előkerült valaki, kérdőre vonni, de nem hozta magával azt a szagot, ami a Szabó úr kabátjára emlékeztetett volna, semmi szagot sem hozott magával, talán kevés moslékét, ami valahol a nadrágja szárára fröccsent, vagy mosogatóléet egy tágas konyhából, amelyhez azonban semmi közöm sem volt, azonkívül, hogy egyből ráismertem örökre megfeneklett bűzére.

Nagy, eget verő kodálás közepette így vesztettem el a papírjaimat, végre megfogyatkoztam, akár az újhold, és valódi szalmán lett a szállásom, mint akinek nyelvét kiöltve nem kell többé tollat forgatnia. Azt forgatom inkább a fejemben, miért nem megyek én oda, ahol megszülettem.

Beheveredni nyáridőben egy alkácós árnyékos közepébe, mi, öcsike?

Hanem ültem én már különb lebujoiban is, butikákban meg bodegákban, régebben is hánytorgattak már góliátnyi hülyeségek, az egyik tuskószerű zápfogamat már valaki díszként vagy fityegőként viselte az óraláncán, itt aligha lett volna ebben a pillanatban több mondanivalóm, örülhettem, hogy a kakas nem kapta ki csőrével a fejemből a szememet, mint valami elszürkült porcelángolyót — ép testtel megúsztam, a lélek meg már majd csak ellapang bennem valahol, akár a tengerek lötyögő dagálya: talán a fejemben is árapály működik, a holdvilágképem állásától függően.

És elkezdtem kíméletlen keménységgel gondolni egy leendő otthonomra, igyekeztem földézni a jövőt, ami az én esetemben valószínűleg már elmúlt, s kénytelen voltam azon töprengeni, hogy vajon mi következhet vagy következik is utána, miféle balfogás, hol fogok én megint a hidegben maradni, akkor immáron valós vőlegény, rettenetes pályámon, amely kifejezetten lefelé tart.

(Folytatjuk)

Frank Auerbach (Nagy-Britannia), 1977

MAI HORVÁT KÖLTŐK*

DRAGUTIN TADIJANOVIĆ

A VILÁG KEZDETÉTŐL

Míg nézem az ablakon át a havat
A fenyők a nyírfák századain
A könnyek már régen kiapadtak
És hiába mondom nekik csak sírjanak
Sírjátok sírjátok ki magatokat kedvetekre
Mert nem sírhattok majd ha szeretnétek
Mert nem lesz sem ablak sem hó
S nem fog a kutya sem szűkölni a komor éjszakában

Könnyeim lassan kővé válnak
Szétpattannak a láthatatlanságba
És valóban nem láthatja majd senki
De a hó alatt fog nyugodni
A piros rózsák éjszakájában és a csöndben
A Világ kezdetétől

Zágráb, 1986. január 1-jén

* Összeállításunkat a *Republika* c. folyóiratban megjelent Slavko Mihalić-válogatás alapján készítettük

JURE KAŠTELAN

A SEGÉLY EREKLYÉI, APOTROPAION

Mindent beolvasnak de senki az igazat Ha magadtól nem tudod
 nem is fogod megtanulni sem megérteni
 Tudhatod de nem tudod egybefogni Az egyik szem
 tűz a másik szem víz A csillagok vezetik
 a táncot a sárkány fejében

A vöröslő égen kilenc fehér

madár hordja a fehér tejet A kilencből
 nyolc a nyolcból hét a hétből hat a hatból
 öt az ötből négy a négyből három a háromból
 kettő a kettőből egy az egyből egy sem

Osszuk fel a felismerés jelét ebben a kavargásban
félelem és szánalom nélkül e tragédiában
 konnotáció nélkül *katarzis* nélkül

Az olajfa evező őrszi
 a világűr rejtett szorosát

Vésd megemlékezésül

az olajfa nevét a hajóút óráján zöld olajfaágba

MILIVOJ SLAVIČEK

EGYES FENSÉGES LOMBOK

Egyes fenséges lombok
 soha meg nem ingók
 az őszi éjszakában
 mintha tudnának az újbóli rügyfakadásról
 a jövő termésekről
 nem kérdezve *mi célból*
 Nyugodtak, űk kemény törzsekből nőttek

Valahol a kérgük alatt hallják válaszaikat
Gyökerükre fejsze csaphat
de adnak is ők az őrült favágókra!
Örökebbek náluk és fejszéiknek fölötte állnak

És maradjon is így örökké
ó ti lombok törékeny házaink között
(és mindenütt a földtekén)

I R E N A V R K L J A N

LÁMPÁK ALATT

Ó, értelem kígyója, hamar
belemarsz a határba, mely a szobát két tengerre szeli,
és a határ ezt engedi.
A vásznak, melyeket azok a férfiak vetnek vállukra ügyesen,
tépettek, vöröslenek e vásznak: valami rájuk cseppen.

A tél idegen városokba, udvarokba vándorol,
kései, sötét gyümölcsök állnak a polcokon,
éjszakánk tenyészik itt.
Papírtálcául szolgálnak már a dalok,
amelyik nem kell többé, könnyen ellobog.

Vándor, csavargó nem nyitja meg a kaput,
a halál késik, és talán már elavult.

Csak az a szépséges kígyó hever lustán az asztalon,
homloka hasadt, lelke pedig, a tűnődő lélek,
búcsút lehel az összes evilági fénynek.

VESNA KRMPOTIĆ

AHOGY TE VAGY, ÉN ÚGY VAGYOK...

Lágyan, mint az eső csöpög,
úgy kívánom az örököd.

Jó nekem is, ha jó neked,
ha nagy darab, ha kis szemek.

Végzeted az én végzetem,
ha zajos tér, süket terem.

Magányod az én magányom,
homályod az én homályom.

Repesek én, ha te nevensz,
rettegek én, ha te remegsz.

Friss széna a leheleted,
ha az igaz szavakat keresed.

Elsötétül a fényes nappal,
ha nem tartasz az igazakkal.

Gazdag vagyok, szegény vagyok,
civakodom, barát vagyok:

Ahogy te vagy, én úgy vagyok.
De te ezt meg nem tudhatod.

Lágyan, mint az eső csöpög,
úgy kívánom az örököd.

Nagy darabban, kis szemekben,
általad kell minden nekem.

A végzeted végez velem
sebes úton, lomha termen.

Éhes vagyok, vagy jóllakott:
tőlem ezt te meg nem tudod.

Ha közel leszel a Közelhez,
én is közel a Végtelenhez.

ANTUN ŠOLJAN

MEGSZAKAD A SZÍVEM, HA A TAVASZ SZELE

Megszakad a szívem, ha a tavasz szele
az ébredő síkról újra elviszi
a cseresznye szirmait a ringó tengerre —
majd oly vággyal borzolja a fehér habokat,
hogy a tenger is megindul a messzeségbe,
mint fölébresztett kócos lány teszi
kitárt karokkal szerelmét keresve.

Megszakad a szívem, ha a kéjenc szél
benyúl a sirályfiókák lágy tolla közé,
míg azok szállni próbálnak türelmotlenül.
Nézd, a hajók fehér vitorladíszüket öltötték,
és indulnak a kikötőből, mint nászmenet,
a partról szórják rájuk a kendők virágözönét.

Megszakad a szívem, ha a szél nekem is
a szőlő levelét rezgetve súgja: itt az idő,
húzzuk fel a horgonyt, Pietro mester,
ki tudja fúj-e újra így az északnyugati szél,
hadd vigye hajónk, nem fontos, merre,
csak tudónk szívja az óceán leheletét.

Később aztán a lugasban ülve gondolom:
mily óvatlanok az ifjú sirályok,
hogy rábizzák magukat a könnyelmű szélre,
milyen meggondolatlanok a tengerészek,
hogy itthagyják szép asszonyaikat,
és örültek a hajók, ment engedik,
hogy vigyék őket a hitszegő habok,

MARIJA ČUDINA

A BESTIÁRIUM POÉTIKÁJA

Az állatok jöttek. Egy teraszon kerítettett
el kert, alakja centrikus és szimmetrikus. Ezentúl
ott tanyáztak. Istenük öntudatos,
erősebb náluk, természete szerint alkotó,

elragadtatva vad jámborságuktól így szólt magához
és a költőhöz, ki félrehúzódva állt ott,
sápadtan, izgatottan: olyan költészet lesz ez,
melyet visszasírnak az emberképű halandók egykoron.

És az állatok terasza, a vadonban létrehozott,
a tökéletes, és egy nyughatatlan leopárd
odaadó munkájával a planéták legszélére föllállított,
a valóságtól mindjobban elrugaszkodott.

Ez azért van, állítja a bölcs sakál,
mert az állatok többet álmodnak, mint gondolkodnak
a maguk valódi eredetéről.

Az állatok istene boldogan megáldá

az üvöltést, amiről egy ágrólszakadott,
mint egy hatalmas poétika első betűjéről, iniciáléjáról
beszél, mely az öblös, hódító állathangokhoz szabott,
üvöltésükhöz, sóhajukhoz, zaklatott,

egyszerű lelkük igen hangzatos borzongásához.

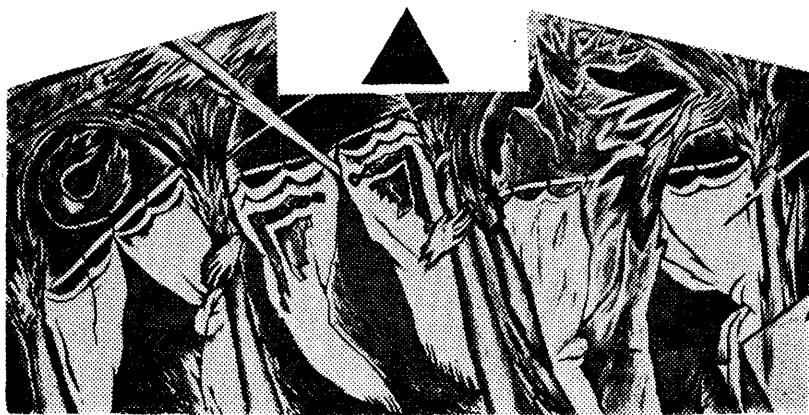
JAGODA ZAMODA

TÁRGY, AVAGY FESZÍTENI A HÜRT

Tanulmányoznak, míg alszom.
Míg a fürdőszobából a verandára sietek;
a WC-ből az előszobába;
a konyhából a csöngő hangjára a bejárati ajtóhoz.

Azt is,
hogyan kerülöm ki a
kerék asztalt.
Hogyan kerülöm ki a négyszögletes asztalt.
Hogyan akadok fenn
bal lábbal a székben.
Közben tanulmányozzák az öltözékem lebbenését,
rengeteg ráncát,
mérik a ráncok
eltűnésének sebességét.
És a kezemet is szétagolják.
Amikor a testem mellett van.
Amikor nincs mellette.
Tanulmányoznak, míg csokolózom.
Tanulmányoznak, amikor fázom.
Tanulmányoznak,
amikor
meghalok.
Tehetek-e még valamit?
Tehetek-e
még valamit?!

LADÁNYI István fordításai

Mileta Prodanović (Jugoszlávia), 1985

MILOŠ CRNJANSKI HALÁLA

MILORAD PAVIĆ

Minden visszarávedés ébredésbe tart, és minden ébredés egy emléket idéz. Ha elég fürge az ember, elcsípheti. Miloš Crnjanski-ban aznap reggel egy réges-régi látomás derengett fel. Címmel volt ellátva. A címe ez volt:

A TIZENNEGYEDIK APOSTOL

Amikor Krisztust megfeszítették, és felállították a keresztfát, a sivatag felől egy ismeretlen bukkant fel, a kereszten csüggő megváltó lábai jelé omlott, és nyalni kezdte a lába fejéből patakzó vért.

— *Ki vagy te? — kérdezték tőle a Krisztus keresztye köré gyűlt tanítványok.*

— *Én vagyok a tizennegyedik közületek — válaszolta az ismeretlen.*

— *Hogyan lehet az, hogy mostanáig sehol se láttunk? — faggatták.*

— *Mostanáig? — vámult fel az ismeretlen. — Mostanáig nem volt szükségem Krisztusra. Nem volt a tanítómesterem. Mert nem azért jöttem, hogy megtanuljam tőle, hogyan kell élnünk, hanem hogy halni megtanítson. Ezt nyere dem tőle itt . . .*

Ez a kép tolakodott Miloš Crnjanski elé aznapi ébredésekor. Vida asszony vlah módra — cserépedényben — süített kenyérral kedveskedett neki, de hát Crnjanskinak megvénülvén szinte minden kedvenc eledele tilalmas volt immár, s csak egy falatot tört belőle. Most már régóta úgy állt a dolog, hogy a könyveiben sok-

kalta több lakoma van leírva, mint amennyit végigkóstolnia megadhat még. Olybá tűnt neki, csontjai kiszikkadtak, s valaki más a néhai gazdájuk; a csend határtalanságába enyésző ifjúkorából mindazonáltal, mint a saját nevének üzenetével ezernyi ezer mérföldön át a parthoz igyekvő hullám, még mindig eleven vágyak szüremlettek hozzá, s nevüket súgták; mert ő volt számukra az a part.

Délben az utcára lépett; fáradt hópelyhek szállingóztak a távoli ég vándoraiként. A bankók égették a tenyerét: az egész világ tudni fogja, mire akarja elkölteni őket, ha megsejtik, hogy mit szorongat a markában olyan gyámoltalanul.

A Szántóvetőhöz címzett vendéglőben az üveglablához telepedve egy adag koltbászos bablevest rendelt, csevapot vereshagymával meg egy pohár bort. S csak ült fölötte merengve. Keresztülkémelt az időköz, mögéje hatolt aznapi mivoltának, a pénzből a szombatba kukucsált, szeme sarkában már a vasárnap csücskével. És visszarévedt: minden beteljesült szerelemnek kétannyi beteljesületlen az ára, mert csak így ér fel három szerelemmel az az egy.

Pillantása most az előtte párálló levesestányérra esett. Ült ott, és szemügyre vette a bablevest. Felöltött benne, hogy írói mesteriségét most a tükör mindkét oldaláról áttekintheti. A költészet az emberi hallgatás csúcspontja — eszmélt rá e pillanatban Crnjanski — s földi adomány a próza. Hogyha az ember, mint ahogy ő cette egy életen át, hosszú ideig történeteket sorjáz, előbb-utóbb fölfedezi, hogy történetei, melyek mindegyikét új meg új alkalmakkor saját magának vagy másoknak újra meg újra elmondta, e történetek a föld egyéb adományaihoz hasonlóan elmondójukban előbb zsenge állapotban élnek, majd, miközben előadja őket, fokozatosan megérnek, s idővel rothadásnak indulnak, és veszendőbe mennek. Zamatuk s becsük attól függ, mikor szakasztja le őket a mesélő: még zölden-e vagy amikor megértek, avagy amikor már aszalódnak. Eladdig a történetek, akár a föld egyéb adományai...

S azután? Ekkor Crnjanski hagyta a bablevest, s felemelte fejét. Futó pillantást vetett a sarokasztalnál pénzt számláló pincérnőre. Az szusszanásnyi szünet nélkül számolt, a hangtalan számok egyenletesen peregtek, befelé s kifelé, a mozgó ajkakon.

Hanem van itt még valami — töprengett tovább Crnjanski, szemét most a csevapos-vereshagymás tányérra vetve. Nemcsak a

fa gyümölcse mindegyre teltebb — a fa is megsokasítja évgyűrűit közben. És más a fa ifjúsága, más a gyümölcseé. A történet mellett tehát a mesélőhöz is megfelelő életkor tartozik. S a termés ízét-zamatát e kettő együtt teszi.

Egy fiatal elbeszélő természetszerűleg türelmetlen valamely történet kikerekítésével: azon zölden a magáénak akarja. Öreg hiba, mert oda az íz. Neki tehát ahhoz ajánlatos igazodnia, amitől nagyon is idegenkedne: zabolázza meg hevességét, s tartózkodjon a gyümölcs elhamarkodott leszüretelésétől, hagyja inkább még egy kicsit érni, mielőtt rászánná magát a feltalálására. Így aztán saját ifjúkora egyrésztől, másrésztől a termék túlérétsége, a savanykás és az édeskés, létrehozza a nedvek harmóniáját, s tökéletes lesz az íz.

És fordítva — gondolta Crnjanski a nevezetes napon, miközben a Szántóvetőhöz címzett vendégglöben a ritkásan behavazódó üvegablak mögött üldögélt. És fordítva: a koros mesélő dolga mindig kissé korábban lépni a termést, amikor zsenge még, fanyar. Ő is a saját természete ellenében cselekedjen, mert hiszen egyébként hajlamos volna óvakodni a fanyarságtól s kivárni a teljes beérést, hosszú évek során ugyanis megtanulta: a türelem rózsát terem. Az elaggott ág vadkorának korai leválasztásával aztán kialakul a dolgok egyensúlya, és kiegyenlítődik valamiféle számlája a világegyetemnek. Így telik be a mérték — futott át Crnjanskiin e napon —, éhe csillapítása után így tér az ember szomszárja oltására.

S a pohárra nézett. A pohár ott állt az asztalon az érintetlenül hagyott teríték között. Az asztalára tett tárgyak helyzetét s alakzatát úgy élte meg, mint égitestek állását. Most csak el kell őket indítani — állapította meg a pohárra meredve változatlanul — s kísérni pályájukat.

Mert eddig mindez — vont a Crnjanski a továbbiakat — az irodalom körül forgott. A világ szakadatlan megfigyelése és megtapasztalása arra volt jó nekem, hogy amit leszűrtem, azt az írás szolgálatába állíthassam. De most ütött az óra: az igazság a tét. Ideje fordítani a dolgon, hasson most, ha csak egy pillanat erejéig is, az irodalom, melyre életemet tettem fel, az életem érdekében... Eközben eszébe villant, hogy egyszer az Alpokban látott egy hosszú, fehér szálát a szakadék szélén egy sziklacúcscon függeni, s hogy a szél meg-meglenteti. Rögton akkor ott tudta persze, dehogyis fehér szál az — karcsú vízesés. Most, ennyi év

után azonban még valamit tudott. Azt is tudta, hogy ami azt a vékony szálát lengette, az sem a szél volt. Hanem valami más. Valami másságként akarta látni most az irodalmat is.

— Cseréljük fel tehát — következtetett végezetül Crnjanski —, cseréljük fel a mesét az étellel. S vonjuk le ugyanazt. Én öreg vagyok — folytatta pohár borára meredve —, öreg vagyok, s a kikerekedő gyümölcsöt, étetemet, kevéssel előbb kell leszakasztanom, egy kicsivel, mielőtt egészen beérne. Elaggott lényem és a sietős szüret így, ami immár nem egy a történetek közül, hanem maga az élet, az én életem, egyensúlyba jut, s kiegyenlítődik az a bizonyos számla. Enyhén fanyar lesz ugyan az a kelleténél kissé hamarabb leszedett gyümölcs, de hát talán nem annak elszakításán fáradoztam-e egész életemben, hogyan kell az embernek birokra kelnie saját hajlamaival az igazi, a mesterien vegyített íz eléréséért?

S akkor odaintette a pincért, kifizette érintetlenül hagyott ebédjét, és hazament. Crnjanski elébe ment a halálnak. Ételt, italt nem vett többé magához, lénye hát a kelleténél valamivel előbb vált le az éltető ágról. Úgy hírlík, halála óráján tájékozott dühében: szentül hitte, hogy így is megkésgett az eltávozással.

BOGNÁR Antal fordítása

KIKERESZTELKEDÉS*

avagy „lefejezés áldás nélkül”

G Ü N T E R   W A L L R A F F

„...jövevény voltam és befogadtatok engem. Bizony mondom néktek, amennyiben megcselekedtéték eggyel ez én legkisebb atyámjiai közül, én velem cselekedtéték meg.”

(Jézus, Máté szerint, 25, 31—40)

Ali tehát a katolikus egyháznál próbál szerencsét. Mert mint hallotta, a szülőföldjéről elüldözött, idegenek és száműzöttek közt élő Jézusnak valamikor szintén súlyos megpróbáltatásokat és megpróbáltatásokat kellett elszenvednie. Mégsem kéregetőként kopogtat, nem hajlékért könyörög, nem is anyagi támogatásért. Nem ilyen cél vezet, nem kíván sokat, nem áll szándékában kísértésbe vinni isten szolgálait. Csak a keresztséget kívánja.

a) Nem opportunizmusból szeretne keresztény közösséghez tartozni, hanem mert, Krisztus életét és tanítását megismerve, azt meggyőzőnek találja.

b) Mivel katolikus, német barátnőjét, a lány szülei kívánságára, egyháztagnak veheti feleségül csak, ügye sürgősnek számít.

c) Egyre fenyegetőbb közelségbe kerülő kitoloncoltatásának elkerülését szintén ettől reméli.

(Az alábbi párbeszéd szövege hiteles, a bennük szereplő papok és magasabb egyházi méltóságok neve természetsszerűleg titokban marad.)

Ali külseje munkásra vall. Öltözete szegényes, válltáskájából termoszpallack tekint ki. Az első beszélgetés színhelye jómódú lakónegyed paplakja parkszerű kerttel.

* Részlet a szerző *Ganz unten* (Legalul) című könyvéből

A parókia kovácsoltvas ráccsal védett, nehéz tölgyfabejáratának egyik szárnyát hatvan év körüli, tekintélyes külsejű pap nyitja ki, és bizalmatlanul Alira tekint: „Semmi keresnivalód itt, fordulj a szociális intézményekhez.” Pedig ilyesmiről egy szót sem említtek. Azután zavaromat észrevéve, mielőtt még kérelmemet előadhatnám, félreérthetetlenül tovább ismétli: „Nem tehetek senkivel sem kivételt, már csak elvből sem, nincs semmi a számodra. Ez itt plébániahivatal és nem...”

Erre félbeszakítom: „Én nem pénzt akar, csak keresztelest.”

Az ajtó most valamivel jobban kinyílik, a pap tartózkodó kíváncsisággal méricskél, majd megszólal: „Ja úgy, csak hát annyit a munkakerülő, aki más számlájára szeretne élni... Különben hol lakik? Milyen idős a gyerek, és mikor lenne a keresztelest?”

Megmondom a „címemet”, olyan előkelő utca nevét, ahol a lakbér egész heti keresetemet felemésztené. „Én lakok ottan pincében”, teszem hozzá még. „Nem gyerekkeresztelest. Én török, voltam eddig mohamedán. Én magamat keresztelni. Mert Krisztus jobb. De kell gyorsan, mert...”

Hitetlenül tekint rám, mintha csak nem is a keresztség szentségét, hanem a körülméltetésemet kívánnám tőle.

Újra keskenyebbre húzza az ajtót: „Nem eszik olyan forrón a kását... És ez nem is olyan egyszerű. Az ilyesminek megfelelő előfeltételei vannak, és...” Aztán lekicsinyítő pillantást vet zilált külsőmre: „Akárkit mégsem veszünk fel a hitközségünkbe.” Amikor meg a kiutasítás fenyegető veszedelmét igyekszem vele megértetni, semmilyen hatást sem gyakorolok rá: „Minek ez az eszeveszett sietség? Előbb majd a hitközségi elöljárósággal beszélek. És a szabályszerűen kiállított rendőrségi bejelentőlapját is el kell hoznia.”

Merésznek tetsző válaszomra: „De hát állandó lakhelye Krisztusnak sem volt!”, szavaimat nyilván istenkáromlásnak tekintve, minden további magyarázat nélkül, egyetlen rántással becsapja a paplak ajtaját. Ám amikor döntésem őszinteségét dokumentálva és eljövendő egyháztagságom teljesértékűsége mellett bizonyosságot téve viharosan tovább csengetek, újra kinyitja, hogy kioktathasson: „Ez itt nem menhely! És ha nem távozik azonnal, a rendőrséget hívom ki!” Ennek ellenére még egyszer megpróbálom keresztény lelkiismeretére és hivatali kötelességére emlékeztetni; térdre esve, összetett kézzel könyörgök: „Keresztel, Krisztus nevében!” Válasz helyett a kapu döngve becsapódik előttem.

Szemmel láthatóan rossz helyen próbálkozott, erre nem számíthatott. De hát fekete bárány mindenütt akad. Különben is, ebben a villanegyedben, ahol a gazdagok közt is gazdagok nyilván csak a maguk társaságát kívánják, aligha lehet hely Ali számára. De azért mégsem adja fel. Ezért fordul a szomszédos egyházközség papjához. Ahol a villák már nem magas falak mögött rejtőznek, és a kertek sem nyújtózkodnak el messze a házak mögé is; kis négyszögek a bejárati ajtók előtt csak, gyakran alig nagyobbak egy lakószobánál. Errefelé jobbra a középréteg lakik már, sőt munkások is élnek a lakótömbökben.

Előbbi barátságatlan fogadtatásától elbizonytalanodva és elővigyázatosá válva, Ali ezúttal munkahelyi török kollégáját, Abdullahot kéri meg rá, hogy, tanúként, de védelmezőként is, elkísérje útjára.

Délután, 17 óra.

A templom üresen tátong. A harangok gépiesen áhítatra szólítanak fel. De az istentiszteletre nem jön el senki. Talán mert túlságosan hideg van. A fűtetlen templom csikorgó hidegében fenékgig fagy a szenteltvíztartó. Amikor kimért léptekkel és kissé elfogódottan az oltárhoz közelítünk, a magára maradt pap észrevesz bennünket.

Láthatólag a nap befejezésére készülve már, először a sekrestyében próbál elrejtőzködni. Csakhogy én gyorsabb vagyok.

„Elnézés”, tartóztatom föl, „csak egy kérdés, én török és keresztelkedni, én akar keresztény lenni.”

Elképedve mered ránk: „Kizárt dolog. Ezt nem tehetem. Semmiképpen se!”

Suttogva beszél, közben nem néz ránk, tekintetét, mintha csak keresztényietlen magatartásáért máris a legfelsőbb fórum büntetésétől kellene tartania, az égre emeli.

„Miért nem?”, kívánom tudni.

„Mert nem megy, ehhez több éven át tartó oktatásra lenne szüksége”, suttogja.

„De hát én ismer Krisztus könyvét, mindig újra olvassa...”

„Nem, ezt én nem tehetem, a bíboros jóváhagyása nélkül, egyáltalán semmit se.”

„De hát nem minden lelkipásztor bír megkeresztel?”

„Nem, semmiképpen sem.”

„Nem szabad neki?”

„Nem, nem, nem nem. Ez a keresttség hivatalosan a katolikus

egyház kebelébe való felvétellel lenne egyértelmű és... nem, ez nem lehetséges.”

„Á, maga talán nem pap is?”, provokálom.

Ez már láthatólag kínosan hat rá. Mert a hiúságát találja.

„*Debogynem!*”, feleli keményen és öntudatosan.

„Itt főnöke templomnak?”, folytatom állhatatosan.

„Igen”, jelenti ki határozottan.

„Akkor mégis szabad keresztel”, szorongatom meg.

„Gyerekeket természetesen”, feleli erre. „Felnőttkeresztséghez azonban a kölmi érsek hozzájárulása kell, ehhez pedig legalább...”

Tétovázik, láthatólag most érti csak meg, hogy nem vagyok egészen tájékozatlan.

„Legalább egy év oktatás is szükséges.”

„Legalább év, ilyen sok. . .?”

Gondterhelten aggodalmaskodó kérdésem (nem minden elégtétel nélkül) újabb lendületet ad lerázási kísérletének: „Sőt, még tovább is tarthat. Sokirányú és fokozatos beavatkozást igényel, úgy-hogy...”

Tárgyismeretemet a keresztelőmedencére mutatva demonstrálom előtte.

„És akkor majd ott keresztel. Egészen vagy arcomat csak?”

Szemében most már végképp vadember vagyok. Vétkesen barbár megjegyzésemet szikáran tagadó nyögés kíséretében eresztü el a füle mellett.

„De talán mondja pár jó szót énértem? Főnöknél, az érseknél.”

Semmi illúziót sem hagy számomra: „Hát azt aligha tehetem, azt már aligha”, ismételteti.

Továbbra is semmit sem értve és elutasító viselkedésére mintegy magyarázatot keresve fordulok hozzá: „Olyan sokan akarják újak, hogy egyházba felvegyék őket?”

Ámde nyilvánvalóan nem ez a helyzet: „Hát azt nem éppen, azt nem, de...” És ez a „de” függve marad a templom fagyosan hideg levegőjében. Anélkül, hogy további magyarázat követné.

Transzcendens érveimből kifogyva megpróbálok inkább gyakorlatias lenni. Ezért mutatok a szenteltvíztartó jégpáncéljára: „Kis fagyálló bele, és már lehet megint keresztel.” Konstruktív javaslatom azonban hidegen hagyja. Távozik a templomból, de mi nem tágítunk mellőle. Lépteimet meggyorsítva előtte érem el a templom melletti paplak ajtaját és becsengetek. Mint valami győzszertár éjszakai ügyeletén, keskeny kémlelőlyuk fedele csapódik fel,

idősebb házvezetőnő tekint ki rajta. Mögöttünk a pap, ráébredve, hogy nem könnyen szabadul tőlünk, sőt ellenkezőleg: vad elszánt-ságot mutatva, én igenis a keresztség szentségével kívánom felvértezni magamat, végül is az irodájába vezet bennünket.

„Csakhogy békében hagyjanak, gyorsan adok egy címet, ahová fordulhatnak. De amint azt mondani szokás, túlzott illúziókat ne tápláljanak, az ilyesmihez idő kell.”

Nehézkesen, súlyos íróasztala mögé sáncolja magát, és körül-ményesen valami egyházi címtárban kezd el lapozni. Ötvenes éveik közepén járhat, egészségesnek és lehiggadtnak hat, kollégájával, a szomszédos hitközség lelkészével ellentétben, nem tekint ránk ellenségesen és megvetéssel, inkább jóindulatú, de kényelmes; alapjában véve egy egész életét tolóablak mögött eltöltő hivatalnok beavatottsága árad belőle, olyan emberé, akinél, noha hosszú évek óta árul már levélbélyeget, ilyenféle alkalmi különbégyező iránt mindmáig senki sem érdeklődött még, ám akit az „átmenetileg zárva” feliratú tábla kifüggesztésének lehetősége, holmi megtévedt ügyfelektől, végső fokon mégiscsak megvédelmezhet.

De azért ilyen könnyen mégsem engedem a felelősség alól kibújni. Főleg mert kívánságomra mint méltánytalan és sértő — szemében nyilvánvalóan erkölcstelen — ajánlatra reagált.

„Ha még lennék gyerek, menne könnyebben?”, kérdezem újból.

„Akkor igen. Ha csecsemő lenne az anyja karjában. De azért olyan gyorsan akkor sem! Csak ha a katolikus nevelése biztosítva van.”

Én (Ali): „De hát ma is sok keresztelés. Pedig szülők nem igazán katolikus!”

Pap (homlokát ráncolva, szigorúan): „Nálunk nem. Nálunk ilyen nincs.”

Én (Ali): „Nekem is van kolléga a munkában: megkeresztelve, de nem igazán katolikus. Nevet engem, mert én hiszi Krisztusban és Krisztus könyvében. És isten egy mindannyiunknak.”

Pap (mint aki nem engedi kizökkenteni magát a kerékvágásból, merőben hivatalosan): „Felnőttkereszteléshez a kölni érsek, Höffner bíboros beleegyezése szükséges.”

Én (Ali): „És akkor van minden rendben?”

Pap: „Dehogy, ennyi nem elég. Hozzájárulását az érsek csak megfelelő oktatás, szabályszerű oktatás után adhatja meg, az pedig . . . legkevesebb egy évig is eltart.”

Én (Ali) (örömmel): „És akkor majd ő engem keresztel?”

Pap (kategorikusan): „Nem.”

Én (Ali): „De én úgy hallotta, hogy mindenki bír keresztel...”

Pap (eredménytelenül tovább lapozva a címtárat): „Igen, igen, csakhogy...”

Én (Ali): „Nekem az is probléma, hogy én akar megőszül, de szülők nem enged lányt Mohamedhez... És ha én lányt elvette, bír ittmaradni, ha nem vette, muszáj kifelé, kiutasítás Törökországba.

Abdullah kollégám, segítségemre sietve, tőle telhetőleg problémám súlyosságát igyekszik a papnak megmagyarázni: „Ha visszaküldik Törökországba, kell neki börtönbe menni.”

A tisztelendő úr, figyelmen kívül hagyva ezt a helyzetet súlyosbító állítást, zavartalanul továbbra is az egyházi címjegyzéket böngészi — (meg nem állva a lapozgatásban): „De hát hol is lehet a FELICITAS?”

Abdullah: „Emiatt kellene gyorsan őt megkeresztelni.”

Én (Ali): „De ha lenne úgy jobb, én holnap, munka után is bír visszajönni.”

Pap: „Ki van zárva, nem lehetséges!”

Én (Ali): „Én kicsit tud fizetni is.”

Pap: „Á, neem, az nem kerül pénzbe. A keresztelés nem. A szent-ségéért nem kell pénzzel fizetni.”

Én (Ali): „De ha én adományt ad árvagyereknek, nem gyorsabban megy?”

Abdullah: „Ali nem akar katonaságot szolgálni.”

Én (Ali): „Én nem löni akarok, én nem tud embert megölni. Nálunk Törökországban most van úgy, mint Németországban Hitler alatt. Törökországban diktatúra...”

Pap: „Ennek a kereszttséghez semmi köze. Ezek külső okok, semmi közük a meggyőződéshez.”

Én (Ali): „Szokás csinálni nagy ünnepséget? Meghívni sok vendéget, mikor keresztelés van?”

Pap (kiábrándultan): „Nem, azt nem.”

Én (Ali): „Úgy gondol, nagy vendégeskedés, tánc, meg minden...?”

Pap: „Á, dehogy. Nálunk nem szokás az ilyesmi...”

Én (Ali): „Én mindent tud, én elolvasta Bibliát mindenütt, elől is, hátul is, visszafelé is...”

Pap: „Ilyet akárki mondhat, hogy mindent tud és...”

Én (Ali): „Akkor kérdez engem. Akármit!”

Pap: „De hát mi célból?”

Én (Ali): „Csakhogy lát, hogy én . . .”

Pap: „Nem, felnöttek felvételét az egyházba pontos előírások szabályozzák. És hát mit kérdezhetnék?”

Én (Ali): „Hát valamit a Krisztusról . . .”

Pap: (úgy beszélve hozzám, mint aki végképp rossz útra tévedt): „Valamit a Krisztusról?”

Én (Ali): „Hát az életéről vagy . . .?”

Pap (mintha Jézus soha nem is élt volna): „Ja, az életéről? Hát, hm . . . várjon csak, hm . . . (aztán mintegy pisztolylövészként): „Hogyan alapította meg az egyházat?”

Én (Ali) (anélkül, hogy hosszabban gondolkodnék): „Krisztus csak mondta Péternek: te csinálsz nekem egyházat.”

Pap: „Hát igen, akár így is mondhatnánk.”

Én (Ali): „Akkor egyet még, nehezebb kérdést!”

Pap: „Nem, nem, ez nem segít rajtunk, semmit sem segít, ezzel csak reményt keltenék.”

Én (Ali): „Kérem! Csak egy kérdés még!”

Pap: (meglehetősen önuralommal) „Hát ez . . . Na lássuk: miért létezik ma több olyan egyház is, amely Krisztusra hivatkozik?”

Én (Ali): „Mert volt Luther és csinálta forradalmat egyházban, és nem hitte pápában többé. És most van több egyház, és ez jó is. Mind akarják Krisztust követni, de keveset tudnak. Mind akar-nak saját egyházat, de mert pásztorok nem őrzik jól nyájukat, őket elvesztik és . . .”

Pap (elcsodálkozva): „Hát igen, ez csakugyan így van.”

Én (Ali): „Én olvasta mindent. A kézikönyvet, a katizmust . . . vagy hogy mondják?”

Pap: „A katekizmust. Úgyhogy ez rendben is lenne. Elhiszem, hogy ismeri, minden további nélkül. Csakhogy ez itt semmit sem segít, ha egyszer felnőttkereszteléshez nekem az érsek engedélye kell.”

Én (Ali): „De ha én most . . . Ha, mert nekem szívem akar megállni, én most azt kérné: rögtön megkeresztelni?”

Pap: „Halálesetben természetesen. Közvetlen halálveszély esetén . . .”

Én (Ali): „És ha én most hirtelen fájdalmat érez, akkor mégis-csak lehet . . . Nekem szíve rossz!”

Pap: „Szóval a szíve rossz, értem . . .”

Én (Ali): „Folyton hagy ki nehéz munkánál. Lesz egészen fekete szemeim előtt. Már kórházban is. Hogy is mondják: intenzosztályon . . .

Pap (helyesbítve): „Ja, az intenzívosztályon, értem. Csakhogy ez sem elég ahhoz, hogy az oktatás idejét lerövidítsük. És csak az oktatás során derülhet ki, hogy annyira gyökeret vert-e már lelkében a Krisztusba vetett hit, hogy helye valóban az egyházban is van.”

Én (Ali): „De hát mit használ ez, ha nekem kell előbb elmenni. Ha én lányt nem feleségül veheti, én leszek visszaküldve Törökországba. És akkor muszáj talán meghalni, és én nem lehet Krisztus mellett az égben.”

Pap (nyögdécselve): „Ezt én nem mondtam. Vannak azért kivételes helyzetek is.”

Én (Ali) (felderülve): „Mégis gyorsan megkeresztel?”

Pap (együgyűségem miatt szinte már kétségbeesve): „Uram isten, dehogy is. Ám ha megkeresztetlenül halna is meg, akkor sem kellene feltétlenül örök kárhozatra jutnia. Krisztus a maga mérhetetlen kegyelméből fakadóan az ő szellemében élő pogányoknak és másfelekezetűeknek is megadta a lehetőséget . . .”

Én (Ali): „Ez mégse annyira biztos. Jobb, ha mégis keresztel. Kérem, jön. Én szívem nem jó.”

Pap (inkább közömbösen): „Igen, igen, csak hát ennek is megvannak a maga akadályai.”

Én (Ali): „Fő, hogy akkor én már katolikus.”

Pap (kétségbeesve): „Igen, így is mondhatjuk. De hát mit ér ez, ha nincs pecsét róla. Nem, nem és megint nem! Tudom, hogy provokálni akar csak.”

Én (Ali): „De ez igazság, bírok hívni doktort is.”

Pap: „Nem, szó se róla, ilyen körülmények közt ez büntetendő cselekmény.”

Én (Ali): „Akkor mégis egyszerűbb Mohamednél. Bárki, ha akar mohamedán, bír jönni rögtön.”

Pap (nem minden megvetés nélkül): „Hát Mohamed, ő igen, ő aztán csakugyan átkozottul megkönnyítette a dolgokat.”

Én (Ali): „Ő valahogy . . . toleránsabb.”

(A Pap szemrehányó megjegyzésemet elengedi a füle mellett.)

Én (Ali): „De hát régebben, mikor misszionáriusok mentek idegen országokba hódítókkal, csak mondták: te katolikus, te kato-

likus, te katolikus! Akár akarták ők, akár nem! Ma mért tart olyan sokáig?”

Pap: „Igen, de milyen katolikusok lettek ezekből! Annak idején, hogy is mondjam csak, sokkal mechanikusabban ment minden. Nagy Károly is csak azt mondta a szászóknál: vagy megkeresztelkedsz, vagy repül a fejed!” (Jóízűen nevetgél.)

Én (Ali): „Csak úgy, sitty-sutty?”

Pap: „Krisztus után 800-ban.”

Én (Ali): „És indiánoknak is kellett: sutty vagy megkeresztel, és nem is tudták, egész hogy történt.”

Pap: „De hát végül is, mi lett mindebből? . . . Mi más, mint eszeveszett gyűlölet? Mindenkiel szemben, aki keresztény.”

Én (Ali) (kezemmel a lefejezés mozdulatát jelezve): „És akkor ők meg keresztényeket? . . .”

Pap: „Hát bizony, így volt.”

Én (Ali): „És pápa erre adta áldását?”

Pap: „Áldását, minnek? Ehhez az ő áldására nem is volt szükség. Lefejezni áldás nélkül is lehet.”

Arcának eddig inkább jóindulatú kifejezése hirtelen gyermeki-en inkvizítori sunyiságra vált át.

Én (Ali): „De pápa azért »Okay« mondta rá . . .”

Pap: „Nem tudom, mi volt a pápák álláspontja annak idején, bizonyára nem is tudták, miket művelnek a misszionáriusok Amerikában.”

Ezután témát váltva, eredeti kívánságomhoz tér vissza inkább: „Ki akarja kiutasítani Németországból?”

Én (Ali): „Hát itt, a külföldieket ellenőrző rendőrség.”

Pap (érezhetően a hallottak hatása alatt): „Aha, szóval a külföldieket ellenőrző rendőrség!”

Én (Ali): „Mindent szaglászna. Ha mi német asszonyt feleségül vesz, jönnek még hálószobába is, hogy alszunk-e együtt.”

Pap: „Elég sok török jár iskolába mihozzánk. Mindig résztvesznek a hittanóráimon, de egyáltalán nem kívánnak . . . azt se tudják, mit jelent katolikusnak lenni.”

Én (Ali): „De most, hogy tudja, én mit akar, fog engem keresztelni?”

Pap (elszörnyedve): „Nem, dehogy, ellenkezőleg! Minden oktatás nélkül én nem . . .”

Én (Ali): „Kell sokat tanulni, imádkozást, éneklést, meg ilyeneket?”

Pap: „Elmélyülten kell tanulnia és nem magolva, bensőségesen. Bensőségesen, bensőségesen, bensőségesen.”

Belefogok a Miatyánkba. Amikor befejezném: „és szabadíts meg a gonosztól”, félbeszakítva újra szúr Alin egyet: „Látszik, hogy mint mohamedán, csak úgy ledarálja az imádságokat, hosszan és gépiesen ismételve, mint a gyerekek, anélkül, hogy valamit is megértene belőlük.”

„És most vége a dalnak”, áll föl ezután, hogy végre megszabaduljon tőlünk, kezében egy cédulával: „Ez itt a FELICITAS lelki-gondozó címe, ők majd döntenek a továbbiakról.”

VARGA Zoltán fordítása

ALI BŐRÉBEN

Alászállás Wallraff-fal

V A R G A Z O L T Á N

Günter Wallraff *Ganz unten** (Legalul) című könyvéről először valami rövid híradásból szerzek tudomást. De hogy valójában milyen lapban vagy folyóiratban olvasok először róla — arról, hogy a magát több mint két éven át török vendégmunkásnak álcázó és hasonló fogásai miatt rég fenegyereknek számító neves NSZK-beli újságíró számol be benne élményeiről —, nem tudom felidézni magamnak. Nem sokkal később azonban kint élő barátom említi levelében, kitérve a hetek alatt bestsellerré vált és kíméletlenül leleplező könyv visszhangjára is. Egyebek mellett a kipellengérezettek reakciójáról is szót ejtve: arról, hogy akadnak visszavágásra készülő, paragrafusok útvesztőjében lehetőségek után keresgélők is. Ekkor kezd igazán érdekelni csak, s kezdek is emlékezni Wallraff nevére. Arra is, hogy egyik, fiatalos bűnözők, kábítószerező, erőszakoskodó vagányok, öngyilkosjelöltek magnóról „leszedett” vallomásait tartalmazó könyvét olvastam is. Ezért is gyülemlik föl bennem az elszántság a szótárazva olvasáshoz, melleleg a szerbhorvát kiadás létezéséről mit sem tudva még. Na és a *Magyar Szó*-beli részletekre sem számítok... Aztán megérkezik a könyv, elolvasom, lebilincselően érdekesnek érzem, megrázónak, felháborodást kel-

* Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1985

tőnek, együttérzést felébresztőnek, egészében véve nagyszerű újságírói (és írói!) vállalkozás eredményének. De nem lepődtem meg.

Mert hát miért lepődnek? Vagy akár „döbennék” is? Ha egyszer tudom, hogy a maga rabszolgái minden kornak megvoltak és megvannak. Ami természetesen közhely, méghozzá, sajnos, mentegetően és mentegetőzően az, s ennek megfelelően az, hogy a „köztudott” szükségképpen egyenlő a közhellyel. Ahogy az a marxi megállapítás is közhely már, miszerint a kapitalista rabszolgaság annyiban rosszabb a „klasszikus” rabszolgaságnál, amennyiben a rabszolgatulajdonosnak rabszolgáit mégiscsak táplálnia kell, munkavégzésre alkalmas „erőnlétben” kell őket tartania, míg a tőkés számára a gyárkapuk előtt munkára várók hada a robotból kidőlteteket bármikor pótolni képes. Legalábbis a múlt század kapitalizmusának képlete szerint. Ámbár ez a képlet, erősen módosult formában ugyan, de valamiképpen ma is érvényes. Még ha napjaink „fogyasztó munkásosztályát” rabszolgasorban élők tömegéhez hasonlítani, bármennyire jelképesen tegyük is ezt, nem csupán valóságtól elszakadt dogmatizmus lenne, hanem romantikus dagályosság, talán komikusnak tetsző is. Mert azóta nagyon is sok minden történt. Úgyhogy mire lenne jó ma „rabszolgásítani” a magunk munkásosztályát (mellesleg nem is nagyon hagyná magát), minek, ha az ehhez szükséges emberanyagot kint is megtalálhatjuk. A technikai civilizáció fellegvárának falain kívül, messze, „vidéken”, a szervezetlenség és spontaneitás, a szabályozatlan élni akarás, a nyomort termelően gátlástalan túlbujánzás térségeiben. Kétféle egymást kiegészítő megoldást is kínálón. Mert elvihetjük tőkénket akár a rabszolgapiac helyszínére is, gyárakat alapíthatunk, házhoz szállítva a rabszolgamunka, sokszor a gyermekmunka lehetőségét. De gondoskodhatunk behozatalról is, és még csak embervadászó hadjáratokra sincs hozzá szükség: jönnek a rabszolgajelöltek önként, maguktól, nemegyszer a törvényes előírások hálózatain átbújva is, megalázkodva, szemtelenül, ajtón kidobás után az ablakon át visszatérve, már-már erőszakosan, hogy az itthoniak által már nem vállalt, piszkos, egészségre ártalmas, életveszélyes munkát, államháztartások házicselédjeiként, elvégezhessek. Államjogilag független provinciákból csődülve a metropolisba, szerencsecsinálási reményektől eltelve, vagy a puszta létfenntartás kényszerétől hajtottan, mindent vállalva. Akaratlanul vagy akaratuk ellenére, még a feszültségoldás feladatát is, indulatlevezetések szenvedő alanyaiként, piszkos idegenként, naplopóként, hitvány csatornatöltelékként. Kellően szakképzett és kulturáltan fogyasztó hazai munkaerőnk számára nyújtva gúny- és szitokcéltáblát, egyszóval — hát nem nagyszerű ez, uraim? — mindjárt a bűnbak szerepét is betöltve. Úgyhogy... mert hiszen, éppen Wallraff dokumentáló tárgyilagosságának hatására, folytathatnám ezen a pamflethangon is. Ördögien cinikus manipulátorokat tételezve fel ott (nem mintha nem léteznének ilyenek is), ahol mindenekeleltt a dolgok ördögi logikája hat,

nagyon is indokoltnak tetsző morális felháborodás folytán feledve el, hogy az úgynevezett osztálybűnök a kedvezőbb helyzetben lévők „természetes” bűnei tulajdonképpen, olyanokkal szemben, akik ugyanezeket a bűnöket szíves örömet követnék el maguk is, nem azért, mert potenciális gazemberek, hanem mert „normális” emberek csupán. Jobban mondva olyanok, akiket normálisnak tekintünk. Mert e szabály alól legfeljebb a szentek, a megszállottak, a wallraffok lehetnek kivételek csak. Vagy az ideg- és elmekeörtan demonstratív díszpéldányai tehát, vagy a zavarosban halászók.

Úgyhogy csakugyan, mi értelme ennek a hangnak? Ha egyszer nem lepődtem meg. Azon sem tehát, hogy hamburgersütőként Ali zseb nélküli formaruhát kap, amiért is, mert nem szorongathatja markában, a borraivalóként kapott aprópénzt is kénytelen a kasszába tenni, az se baj, ha így, zsebkendő híján, akár az orra is lecseppenhet, szerencsés esetben egyenesen a sült húsrá, elvégre az izzó rostély úgyis halálra perzseli a kórokozókat. Meg persze azon sem, hogy a munkaadók török vagy más külföldi segéd munkásaikat, ily módon takarítva meg egészségbiztosításuk költségeit, gyakran nem jelentik be, hogy rendre adósak maradnak a nekik járó bér egy részével, ám a reklamálásba idővel belefáradó és távozni kívánó megkárosítottak papírjait úgy hajlandók nekik kiadni csak, ha aláírják, hogy nincs többé követelésük, hogy kísérleti alanyaikat a gyógyszergyárak ugyancsak az ő soraikból toborozzák, méghozzá jobbra nem a gyógyászatba forradalmian újat hozó készítmények hatásának ellenőrzése, hanem a profiszempontból fontos, nagyobb választék érdekében csak. Mint ahogy nem lepődöm meg azon sem, hogy a vasolvasztók és vegyi üzemek tisztításakor és javításakor védőálarc nélkül lélegeztetik be velük a mérgező fémport és egyebeket. Wallraff szakértők megerősítette közlése szerint pár hónap alatt beszerezhető így a tüdőrák, na meg a változatokban gazdag rákcsalád sok más fajtája úgyszintén, mivel korunk eme rabszolgái — alkalmilag, ha baj van — az atomerőművek sugárveszélyes munkahelyein is megtalálhatók. Esetenként a lassító bonyodalmak elkerülése érdekében úgy, hogy a kötelező ellenőrző műszerek békésen pihennek valamelyik távolabbi sarokban. Na, meg honnan is tudhatná a távoli tájokról érkezett és „első vonalba” bevetett félig vagy egészen írástudatlan, hogy mit is jeleznek. Ellenben a könyvelési feladatokra programozott számítógépek bizonyára nagyon is pontosan kimutatják az ebből eredő megtakarítást. Illetve kimutatják — mert hát a dolgok nem mindig komolyan történnek, ám annál „véresebben” komoly, amit feltárnak. Wallraff egy jól megszervezett beugrató kísérlete során ugyanis Ali egyik munkaadója, Herr Adler minden további nélkül kész egy eltitkolandónak mondott, de szerencsére csak kitalált atomerőmű-defekt helyrehozásához, körültekintően a legszegényebkekből és legkiszolgáltatottabbakból toborozva, biztosítani „munkabrigádot”, annak elrendezését is vállalva, hogy a benne résztvevőket, nyomban a

munka elvégzése után, hatóságilag kiutasítsák az országból. Mert ugyan ki figyel oda, meghal-e valaki közülük leukémiában évek múlva, még hozzá a távoli Anatóliában valahol, ahová ballábbal kelt munkavezetője vagy főnöki letolásban részesült német munkahelyi kollégája különben is „homokot piszkálni” küldené vissza. Amin szintén nem lepődöm meg, ez is „természetes” csak. Ugyanannyira, amennyire Wallraffnak azt a gyilkosan keserű megállapítását is igaznak érzem, miszerint egyáltalán nem a humanizmus elveinek köszönhetően nem főznek ma szappant emberekből, hanem mert egy ilyen vállalkozás nem lenne kifizetődő. Anál is inkább, mivel úgy érzem, ez a — meggyőződésem szerint még csak véletlenül sem pusztán német relációban pontos — észrevétel sajnálatosan deduktív ismereteimet látszik igazolni mindenekelőtt. Közvetett tapasztalatok révén ugyan, de mégis induktív módon, és valahogy ugyanazt az érzést váltva ki belőlem, mint valamikor a földtekénkről készült első rakétafelvétel képe: hogy lám, a kontinensek alakja csakugyan olyan, amilyennek a térképek is mutatják.

Mintha nem ez lenne a természetes. Mintha ez egyáltalán másképp lehetne.

*

Mert a „nil admirare” csúcsáról alászállva úgy tetszik, létezik olyan meglepődés is, amikor épp a „semmi meglepőn” lepődünk meg, mint egy a „természetre” rácsodálkozva. Annak a valahol olvasott zoológusi megállapításnak a szellemében, miszerint azon, hogy az elefántnak ormánya van, nagyon is érdemes elcsodálkozni. Vagyis meg nem lepődésemben ez a fajta meglepődés is benne rejlik. A Wallraff-könyv esetében abban térve el az említett rakétafelvétel kiváltotta, kicsit gye-rekes örömezzettől, hogy itt a várttól való különbözőzés jelenthetne csak holmi megkönnyebbülést. Ha az idegengyűlölet megnyilvánulásairól tudósító információk nem lennének annyira lesújtóak, mint amilyenekre eleve számítok már. Sajnos azonban . . .

Úgyhogy csakis az elefánt ormánya feletti „termékenyítő” elcsodálkozás marad számomra.

Mivel általános elzárkózásról, sőt nagyon is visszataszító magatartásról olvashatok csak. Hogy Alit és az Alikat nem szolgálják ki a vendéglőkben, minduntalan fokhagymabűzüket emlegetik (akkor is, ha azok már csak ezért is tartózkodnak a fokhagymától), gyakran még a csecsemőként kikerültek vagy a már német földön születettek esetében is. Önmagában már a török név is taszítólag hat, legalábbis szó esik itt egy németül hibátlanul beszélő és haját elkekeredésében szőkére festő fiatalemberről, akinek azonban német lánnyal még így sem sikerül ismeretséget kötni: amint nevét megmondja, vége annak, ami el sem kezdődött. Úgyhogy e jövővények mindenáron való maradni akarása talán

még rejtélynek is tűnhetne, ha a török rendező, Yılmaz Güney, épp a könyv olvasása közben látott, *Utazás* című filmje nem sejtetne meg mégis valamit abból, hogy milyen világból jönnek. Vállalva minden megaláztatást, mindannak elszenvadását, ami a „vendéglátók” idegengyűlölete folytán zúdul rájuk. Annak következményét, amiről, ha az ősök után kutatunk, könnyen kiderülhet, hogy valamennyire genetikailag is belénk programozott, abból legalábbis, hogy számos állatfaj egy alomban nevelkedett hímjei nem folytatnak szerelmi párviadalt egymással, erre lehet következtetni. És hát miért ne lehetne olyasmi ez, ami az embernél „kulturális averzióként” tör felszínre? Nemegyszer végletes formában, sőt végzetes következményeket okozva, ám mindig olyankor nehezen leküzdhetően, ha kevés a kultúra hozzá... Ámde érdekesebbnek látszik ennél az a megállapítás, amit Wallraff is említ a zágrábi *Start*-nak adott interjújában: hogy az idegengyűlölet mindig a hazaitól leginkább eltérő kultúra hordozóival szemben mutatkozik meg a legélesebben.

Ami, törökökről lévén szó, mondhatni reflexszerűen, nyomban az „iszlám kultúrkör” fogalmát veti felszínre.

Amivel szemben akár elfogult is lehetek. Arra gondolva, hogy a nála körülbelül hatszáz évvel korábban bontakozni kezdő kereszténység azért lehet vallásként fejlettebb, sőt „tökéletesebb”, mert egy már városközpon-tú társadalom elidegenülésjelenségeire keresi a maga válaszát, még ha, a zsidó valláshoz hasonlóan, akárcsak az iszlám is később, eredetileg szintén a „pusztából” indul, ámde nem sokáig marad „vidéki”, hamar a központban találja magát. Meglehetnek azonban az előítéleteim a Próféta személyét illetőleg is. Nehezen tudva szabadulni attól a benyomástól, hogy amennyiben Zarathusztra, Buddha és Jézus vallásalapítóként művészei a maguk „szakmájának”, Mohamed utánérző dilettáns inkább. A Megvilágosodottá kiteljesülő Sziddhárta minden létben szenvedést látó arisztokratikus életelvetése éppúgy hiányozni látszik belőle, mint a Názáreti szelíden ételszerető és nem evilági társadalmonkívvilisége — talán mert nem született olyan társadalomban, amelyen már lehetséges kívül maradni. Leginkább még Mózes rokona, annak tiszteletet parancsoló népvézéri robusztussága és törvényalkotó szigora nélkül. Tőle tanul is a legtöbbet, törvényeit, amelyek valószínűleg amúgy sem egészen idegenek a korabeli arab törzsek kultúrájától, szintén tőle veszi át. Amikor azok már, legalábbis a fejlődés élvonalát tekintve — volt már Róma és van Bizánc a maga jogrendszerével — meghaladottak. Ám a pusztai-sivatagi életterben még nagyon is „aktuálisak”, úgyhogy a lemaradást, talán mindennél jobban, ez jelzi éppen. Érzékisége viszont már-már „nem vallásba illő”, ám a klasszikus pogány életörömhöz nem sok köze van. Sokkal leigázóbb, férficentrikus, a testi örömöket mindkét nem számára jogosnak elismerőn ugyan, de a külvilágtól féltve őrzőn rács mögé záró. Más kérdés, hogy ami nála nőlnyomásnak látszik, valójában a még

kíméletlenebb törzsi regulák enyhítését jelenti. Valószínűleg az őt tevehajcsári sorból kikupáló gazdag özvegy, Khadidzsa hatására, akivel kapcsolata, lelkieket is sejtetően, bensőségesnek tűnik, védangyalának halála után azonban végképp féktelenné lesz, sőt kegyetlenné is válik: a tanítását követni vonakodó, de korábban neki és híveinek menedéket nyújtó medinai zsidókat egyszerűen kardéltre hányja. Mennországot is, szent háborúhoz családokul, ennek megfelelően alkotja meg hívei számára, mint aki tudja, „mitől döglük a légy”, vérbeli demagóg módján. S ebben nagy tulajdonképpen. Abban, hogy talán senki nem ismeri fel nála jobban a nemiség hajtőerejét — alighanem egészen Freudig. Szúrta a gazdag képekből és burjánzó szóvirágokból felépítő költői adottsága (feltéve, hogy az írástudatlan próféta szavait megörökítő tollnokok munkájának hinni lehet) jól megfér megszállottságával, kiváló gyakorlati érzékével mindkettő pompásan működik együtt. Különösen az utóbbi. Látomásai mindig a legjobbkor jönnek: csatát vesz, mert harcosai lerészegednek, nosza, megjelenik Gábor arkangyal, s közli vele Allah borívást tiltó parancsát. Ebben az epileptikus rohamait irányítani képes Szmergyakovra, Dosztojevskij nevezetes regényalakjára is emlékeztet, sokak szerint valóban epilepsziás. Továbbra is a vallásalapítás művészeihez hasonlítva tehát, pályafutása, hogy ne mondjuk, „karrierje” az igazi adottságait idejében felismerő dilettánshoz illően a politikusé és a hadvezéré. Aki ugyan kész lehet eszméiért meghalni, mégis inkább másokat küld halálba értük. Ennek érdekében alapít is tömegvallást, tömegizléshez igazodva, „extrovertált” kultúrájú sátorlakók számára: zovót, de visszaretentő mélységek és magasságok nélkülít, keveset követelőt, de sokat, mindent ígérőt. Ennek köszönhetően is lesz az iszlám a „pusztai zóna” vallása, s marad is az, kicsit napjainkig is. Arab és észak-afrikai sivatagok, turáni sztyeppek vallása, s hogy nem a mongol pusztáké is, mert hiszen a Dzsingisz kán összehódította szuperóriás birodalom továbbáradásához szállíthatná az ideológiai üzemanyagot, talán egészen az atlanti partokig tolvá ki annak határait, az Európa szerencséje végeredményben. Mai híveinek viszont alighanem szerencsétlensége, amiért „falakon kívüliségből” sok mindent napjainkig megőrzött. Annak ellenére sem tudva elszakadni alapjaitól, hogy az arab tudomány egy időben a klasszikus ókor ismereteinek megőrzője volt, akár a keresztény türelmetlenséggel szemben is (ámbár Avicennáéknak éppúgy meggyűlt a bajuk a vallási fanatikusokkal, mint később az inkvizítorokkal tudományuk keresztény folytatóinak), mivel az eltérő társadalmi fejlődés vagy inkább megrekedés folytán híjával volt azoknak az elvilágiasító és felvilágosodásba torkolló folyamatoknak, amelyek a keresztény kultúrkört „kereszténység utáni” kultúrkörre tették végeredményben. Mai „reneszánsza” is mintha éppen az igazi reneszánszjellegét nélkülöznél, inkább visszahúzó, semmint újat ígérő. Amiért is, mivel a technikai civilizáció termékeit inkább csak használóként és fogyasztóként veszi át, de

ember- és társadalomformáló hatásukat lehetőleg kivédeni igyekeznek, s ekképpen a radikális vagy forradalmi eszméket legjobb esetben is „iszlamosítva”, tehát hatástalanítva és torzulást eredményezve engedi csak megtelepülni, „futurológiai távlatai”, nem utolsósorban a mind nyilvánvalóbb demográfiai pokolgép miatt, egyenesen katasztrófát előrejelzők. Inkább a követőire nézve végzetes visszautést, mint a számunkra veszedelmeset. Ámbár, „mit lehet tudni” . . .

Demagógként mindenestre máris „operálni” lehetne egy ilyen veszedelemmel. Bizonyára vannak is, akik, kellőképpen meglovagolva azokat az indulatokat, amelyeknek következtében egy futballmérkőzésen Ali fekete parókájára sörösüvegek tartalma csorog, egy építkezésnél viszont, alattomos csapda következtében, majdnem egy mély aknába zuhan, meg is teszük ezt. Nyilván az NSZK-ban is, még ha nekem név szerint most csak a francia Le Pen jut az eszembe. Teljesen függetlenül attól, hogy ezek az indulatok aligha az iszlám kultúra tartalma ellen irányulnak, amelyről hordozóik a hevenyészve összeszedett fentieket se igen ismerhetik, s amelynek ezek a kulizó törökök inkább beidegződéseikben birtoklói csak, amellett, a rájuk nehezedő nyomás miatt, bizonyára igyekeznek belőle minél kevesebbet mutatni, kívülről jelenlétében egymással is tört németiséggel beszélve, nehogy őket nyomban „seggyelvükre” emlékeztessék. Nem muzulmán voltuk teszi őket célpontra tehát, még csak nem is törökségük, egykori hódítók utódaiként, elvégre az a táj mentes ettől a múlttól . . . Hanem *csak* a másságuk. Erre utal, ugyancsak a *Start*-ban, Wallraff is, amikor a hazaitól leginkább eltérő kultúra képviselői kapcsán megjegyzi, hogy a törökök megjelenése előtt az olasz vendégmunkásoknak jutott ki az ebből eredő céltábla- és bűnbakszerep, ma viszont már nyoma sincs ennek.

Csak hogy ez a „másság” magától veti fel az értékkülönbség kérdését is. Túl azon, hogy a különböző társadalmak, illetve etnikumok tagjai szükségképpen a maguk kultúráját értékelik többre és becülik le a másét, az általuk nem is ismertet. Amit, mint problémát, tapintatosan humanista ködösítés lenne annyival elintézni, hogy minden kultúrának megvannak a maga értékei, mivel ez szubjektíve lehet igaz csak: a kérdéses kultúrák hordozói számára. Gyakorlatilag azonban az egymástól eltérő kultúrák racionális vagy kevésbé racionális tartalmuk, illetve társadalmi (sőt termelési!) hatékonyságuk folytán — az egyenlőtlen és eltérő irányú társadalmi fejlődés következtében — elkerülhetetlenül fölé-, illetve alárendeltségi viszonyba kerülnek egymással. Az adott esetben egyéni hordozóiktól sem függetlenül, mert hiszen vendégmunkásnak vagy éppen csatornatisztítóknak egyetlen kultúra elitjének képviselője sem igen megy idegenbe. Meg persze azok se nagyon sorolhatók ebbe a kategóriába, akik vele közvetlenül kerülnek érintkezésbe. Amiért is a „másság” mindkét részről inkább alacsony szinten találkozik itt. Ám közülük a hazai fél, otthon lévén, orientálódik a maga világában, a

másik viszont, amellet, hogy „primitív”, talán írástudatlan, számára eddig ismeretlen környezetbe cseppenve, hogyne hatna akár együgyűnek is. És hát az ilyen emberben, ugye (valljuk be, magunk közt vagyunk), mindig van valami idegesítő. Zavaró spontaneitásában, pátoszra és heroizmusra való hajlamában, meg általában is, hogy annyira „egészben van”. Abban, hogy vagy egészen szeret vagy egészen gyűlöl, s úgy, hogy az előbbi, csalódás vagy félreértés hatására, hirtelen csaphat át az utóbbiba, gyakran a bosszúba is. Még a szeretete (netán szerelme?) is terhes lehet, ha valamiért fontos nekünk, szüntelenül vigyáznunk kell, hogy meg ne bántsuk. De nyakunkra hozhatja a pereputtyát is, se szeri se száma a rokonainak, ezer szállal kötődik is hozzájuk, „istállómeleg” fészkének bőrébe ragadt illata talán a fokhagymáénál is zavaróbb, s valahogy még irigységet is keltő. Mindenekfelett családhoz való kötődése, főleg ha mi a családi életünket elszúrtuk. Meg hogy számára a szokás szent, nemcsak kényelemből betartott, amit fel is rúghatunk. Elvégre szabadok akarunk lenni. Nem „csak” élni, mint ő, hanem valamilyen célnak is, amit, ha nem találunk, máris készek lennénk kívülről az ajtót bevágni... Egyszóval az ilyen, a primitívnek mondott ember (aki a tejeiben még idegen is) akár még szadisztikus hajlamainkat is felszíthatja. Minimum a rovására történő vicceselés erejéig. Amit, ha eléggé kulturáltak vagyunk és eléggé értelmiségiek, úzhetünk baráti társaságban és többé-kevésbé szellemesen, ha kevésbé vagyunk azok, durvábban és az érintettek füle hallatára is. És hát ha melőssors jutott ki nekünk, ami sehol sem számít túl nagy sikernek, emellett másnaposak is vagyunk, elhagyott a feleségünk vagy a szeretőnk, nem tudjuk, miből fizetjük ki a hűtőszekrény esedékes részletét... hát szóval, ha ilyenkor egy ilyen sivatagból ideszalasztott szerencsétlen képes azt kérdezni, miért dolgozunk még, amikor a műszakot már lefűjták, hát akkor alaposan megmondjuk: „Mert mi németek ilyenek vagyunk! Először befejezzük, amit elkezdtünk, azután hagyjuk abba a munkát!” Vagy: „Ha te Mengele kezébe kerülsz, rögtön a gázkamrába küld, mert még arra se vagy használható, hogy rajta kísérleteket végezzenek!”

Vagyis miért lepődnék meg? Nem tudva, hogy a maga betegség-hordozó génjei megvannak a kulturális örökségnek is, mindenkitől mélyreható nemzeti önvizsgálatot várok talán? Heinrich Böllére emlékeztem?

*

Akit, mármint Böllt, nem is véletlenül jut eszembe említeni itt. S nem is csak azért, mert a *Csoportkép hölgyel* Leni Gruytenjének török vendégmunkása, az öntörvényűséget megtestesítő regényhős nő tüntető daccal vállalt élettársa is beugrik mindjárt. Hanem mert Wallraff beállítottságának „böllisége” is hamar feltűnik, még mielőtt, ugyancsak a *Startból*, a szerző kapcsolatáról a nagy német íróval, értesülhetnék. Mint

ahogy Wallraff alapállásának „irodalmissága” is szembetűnő számomra.

Művének, illetve egész munkásságának minden dokumentumjellege ellenére is. S attól is eltekintve, hogy a fikciós- és tényirodalom közti határok közismerten egybemosódnak. Erre emlékeztet különben az is, hogy eszményképeiről szólva Wallraff, nem csupán a „száguldó riportert”, Egon Erwin Kisch említi, hanem a századelő jelentős amerikai regényíróját, a radikális beállítottságú Upton Sinclairet is, illetve annak a chicagói vágóhidak üzelmeit botrányt kavarában leleplező *Moc-sár* című regényét. Látszólag egy nem elsődlegesen esztétikai célra törő alkotást tehát, olyat, amelyet ma tendenciózus volta miatt sokan bizonyára szívesen száműznének az irodalomból, műfaja ellenére is a zurnalisztika és a politikai agitáció tartományában jelölve ki a helyét. Meglehet, némi joggal, belőlem azonban — nem először — ismét csak annak fessegetését provokálva ki, hogy mit is jelent az írói vagy újságírói szerepkör valójában. Betöltheti-e akár a fikciós, akár a tényirodalom művelője a társadalom lelkiismeretének szerepét napjainkban is? Illetve betöltötte-e igazán ezt a szerepet akár a múltban? Némi gyanakvással akár afelé is tapogatózva, nem vált-e ez a szerep, vállalásának minden etikai motíváltsága ellenére, valamennyire mégiscsak esztétikai természetűvé.

Rejtettebb indítékait tekintve is, de még inkább eredményében.

Akár a „megélés” fontosságával, az „alászállással” összefüggésben. Esetünkben olyképpen, hogy a *Ganz unten* szerzője, vállalva egy eleve nem neki kijutott életmód megpróbáltatásait, mintegy a mélybe ereszkedik, „alászáll”, s átmenetileg csakugyan „legalul” is van. Ott, ahol saját személyében, Günter Wallraffként nem lehet, Ali „bőrébe bújva”, hogy Ali és az Alik sorsát a maga bőrén érezze. Valamiképpen egyfajta hiányt pótolva, sőt „hátrányt” behozni igyekezve — nemcsak az Alikkal, hanem az alulról feltörőkkel, a Gorkij-féle alkotókkal szemben is mindjárt. Hozzájuk képest, ami a megélés intenzitását vagy inkább természetességét illeti, valamennyire mégiscsak lemaradva. Am kétségtelesen helyzeti előnybe kerülve az egyszerű írói terepszemle alapján alkotóhoz viszonyítva, akiknek vállalkozása, legyen bár szó mégoly alapos helyszíni tanulmányról, az övéhez képest sokkal inkább mondható riporterinek. „Kiszállásnak” inkább, semmint „alászállásnak”. Még ha annak eredménye, akár formailag, akár minőségileg, „szépirodalmi” alkotás is lesz. Mint a maga idejében Zola *Germinal*ja, amelyet, ha — bármennyire méltatlannak tűnjék is első ránézésre ez a párhuzam — a szó-rakoztató regényíróként elkönyvelt A. J. Cronin, különben kétségtelesen legjobb művével, az *Ezt látják a csillagokkal* hasonlítunk össze, nyomban szembetűnik egy különös ellentmondás: Cronin regényének bányászalakai, bármennyire is a Zola-regény legyen itt nagyon is átlátszóan a minta, valahogy sokkal valóságosabbak, egyénitettebbek és emberibbek Zola *csak* állati sorba süllyesztett bányászainál, akik éppen

ilyen mivoltukban lesznek az előbbiekhöz viszonyítva kívülről szemlélték és túl egyformák, összerosódók, még ha megalkotójuk, meggyőződéssel és írói emberségével, mellettük is áll. Nyilván akkor is az angol szerző bányászszármazásának köszönhetően, ha a két bányászréteg szociális helyzete és kulturális szintje közt jelentős az eltérés. Vagyis a különbség alighanem az eleve adott megélttséggel, illetve a „kiszállásos” szemügyre vétellel magyarázható, azzal, amit Wallraffnak is el kell lenyújtania. Mintegy a tulajdon árnyékát átlépve és mesterségesen, ha úgy tetszik, mesteri mesterkedés segítségével.

Nem regényírói babérokra pályázva, persze, mivel, mint a dokumentumirodalom művelőjét, a tényanyag érdekli mindenekelőtt. Ehhez kíván elsősorban, Ali Levent Sigirlioglu török vendégmunkás külsejét és énjét magára öltve hozzáférközni. Ha kell, egészségét sem kímélve, és minden előzetes tudása ellenére is. Hiszen, olvasójához hasonlatosan, nyilván jól tudja, hogy a lényegét illetőleg azt kapja, majd, amit várt, alighanem éppen ezért is, a földerítendő terepről szóló híradások hatására, indul útjára. Meglepetésekben így őt is inkább csak a részletek részesíthetik, az általánosság szintjén már ismert helyzet egyedi alkotóelemei tulajdonképpen. Csakhogy ezek jelentik egyben a bizonyítóanyagot is arra nézve, hogy ami hírlik, csakugyan meg is történik. A leleplezés lehetőségét magukban hordozókat, netán a bíróság előtt is felhasználhatókat, de a megírtakat hitelesítő esetlegességeket, egyszerű mozzanatokat is, amelyek, ha fikciós prózát írunk, akármilyen ügyesen agyaljunk is ki a valóságnak ható történeteket, mindig nagyon nehezen pótolhatók pusztán képzeletünkkel. Ezért is veszi őket rendszerint még a fantasztikus regények írója is, eredeti környezetükből kiragadva, mégiscsak az „életből”. Úgyhogy már csak ezért is ostoba nagyképűség lenne azt állítani, hogy Wallraff megírhatta volna ugyanezt szemére illesztett sötét kontaktlencse nélkül is, mindössze megbízható első vonalbeli hírhozókra támaszkodva, egyszerűen az íróasztala mellett — eltekintve attól, hogy az első kézből kapott élmény, az „ott voltam, láttam”, mindig lenyűgözően hat az olvasóra (olykor, sajnos, elhíttetni képesen a hazugságot is). Átalakulásának hatása azonban nem merül ki ennyivel, miután műve éppen ennek köszönhetően lesz alapvetően más, mint ha csupán közvetett hírforrások igénybevételével vagy szokványos riporteri kiszállás segítségével jött volna létre. Amiért a szerző vállalkozása így még arra a tudományos kísérletezésben jól ismert törvényszerűsége is emlékeztet, miszerint a vizsgált tárgyat a vizsgálati módszer mindenképpen megváltoztatja. Ha túl durva, eltorzítja, és így hibás következtetésekhez vezet, ám ha kellő mértékkel és körültekintéssel alkalmazott, a lényegét hozza felszínre. Valahogy úgy, mint mikor a kutató megfest egy baktériumtenyészetet, amikor is, még mielőtt a mikroszkópba pillantanánk, tudjuk, hogy a baktériumok kékek vagy pirosak lesznek, holott eredetileg nem azok, alakjuk viszont annál job-

ban kirajzolódik. Mesterséges beavatkozásunk következtében, amiért rendkívüli helyzetet hoztunk létre, kiküszöbölve a terepszín „normálisságát”, láthatóvá téve, ami eddig láthatatlan volt. Így rajzolódik ki a már említett beugratás során Adler alakja is, minden egymást kiegészítő korlátoltságával és körmönfontosságával együtt, egész infamításában, nemcsak monomániásnak tetsző profitközpontúságát mutatva meg, hanem a mögötte meghúzódó, szüntelenül betegségtől, fertőzéstől való rettegésben kifejezésre jutó szorongást is felszínre hozva. Nem kevésbé pedig képmutató sajnálkozásokban megnyilvánuló álskrupulusságát, ami mögött érezhetően a valóságos rossz közérzet is meghúzódik. Nyílt cinizmussal is ellensúlyozva és semmiképp se mentségként — azt jelezve csak, hogy Herr Adler nagyon is tudja, mit művel.

S ez, a „mi történne, ha” bevetése, méghozzá az előre látható pre-konceptiójával együtt, már irodalom, az irodalom régi és jól bevált módszere tulajdonképpen. A satíráiról Swifté, aki a maga társadalmának álcázása érdekében törpék és óriások közé vezeti hőseit. Vagy *A bádobot* író Günter Grassé, akinek saját elhatározásából háromévesnek megmaradó hőse, a törpe Oskar Matzerath a tükör- és ablaküvegterő hangjával ugyanezt a szerepet játssza: a dolgok rendjét megzavaró leleplezőjét. Mert így irodalmi, ha meggondoljuk, Wallraff Alivá történő metamorfózisa is. Az is, ahogyan vállalt szerepe láthatólag fölébe nő.

Vagy inkább ahogy ő nő bele Aliba, nemcsak társadalom meghatározta szerepébe, hanem bizonyos határok közt, énjébe is. Nyomorgók, kijátszottak, megalázzottak iránti szolidaritásból mindenekelőtt, és a társadalom megleckéztetésének indulatától is áthatva, de a szerepazonosulás és az idegen énbé helyezkedés kalandkereső izgalmatól is. Ez pedig művészre jellemző sajátosság. Színészi, de nem kevésbé írói is, nélküle nem csupán a már megírt szerepet nem lehet elfogadhatóan eljátszani, hanem a még meg nem írtat megírni sem. Drámaszerzőként éppúgy nem, mint regényíróként, ám ha a „költői szerepjátásra” gondolunk, s annyi más mellett, mint szélsőséges példára, Weöres Sándor Psychéjére is, mondhatjuk a szóban forgó készséget vagy kényszert akár költőinek is. Mindegy, hogy minek nevezzük, elég annyi, hogy indítékait tekintve mindig ott rejlik benne valami belső úzottság. Kétszeresen is motivált, mivel a hatása alá kerültet nem csupán a valahová eljutni akarás hajtja ilyenkor, hanem a valahonnan távozásé, az önmagából kilépésé is. Nemcsak az fontos hát, hogy valahol másutt (másban) legyünk, hanem hogy ne ott legyünk, ahol vagyunk, ne önmagunkban, ne a magunk társadalom és sors kijelölte életét éljük. S nem is járunk talán túl messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a kettő közül éppen ez a fontosabb. Amiért is a rá való hajlam (Wallraff ellenségeinek nyilván nem kis öröme) akár még „pszichiátriailag gyanús” is lehet: hiszen a szerepjátzási kényszer hajtotta pszichopata szélhámosokat szintén ez motiválja. Hasonlatosan az íróhoz, úgyhogy már csak ezért sem lehet véletlen a szélhámos-hő-

sök népszerűsége az irodalomban: a Hlesztakovoké, Csicsikovoké, Felix Krulloké. Úgyhogy ismét csak valami, ami nem lep meg, amit megérezek. Még mielőtt (újra a *Start*) Wallraff ifjúkori azonosulási válságairól valló szavait elolvashatnám. Azt is hogy: „Magam vagyok álarcaim titkos megalkotója. Szüntelenül új álarcokat öltök, hogy valamelyik mögé elrejtőzhessek.” Mert ez az alapvetően írói vonás nélkülözhetetlen is az íráshoz, vagy ha mégsem az, attól tartok, a nélküle született irodalom egy fabatkát sem ér. A beleélés lehetetlenülése miatt éppúgy, mint a „lecsupaszítás” elmaradása folytán, bármi legyen is a belső hajtóerők ideg- és elmekórtani jelentősége. Meg hát különben is: mi sem könnyebb, mint, napjaink divatos gyakorlatának megfelelően, körtünetté nyilvánítani mindent, ami bármilyen értelemben is kilóg a sorból. Tartalmától függetlenül és minden értéke ellenére is. Vagy éppen az értékek miatt.

A nem papíron készült figura énjébe behelyezkedő, hanem a maga Alijának (!) életét a valóság szintjén *élő* Wallraff esetében is. Azok miatt a mindenekelőtt mégiscsak etikai gyökerű értékek miatt, amelyek döntően morális természetűvé teszik az Alivá lényegülés egész vállalkozását. Függetlenül a mögöttes mozzgóerőktől, a csak részben kiélhetőktől. Azért így, mert, minden beleélési szenvedélye és adottsága ellenére, Wallraff bizonyos határig válhat Alivá csupán, inkább külsőleg csak, az „anyagi valóság” szintjén élve meg Ali sorsát. Ugyanazt a fizikai elgyötörtséget és kimerültséget érezve, amit egy „igazi” Ali érez, ugyanazokat az egészségi károsodásokat is szenvedve el. Ugyanazokat a megáláztatásokat és sérelmeket is, de — bármennyire azonosuljon is szerepével — mégsem maradéktalanul Aliként, az Alik más belső értékrend meghatározta tudatával reagálva is rájuk. Hanem elkerülhetetlenül a magáéval, tulajdon tudástöbbletével, műveltségével, s ezzel összefüggésben, felfokozott érzékenységgel is egyben: Günter Wallraffként. Talán annak ellenére is mélyebben átélve és súlyosabbnak érezve mindent, hogy vállalása önkéntes és átmeneti, éppen az „intellektuális plusz” miatt tehát, amitől megterhelten az Ali-sorsot egy nyomasztóan feloldhatatlan roppant egész részének tudja. Ellentétben az igazi Alikkal, akik... ám-bár az önfelmentés lelkiismeret-nyugtató csapdája is éppen itt rejlik, abban, hogy az Alikra mindig rámondhatjuk: „ők ezt nem veszik fel annyira, ők ezt megszokták”. S közben nem tudjuk, nem tudhatjuk, hogy ez a „megszokták” mit is jelent számukra. Maga Wallraff is annyira tudhatja csak, amennyire arra társai nyelvet törő szavaiból következtethet, illetve amennyire viselkedésükből, gesztusaikból képes azt letapogatni. Ezért marad az igazi Ali valahol mégis „terra incognita”, idegen a számára. Számunkra persze még inkább. Nemcsak a „másik” mindig is megközelíthetetlen és közölhetetlen legbelsőbb szférája következtében, hanem itt az azt felépítő kultúra mássága miatt is. Ezért is mondható Wallraff vállalkozása elsősorban mégiscsak morális-etikai

szempontból kiteljesültnek. Mindenekelőtt a társadalom pörére vetköztesét illetőleg.

Más kérdés, hogy Wallraff alapállásának egyszerre felemelő és reménytelen irodalmisága is ezzel összefüggésben mutatkozik meg végleg. S ezen belül „böllisége” is.

Könyvének végkicsengését illetőleg éppúgy, mint alapképlete tekintetében. De valamennyire atmoszférája vonatkozásában is, mivel több helyütt is megérzünk benne valamit Heinrich Böll „katolikus Kölnjéből”. Vagy inkább Böll katolicizmusra épülő morális maximalizmusából, aminek alapja a keresztény értékrend következetes számonkérése — egy társadalomtól, mely számára ez az értékrend már legfeljebb látszólagosan létezik csak, az önigazoló hipokrizis eszközeként, „falból” mindössze. Ámde ezért „állíthatja falhoz” is a vele manipulálókát. Nyomban, amint színre lép valaki, hogy szigorúan, de ugyanakkor ironikusan, látszólag tudomást sem véve az értékek merő látszatlétéről, számon is kérje őket. Ahogyan azt Böll is teszi és nyomában Wallraff. Nyilvánvalóan mesterénél is kevésbé véve komolyan a katolikus alapokat, pusztán a tettenérés céljaira használva őket: álcázásként a leálcázáshoz. Legszembetűnőbbben akkor, amikor az egyház felségterületére merészkedik el. Aliként, az „eredeti” hitéből való kitérés szándékával keresve föl különböző papokat, egyházi méltóságokat, előre tudva, milyen fogadtatásban lesz része, mégis végigjátszva szerepét, sőt nagyszerűen „hozva” is a figurát, szinte már Švejkké válva. Úgy téve, mint aki, neofita buzgalommal, őszintén hiszi is az egyház tanításait, ám a kiutasítás és az orthoni politikai üldöztetés veszedelmétől való megmenekülést is a keresztiségtől remélve. Együgyűségben az itt rejlő ellentmondásból látszólag semmit sem véve észre, s mégis úgy, hogy közben „kilóg a lóláb”. Éppen ezzel hozva leginkább zavarba Isten szolgáit, úgy táncoltatva meg azokat, hogy szinte már szánjuk is őket. Valójában a „rendszerbe épültet”, a csak részként létezni tudót, a „rutinembert” pörgetve meg, a gépben a csavart — a kívül maradó, a deviáns, a semmivel sem azonosuló fölényével, s érezhetően a helyzetet is élvezve. Legalábbis megírásakor. Mindig pontos, tárgyilagos, de sokszor találóan kihegyezett nyelve is valószínűleg ezért lesz itt nemcsak diagnosztizálón precízzé, hanem irodalmian érzékletessé is, Ali végtelen magányát és kitaszítottságát érzékeltető mindenekelőtt. De böllien szatírába hajló is, amit aztán mi is élvezünk. Akkor is, amikor Ali „halálos betegen” szép koporsót vásárolni tolatja el magát a temetkezési vállalkozóhoz: mondván, hogy legfeljebb három hónapja van hátra még, végső fekhelye legyen legalább emberhez méltó. Dokumentumjellegű könyvben kivételesnek számító katarzis közben ébresztve rá végleg, hogy menthetetlenül irodalommal állunk szemben. Hogy ami etikumból fogant, végül is esztétikum lesz.

Nem Wallraff hibájából, hanem a világból. A dolgok tehetetlenségi nyomatékának következtében.

*

Akkor is, ha Wallraff riportkönyvének közvetlenül gyakorlatinak mondható hatása sem intézhető el kézlegyintéssel. Így akár az sem, hogy visszaélésekről és embertelen munkakörülményekről szóló híradásai nyomán több munkaadó, köztük a Thyssen cég ellen is eljárás indult. De nem intézhetők el így Wallraff első pillantásra utópisztikusnak tetsző elképzelései sem, az előítéletek felszámolását célzó. Annak a könyv tiszteletdíjából építendő közös lakóháznak terve sem tehát, melyben német és külföldi munkások együtt laknának. Ahogyan a könyv lelkiismeret-felrázó szerepéről sem szabad elfeledkeznünk — elvégre az eladott példányok óriási száma erre vall, s a szóban forgó Wallraff-interjúban említett kedvező visszhang még inkább. Sőt talán akkor sem indokolt egészen ez a legyintés, ha nem is minden „tudatformáló” szerepet tagadva emlegetek irodalmat, hanem mert mindez... ámbár a hagyományos elméleti sémának megfelelően lelkiismeret-megnyugtató jótékonykodásról vagy tüneti kezelésről fanyalogni már csak azért se lenne szerencsés, mivel az egyetemes gyógyírt nem ismerhetem. Ahogyan más sem — mert hát az egy csapásra mindent megoldó formulák színes buborékja mintha elpattant volna. Végleg-e vagy csak a századvégek ismétlődő divatjának megfelelően, majd csak kiderül. Aligha a mi számunkra már.

Csak hát miért ne tudná éppen Wallraff, hogy amit alászállása során lecsupaszít, annak maga is részét képezi? Minden morális indíttatású hatni tudása ellenére is. Ha másképp nem, hát jelenségeként egy egész bolygónkat behálózó gazdasági világrendszernek. Amelyen belül létezve, könyve „esztétikai megdicsőülésének” ő sem lehet képes elejét venni. Útját állva a nyomor egzotikuma okozta borzongás és a társadalom pörére vetkőztetése feletti kaján öröm révén kielégülő olvasói kalandélménynek. Ahogyan az, egy másik századvégen, számos Zola-regény esetében is történt.

Ámbár a *J'accuse*-t is Zola írta...

AZ AJTÓ

Hangjáték két évszakban

SLAVCO ALMÄJAN

SZEREPLŐK:

Alecu Constantin, régész
Cecilia Constantin, tanárnő
Grigore, a szomszéd
Esernyős fiatalember
Kislány
Munkás

A cselekmény a várostól, az ipari és művelődési központtól néhány kilométerre levő faluban történik, a Constantin család udvarában, akik házat építettek Cecilia Constantin ideiglenesen külföldön dolgozó szüleinek segítségével. A történet tavasztól késő őszig tart, az első hó lehullásáig.

I.

TAVASZ

(Reggel van, cseng a telefon.)

CECILIA: Halló, igen. Igen, Constantin lakás. Cons-tan-tin, nem Cosatin. Biztos. Több mint egy hete. Jó... értem. Ma tízkor. Mondtam már, hogy egy héttel ezelőtt rendeltük meg, esetleg tíz napja. Jó, tehát tizenegy körül. Viszonthallásra. *(Leteszi a kagylót.)* Hülye. Hallottad, mit mondott — Cosatin! Mintha ez a név üvegben növő körte lenne.

ALECU: Tehát szombaton is dolgoznak. Nekem azt mondták, hogy nem dolgoznak.

CECILIA: Biztosan a hónap első szombatján!

ALECU: Igazad van. Ma április hetedike. Jó, hogy ma hozzák. Végre megszabadulunk a széltől.

CECILIA: Csináljunk egy kis rendet, mire jönnek. Tudod jól, mi van ott. Csak csigák és gombák nem teremnek.

ALECU: A könyveket én viszem, az összes többit te. De mindekelőtt egy kávé.

CECILIA: Szombat van. Ma te kínálsz meg kávéval.

ALECU: Természetesen a vendégem vagy. Szombat és tavasz van, az egész ház kávéillatú. Hol a csésze? Mennyi cukrot?

CECILIA: Ahogy szoktam.

ALECU: Adj két kávéskanalat. Van kávénk?

CECILIA: Hogyne lenne, hiszen nem állunk egy helyben. Az idő szalad.

(Rövid zene.)

ALECU: Tessék a kávé...

CECILIA: Nincs itthon gyufánk?

ALECU: Hogyhogy nincs? Szólt valaki valamit? Ki meri azt állítani, hogy nincs? Hát nem két nappal ezelőtt vettem?

CECILIA: De hát hol van akkor az a rejtélyes gyufa?

ALECU: Nézd, szívem, jön már Prométheusz, ujjai között lángot hoz.

(Meggyújtja a cigarettát.)

CECILIA: Végre itt lesz ez az ajtó is. Ajtó nélkül olyan, mintha meztelen volna a vállam, mintha valaki a tenger habjaival felírná a nevét a vállamra, és ventilátorral szárítaná.

ALECU: Ma ankét volt... Azt akarták tudni, ki megy a tengerre.

CECILIA: Már?

ALECU: Tudod jól, hogy áprilisban állapotodnak meg, ki mikor megy a tengerre. A tengert illetően jól szervezettek vagyunk. Talán csak nem képezed, hogy szabadjára hagyjuk a dolgok menetét!

CECILIA: Nincs sok hozzáfűznivalóm. Látom én is, ha krumpli-

ról, almáról és a tengerről van szó, megy minden, mint a karika-csapás. Jól megoldják a kérdést.

ALECU: Emlékszel Filkóra? Rettenetes alak, minden almafajta ismer: delisesz, ajdred, jonatán... Emlékszel, amikor két évvel ezelőtt egy külföldi színház vendégszerepelt Újvidéken...

CECILIA: Amikor Filkó fordította a darabot... *(Nevet.)*

ALECU: Óriási jelenet volt, emlékszel... *(Nevet.)* Valaki almával kínált meg egy asszonyt...

CECILIA: Erisz almájával. És azt mondja — fülhallgatóval hallgattuk —, azt mondja, *(nevet)* kérlek, vegyél egy almát. *(Nem tudja abbahagyni a nevetést.)* A helyzet drámai volt, bizarr, kétségtelenül egy fordulat bevezetője, és a nézők a teremben kacagtak...

CECILIA: Hogyne emlékeznék, a régi színház épületében volt. *(Nevet.)*

ALECU: Igen, igen, ott a park mellett. Gondolom, ugyan miért nevetnek, amikor ez nem neveltség... fülemre teszem a fülhallgatót, beállítom, és hallom: „Kisasszony, vegyen egy jonatánt!” *(Nevet.)* És mondanom sem kell, a darab középkori szerző volt...

(Zene. Behajt az udvarba egy teherautó. Kutyaugatás.)

CECILIA: Alecu, megérkeztek!

ALECU: Igen, mindjárt!

MUNKÁS: Jó napot! Hoztuk az ajtót.

CECILIA: Egy pillanat türelmet! Jön már a férjem.

MUNKÁS: Kellene egy kötél.

ALECU: Jó napot!

MUNKÁS: Jó napot!

ALECU: Megjöttek?

MUNKÁS: Meg. Kell egy kötél.

ALECU: Kötél? Lássuk csak. Kötél. Cecilia, kötél kell nekik.

CECILIA: Tudom, hallottam. De hát mit csináljak? Nézd meg ott, a pincében.

ALECU: A pincében? Mit keresne a kötél a pincében?

CECILIA: Nem tudom, mit keresne. Miért tőlem kérdezed? Én csak mondtam, hogy a pincében van. Úgy emlékszem, ott láttam.

MUNKÁS: Kötél nélkül nem lehet...

ALECU: Hozok kötelet, nincs semmi baj. Felvisszük az emeletre; látja, emeletünk is van!

MUNKÁS: Látjuk, elvtárs, látjuk, van emeletjük. De kötél nélkül az ajtót nem húzhatjuk fel, ez a baj!

ALECU: Mindjárt érkezik a kötél.

MUNKÁS: Hagyjuk itt az udvaron?

CECILIA: Ó, nem, nagyon kérem! Üljenek le, hozok pálinkát, amíg jön Alecu.

MUNKÁS: Akkor jó.

CECILIA: Szombaton is dolgoznak?

MUNKÁS: Csak egy szombaton. Néha kettőn is. Attól függ.

CECILIA: Tessék. Alecu azt mondja, hogy jó.

MUNKÁS: Köszönöm, tanárnő. Hm, jó pálinka. Barack?

CECILIA: Alecu azt mondja, van benne vagy húsz körte is.

MUNKÁS: Az ajtó biztos, szilárd. Fa. Valódi fa. *(Megkopogtatja.)*

ALECU: Itt a kötél! Azt hiszem, elég hosszú.

MUNKÁS: Jó. Nagysága, vegye el a poharat.

ALECU: Így. A tulsó felén is kössék meg. Én felmegyek, és lassan emeljék. Az erkélyen keresztül. Jó?

MUNKÁS: Jó, elvtárs, eredj fel.

ALECU: Jöjjön velem még valaki. Cecilia, te maradj itt.

CECILIA: Hívom a szomszédot, Grigorét.

ALECU: Jó, hívjad.

(Zene.)

MUNKÁS: Figyelem, fiúk, figyelem!

ALECU: Még egy kicsit... Úgy... úgy.

MUNKÁS: *(lentről)* Most a maga kezében van. Mi már nem érjük el.

ALECU: Szomszéd, gyere te is fel.

GRIGORE: Jövök!

ALECU: Lassan, lassan... még egy kicsit... most mindannyian emeljük... így.

MUNKÁS: Azt hiszem, nem jó.

ALECU: Hogyhogy nem jó?

MUNKÁS: Nézze, nem jó.

ALECU: Mi nem jó, ember?

MUNKÁS: Az ajtó.

ALECU: Melyik ajtó, te?!

MUNKÁS: Ez, amit hoztunk.

ALECU: Hát mit képzelsz, te mindent tudsz az ajtókról? Tudod, mire szolgál az ajtó?

MUNKÁS: Hát, van véleményem róla.

ALECU: (*a szomszédnak*) Hallod, az elvtársnak véleménye van! Jó. Halljuk. Gyerünk, csupa fül vagyok. Hallgatom.

MUNKÁS: Kérem, nem szeretném, ha azt hinné, hogy én, azaz mi, jobban mondva én . . .

ALECU: Mi van ezzel az emberrel? Van véleményed vagy nincs?

MUNKÁS: Van. Van véleményem. Csillapodjon, mit idegeskedik. Nem látja az ajtót?

ALECU: Látom. Persze, hogy látom. És mi van, ha látom? Olyan ajtó, akár a többi, nincs szarva, nincs patája, mit kellene látnom? Mit lát maga? Nem olyan, mint más ajtó?

MUNKÁS: Nem. Azazhogy olyan, és mégsem olyan!

ALECU: Megörjítesz, hallod? Mi hiányzik róla?

MUNKÁS: A bal fele.

ALECU: Mit beszélsz? Milyen bal fele?

MUNKÁS: Ez az ajtó jobbra nyílik, és maguknál mindent balra terveztek. Nem látja, hogy a maguk ajtaját úgy tervezték, hogy balra nyíljon?

(*Zene.*)

ALECU: Emeld le. Vedd le az ajtót. Cecilia! Nem mondtuk, hogyan nyíljon az ajtó?

CECILIA: Hogy? Hogy nyílik? Hogy nyílhatna? Mint minden ajtó, nem?

ALECU: Az ajtó vagy jobbra, vagy balra nyílik.

CECILIA: Megmondtam nekik, miért?

ALECU: Olyan ajtót hoztak, amelyik fordítva nyílik.

CECILIA: És én azt reméltem, hogy ma ezen is túl leszünk. Vigye vissza, ahonnan hozta, és hozzon másikat.

MUNKÁS: Ma már nem lehet. Nincs már időnk. Mire megérkezünk, lerakjuk, felrakjuk, eltelik az idő, elvtársak!

ALECU: Eltelik az idő? Biztosan eltelik. Nem fogjuk talán megállítani az időt egy ajtó miatt.

MUNKÁS: De nem mi vagyunk a hibásak . . . Úgy írja: jobbra nyíló ajtó.

(*Papírzörgés hallatszik.*)

ALECU: Nézd: jobbra nyíló ajtó. Jó, jó, de micsoda hülye alak lehet az, hát nem megmondtuk, hogy balra nyíló ajtó kell. Jó, elvtársak, ti nem vagytok hibásak, tudom, nem tesz semmit, vigyétek vissza az ajtót, és hozzatok másikat. Ha nem lehet ma, akkor hétfőn. Jó? Megegyeztünk.

MUNKÁS: Tudja, hogy nem tőlünk függ...

ALECU: Nem számít... nem vagyok ideges... nem vagytok hibásak semmiért. Az ördögbe is, ez borzasztó, az az alak nem tudja, melyik a jobb és melyik a bal. Mi baja lehet, bolondgombát evett?!

CECILIA: Ne nyugtalankodj. Hétfőig várunk. Ha áprilisig várhattunk, hétfőig is várhatunk.

MUNKÁS: Viziontlátásra. Hívják fel a főnök irodáját, és kérdezzék meg, van-e balra nyíló ajtó.

(A munkások elmennek. Hallatszik a teherautó, a kutya ugat. Zene.)

CECILIA: *(telefonál)* Halló! Épületfa-vállalat? Elhozták, igen, elhozták... de téves ajtót hoztak... úgy, ahogy mondom... nem jó ajtót hoztak... Ellenőrizték. Igazam volt? Látja? Lenne olyan ajtójuk, amelyik balra nyílik? Jó, akkor hétfőn. Vizionthallásra.

(Zene.)

(Valaki kopog az ajtón.)

ALECU: Tessék!

ESERNYÓS FIATALEMBER: Jó napot!

ALECU: Jó napot!

ESERNYÓS FIATALEMBER: Constantin elvtárs? Az ajtóra Constantin van írva.

ALECU: Igen, mit óhajt?

ESERNYÓS FIATALEMBER: Nem ismer meg?

ALECU: Nem hinném, hogy ismerem.

ESERNYÓS FIATALEMBER: Nemojai vagyok, esernyőt árulok.

ALECU: Van esernyőnk.

ESERNYÓS FIATALEMBER: Jó, jó, de az embernek szüksége van még egy esernyőre. A nagyapám azt mondta: Ne feledd, min-

den embernek kell egy esernyő. S ha már van egy, szüksége van még egyre.

ALECU: Nekünk már van kettő.

ESERNYÓS FIATALEMBER: Akkor háromnak kell lennie. Higgye el. Itt nyomban bebizonyítom. Nagyon egyszerű: ha elromlik az egyik ernyő, még marad két jó, és ha a felesége jobbra, maga meg balra megy esőben, mi marad a házban? A válasz: egyetlen esernyő sem.

ALECU: Ide figyelj, jó ember. Nem kell nekünk esernyő. Érted?

ESERNYÓS FIATALEMBER: De kell. Manapság mindenkinek kell esernyő. Az eső, hó, jégeső váratlanul érkezik.

ALECU: Nem hallod? Nincs szükségem esernyőre. Esőben nem megyek ki a házból, hóban sem, a jégesőhöz semmi közöm. Értetőd?

ESERNYÓS FIATALEMBER: Nem. Elhamarkodottan ítélek. Nem jó. Ha megengedi, megmagyarázom, mi nem jó. Amíg él az ember, szüksége van esernyőre. Nézze, milyen esernyőim vannak: férfi-, női, gyermekesernyők. Az az ember, akinek jó esernyője van, határozottabb, magabiztosabb, még akkor is, ha nem havazik, nem esik. Az igazság az esernyőben van. Picassónak és Lorcának is volt esernyője. Óvakodjon attól, aki nem hord magánál esernyőt. Ismertem valakit, akinek napfogyatkozásakor is volt esernyője.

ALECU: Gyere, ülj le egy kicsit! Mit iszol? Ilyen esernyőárus-sal még nem találkoztam. Hova valósi vagy?

ESERNYÓS FIATALEMBER: Szajáni vagyok, és kérek egy sört.

ALECU: És azt hiszed, hogy igazi mesterséget választottál. Esernyőt árusítasz, nem?

ESERNYÓS FIATALEMBER: Könyvet is. Elsősorban könyvet. Városon könyvet, falun — esernyőt és könyvet. Ha könyv nincs nálad és elkap az eső, még ép bőrrel menekülhetsz, de ha ernyő nélkül kap el az eső, megázol, mint az ürge.

ALECU: Te itt színélőadást tartasz! Az esernyőből csinálsz színdarabot?!

ESERNYÓS FIATALEMBER: Nem csupán az esernyőből. Ma mindenki színészkedik. Miért éppen én ne tenném? Ez csak egy monológ. Nem teszek semmi rosszat azzal, ha kinyitom az ernyőt, és egy mesével megtoldom.

ALECU: Ott, ahová az esőcseppek esnek?

ESERNYŐS FIATALEMBER: Pontosan... Úgy van. Aztán — attól függ, hogy kinek — beszélek az emberek jogairól, a siker és sikertelenség mitológiájáról, a nemlétezővel telefonon beszélgető serdülő lányokról...

ALECU: Jól felkötöd a gatyád!

ESERNYŐS FIATALEMBER: Megmagyarázom: annak nincs értelme, hogy elhelyezkedjem. Semmilyen anyagi haszna sincs. Így a könyvek és néhány ernyő helyreráznak. Látom, jól állsz te is. Emeletes házad van, de úgy tűnik, nincs esernyőd... és egyetlen könyvet sem látok. Mondd, kérlek, hogyan lehetséges, hogy ilyen szép házad van, és egy könyved sincs? Mit csinálsz esténként?

ALECU: Sört iszogatunk. Most nagy gondban vagyunk. Nincs ajtó. Ma visszavittek egy ajtót, már éppen fel akartuk szerelni, de nem olyan ajtó volt, amilyen ide kell. Olyant hoztak, ami rossz irányba nyílik. Jobbra. Nekem meg olyan kell, ami balra nyílik. És megjelenysz te, egy ilyen ócska helyzetben, az esernyőkkel! Megbolondultál, nincs más dolgod?

ESERNYŐS FIATALEMBER: Látom én, hogy modern ember vagy, házad van, gondjaid, azért is jöttem. Olyanokhoz nem is megyek, akiknek nincs gondjuk. Figyelemre sem méltatom őket. Akinek nincs gondja, értékítélete sincs. Mit tudnak ők az igazságról, a szépségről, a lényegről...

(*Belép Cecilia.*)

CECILIA: Grigore azt mondja, hogy van egy jó ötlete.

ALECU: A feleségem, Cecilia.

ESERNYŐS FIATALEMBER: Jó napot kívánok! Én ismerem a tanárnőt.

CECILIA: Nézd csak, nézd! Laurențiu unokája...

ESERNYŐS FIATALEMBER: Nemojai. Nemojai Jani negyed-éves egyetemista.

CECILIA: Tudod ki ez a fiú?

ALECU: Tudom. Esernyőárus!

CECILIA: Hogy van Sanda? (*Alecúhoz.*) Laurențiúnak az unokája, nem emlékszel, hét évvel ezelőtt voltunk náluk.

ALECU: Ne hülyéskedj! Laurențiu unokája... És ide jutottál, hogy esernyőt árulsz? Jól van, jól, de hát miért nem mondtad?

ESERNYŐS FIATALEMBER: Miért mondtam volna. Meglepetést akartam szerezni, hogy úgy tűnjék, a pillanatnyi érzeteknek

élek és higgyék azt, hogy íme, milyen sok dolog történhet egy nap alatt.

ALECU: És valóban ez a mesterséged?

ESERNYÓS FIATALEMBER: Igen. Miért ne lenne? A könyvek nagyon jól mennek, az esernyők elég rosszul, de az esernyő inkább dísztet, kinyitom, kitalálok egy mesét, mint az előbb, hogy minden embernek megvan a saját esernyője. Valójában nem gondoltam, hogy találkozunk, nem is voltam biztos benne, hogy ez a maguk háza. Szép ház.

CECILIA: De látod, hat hónapja várunk egy ajtót. Az az érzésem, hogy hétfőn sem fogják kihozni.

ALECU: Említetted, hogy könyveket is hoztál.

ESERNYÓS FIATALEMBER: Igen. A kocsiban vannak.

ALECU: Milyen könyvek?

ESERNYÓS FIATALEMBER: Enciklopédia, Freud, Adler, nem tudom, mi érdekli. Jung nagyon jól fogy. Canetti nagy hírnévre tett szert.

ALECU: Mid van Canettitől?

ESERNYÓS FIATALEMBER: „Tömeg és hatalom”. Ecótól is van könyvem: „A rózsza neve”. A szakadárok jól fogynak!

ALECU: Cecilia, mit csináljunk? (*A fiúhoz.*) Lássuk, mit mond a „hatalom”.

CECILIA: Mit szólnak a „tömegek”.

ALECU: Hozzál Canettit és Ecót.

CECILIA: És egy esernyőt?

ESERNYÓS FIATALEMBER: Castanedám is van.

ALECU: Nekünk is.

(Kutyaugatás hallatszik.)

ESERNYÓS FIATALEMBER: Kutyaenciklopédiám is van.

CECILIA: Megérkezett Grigore.

ALECU: Mondd, hogy várom.

GRIGORE: Jó napot!

ALECU: Jó napot! Hogy vagy, Grigore?

GRIGORE: Hát, hogy lennék? Várom a májust, júniust...

ALECU: Mész valahova?

GRIGORE: A gyermekek mennek. Én az enyéimmel maradok. Van dolgom.

ESERNYÓS FIATALEMBER: Tessék, itt vannak a könyvek, csak egy aláírás kell.

ALECU: Intézd el, kérlek, Cecilia!

GRIGORE: Ki ez a fiú?

ALECU: Könyvet és esernyőt árul. Egy ismerősünk unokája.

GRIGORE: Telefonáltak?

ALECU: Telefonáltak. Jönnek. Találtak ajtót.

GRIGORE: Örvendek, szomszéd. Igazán örvendek. Szép házat építtetetek. Mondtam is Mariának: nézd, Maria, milyen szép házat építtetek a szomszédaink, piros halakat vettek, bevetették fűvel a ház környékét . . .

(Teherautó hallatszik.)

ALECU: Nézd, Grigore, jönnek a fiúk.

GRIGORE: Megyek kaput nyitni.

(Zene. A teherautó zúgása hallatszik. A kutya ugat.)

MUNKÁS: Ez az igazi.

ALECU: Végre legyünk túl ezen is.

KISLÁNY: Cecilia néni . . . Cecilia néni . . .

CECILIA: Mi van, kislány?

KISLÁNY: Van egy zöld gombja . . .? Anyukámnak kell egy zöld gomb.

CECILIA: Cecilia néni azt hiszi, van . . . Zöld gombot mondtál?

KISLÁNY: Anyukám varrt egy babaruhát, és hiányzik még egy zöld gomb.

CECILIA: Találunk . . . de piros is lehet, nem?

KISLÁNY: Lehet . . . anyukám azt mondta, zöld kell, de piros is lehet.

ALECU: Ez az, balra nyílik. Jó. Megyek a kötélért. Grigore, felmegyünk, azonnal kezdjük.

MUNKÁS: Ez volt az utolsó. Nincs több. Szerencséje van.

ALECU: Kösd meg, Grigore. Én felmegyek. Gyere te is utánam.

(Zenei függöny.)

GRIGORE: Figyelmesen, fiúk, figyelmesen.

MUNKÁS: Jó, most fogja meg.

GRIGORE: Elég nehéz.

MUNKÁS: Fa, jó fa.

GRIGORE: Úgy. Most lássuk. Alecu, gyere erre az oldalra. Jó munka, biz' isten. Az biztos, hogy az ajtó a házban fontos dolog. Emlékszel, amikor én vettem ajtót?

ALECU: Fémből volt. Más ajtó volt az.

MUNKÁS: Emeljük meg. Úgy, rögzítsük.

GRIGORE: Mi az ördög, nézd csak, mi van ezzel az ajtóval!?

ALECU: Jaj, rövidebb!

MUNKÁS: Öt centiméterrel rövidebb.

ALECU: Borzasztó! Hogy lehet ez?

MUNKÁS: Azt hiszem, az új sorozatból adtak.

ALECU: Hogyan? Az új sorozat öt centiméterrel rövidebb?

MUNKÁS: Azt hiszem, igen.

ALECU: Cecilia, Cecilia...

CECILIA: Mi van, szívem?

ALECU: Nézd, mi történt! Az ajtó rövidebb. Most mit csináljunk?

CECILIA: Mit csináljunk? Azonnal felhívom őket, és megmondom, mi történt. Hogy rövidebb ajtót küldtek.

ALECU: Nem tudom elhinni. (*Kopogtatja.*) Fa. Szép.

GRIGORE: Milyen fából lehet?

MUNKÁS: Nekünk nem mondták, hogy az új sorozatból van. Az új sorozat rövidebb és keskenyebb. Ez keskenyebb is. Visszavisszük. Mit csináljunk? Esetleg néhány téglával elintézhethetnek...

ALECU: Észnél légy. Nem látod, hogy mindent úgy terveztek, ahogy kell. Nem fészert, házat építettünk.

GRIGORE: Mit szólnának az öregek!?

ALECU: Persze. Kivennék az ajtót a sarkából. Alaposan megfizettek érte, megmondták, milyen ajtót válasszak, és olyant választottam. Végül is ez az ő házuk... az ő ízlésük szerint építettük. De jön már Cecilia.

CECILIA: Az Épületfánál azt mondják, hogy új sorozat. Nincs más. Ez is az utolsó volt. Azt hitték, megfelel. Talán tudunk valamit változtatni, mondják.

ALECU: Mit mondhatsz nekik, kérlek. Hogy változtassunk... Hallottál már ilyet, változtassuk meg a ház tervrajzát egy ajtóért... — Vissza, találunk mi ajtót!

MUNKÁS: Akkor levisszük?

ALECU: Levisszük.

(Zene.)

CECILIA: Hogy siet ez a fiú, szívem! Nyisd fel az esernyőt, kérlek!

ALECU: Milyen meleg van... Így. Most az árnyékban felnyitunk egy sört. Elvtársnő, iszik sört?

CECILIA: Hideg sört.

ALECU: Hideget, természetesen hideget. Írtak az amerikaiak?

(*Papírzizegés.*)

CECILIA: Igen, most apám írt. Azt írja, ne idegeskedjünk, majd csak találunk ajtót.

ALECU: Á, őszig biztosan találunk. Tegnap azt mondták nekem: lesz, lesz, várjanak türelmesen, az Épületfa nemcsak önöknek dolgozik. Legalább reményt öntöttek belém. Azt is mondták, hogy értesítették a gyárat, megrendelték, és végül minden jó lesz.

CECILIA: Nem is mondtam, hogy megint itt járt Laurențiu unokája. Lediplomált. Hozott néhány új könyvet.

ALECU: Még mindig esernyőt árul?

CECILIA: Nagyszerűen boldogul a fiú. Most esernyő nélkül volt, csak könyvet hozott. Bevonult katonának.

ALECU: Ha már Laurențiu-t említed, miért nem megyünk el hozzá a nyáron?

CECILIA: Mondtam, hogy nem megyünk a tengerre. Fontosabb, hogy befejezzük a házat. Hadd lássák a szüleim, ha jönnek, hogy készen áll a ház, nem költötték hiába a pénzüket. Itt sem tudunk hosszabb ideig maradni. Kezdődnek az előadásaim, te folytatod az ásatásaidat.

ALECU: Képzeld, találtam egy csodálatos korsót.

CECILIA: Jidovánál?

ALECU: Eltaláltad. Gyermekkoromat töltöttem ott, és akkor nem tudtam, mit rejteget ez a domb.

CECILIA: Miért hívták Nagyasszonynak?

ALECU: Ezen a néven kevésbé ismert a régészek között. Magasabb, mint a többi domb, azért nevezték el Nagyasszonynak. Amikor kizöldült a fű, ez a dombok Nagyasszonya olyan volt, mint ha selyemruhába öltözött volna. Sejtettem, hogy itt valami fontos rejtőzik, de azt nem tudtam, mi, amíg el nem kezdtük az ásatásokat. De tudtam, megéreztem...

CECILIA: Igen, ismerem a megérzéseidet, igazad volt.

ALECU: 1871-ben Budapesten volt egy kongresszus. Régész-

kongresszus. Rómer Flóris kiváló régész ezen a kongresszuson beszélt a bánáti úgynevezett „földvárosokról”, és ő hívta fel a figyelmet az akkor Erdburnak nevezett jelentős településre. Ezért ma úgy is nevezhetnénk, hogy Erdburg Nagyasszony.

CECILIA: Aki tavasszal smaragdzöld ruhát ölt magára.

ALECU: Nagyon jól mondod.

CECILIA: Mást vártál tőlem?

ALECU: Ezeknek a földváraknak a sorsát illetően sok dolog maradt ismeretlen.

CECILIA: Jobban tetszik, ha „földvárosnak” nevezed, titokzatosabb. Azt tudom, milyen egy vár, de nem sokat tudunk egy városról, és semmit egy földvárosról.

ALECU: Igazad van. A város más.

CECILIA: Emlékszel, végzős voltál, amikor először mutattad meg Jidovát. Labiról és Miljkoviáról beszéltél, és szavaltál néhány verset. Most is emlékszem: „A nap olyan szó, amely nem ismeri a fényt...” (*Nevet*).

ALECU: Ez akkor volt, amikor nem hittem, hogy folytatom a régészkedést. Mikor nem is tudtam, mi rejtőzik Erdburg Nagyasszony ölében. Most bevallom, milyen érzésem volt, amikor az ásatásokat végeztük: e kutatásokon kívül csak Hiroshima rendített meg ennyire. Hiroshima tragikumuma olyan útelágazás, amely döntően hat az emberiség történelmére. Hirosimáig az egyéni tragikum motívumának jegyében éltem: az emberek meghalnak, és legbánatosabbak a rokonaik, meg akik ismerték őket vagy hallottak róluk. Hirosimával minden megváltozik: a tragikum általánossá válik. Az egész világra a félelem tünetcsoportja jellemző. Mindenki a reménység könnyeit hullatja.

CECILIA: Igazad van... Nézd, jön Grigore.

GRIGORE: Zavarok?

ALECU: Kérsz hideg sört?

GRIGORE: Nagyon hideget, ha lehet.

ALECU: (*felnyitja az üveget*) Nyár közepén jég.

GRIGORE: Szeretem a hideg sört. (*Iszik.*) Mit csináltak itt, az udvar közepén?

CECILIA: Alecu első kutatásairól beszélgettünk.

GRIGORE: Sokszor tűnődtem azon, milyen szenvedély rejtőzhet a régiségekben.

ALECU: Ó, Grigore úr...

GRIGORE: Nem vagyok én úr, paraszt vagyok, tudd meg, hogy örülök ennek.

ALECU: Jó, szántóföldek professzor ura. Megmagyarázom: azok a régiségek rendkívüli mesét rejtenek. Képzeld el, hogy a föld gyomrában találsz egy korsót meg egy csontékszert — hány kérdés fut át az agyadon? Olyan érzés fog el, amit nehéz kifejezni. Tűnődöm, vajon ki ihatott abból a korsóból, mikor és milyen körülmények között; szomorú volt-e vagy boldog, beteg volt-e, az ékszereket a felesége szombaton, vasárnap vagy hétfőn hordta, voltak-e ünnepei, naptára . . . Látod, szomszédom, ez a szenvedély — eltűnődsz a kérdéseken és nem találsz rájuk választ, ámbár a kézfogható választ a tenyeredben tartod.

CECILIA: Hozok kávé, jó?

GRIGORE: Nem vagyok nagy kávéivó, de . . . ha már elindult, hozzon. Tudod, Alec, én is teszek fel néha kérdéseket, amelyekre senki sem felel, pedig tudom, hogy van válasz.

ALECU: Sok dolog marad ismeretlen előttünk, de tennünk kell valamit, meg kell kísérelnünk tenni valamit. Ha nem is próbálkoznánk, semmi sem történne. Egy helyben maradnánk. Mint a tóban a víz.

GRIGORE: Igazad van, szomszéd!

ALECU: Elmennék horgászni, de nem szeretek korán kelni.

GRIGORE: Akkor jobb, ha vásárolod a halat. Én is horgásztam fiatal koromban. Ma a halak sem a régiiek.

ALECU: Volt gyermekkoromban egy barátom, kézzel fogta a halat. A csörögéfűznél alámerült, s a kezében és a szájában hozott egy-egy halat. Nagyszerű volt.

GRIGORE: Alec, kérdezek én tőled valamit: miért nem jössz falura élni?

ALECU: Tudom is én! Megszokás dolga. Vannak barátaim a városban, aztán a gyerekek . . .

GRIGORE: Most már biztosan nagyok, régen nem láttam őket!

ALECU: Egyik nyolcadikos, a másik harmadikos.

GRIGORE: Nagyra nőjének!

ALECU: Egészségedre!

CECILIA: Itt a kávé, tessék.

GRIGORE: Éppen mondom Alecúnak, jöjjenek falura lakni.

CECILIA: Á, azt nem! De csak jöjjön haza anyám és apám Amerikából, csak legyen kész ez a ház . . . jövünk mi ide, mert közel van hozzánk a falu . . .

ALECU: Csak látnánk már az ajtót a helyén.

GRIGORE: Ilyen még nem volt, hogy ne lehessen ajtót kapni. Rendben van, de miért nem vettek akkor üvegajtót. Nagyon szép üvegajtók vannak, éppen ilyen méretűek. Igazán nagyon szépek.

ALECU: Grigore, tudd meg, nagyon okos vagy. Cecilia, hallod, miért ne vennénk üvegajtót?

CECILIA: Nem is gondoltunk erre a lehetőségre.

ALECU: Jó ötlet. Mindjárt meg is rendelem. Miért kell egy ajtónak éppen fából lennie? Avramnál is üvegajtót láttam.

GRIGORE: Meglátod, tetszeni fog apádnak, ismerem én őt.

CECILIA: Felhívom, és megkérdezem, beleegyeznek-e, és ha igen, megvesszük.

GRIGORE: És ha még küld hozzá néhány dollárt is...

CECILIA: Nem is rossz ötlet.

ALECU: Akkor hát, Grigore, egészségedre, élj sokáig!

GRIGORE: Egészségetekre, az üvegajtóra.

(Zene.)

CECILIA: Egyre jobban érzem itt magam.

ALECU: Ez természetes. A te házad. Itt születél, ebben a faluban, itt nőttél fel...

CECILIA: Ne folytasd. Elég. Felnőttem. Itt nőttem fel, neked. Álljunk meg itt, a teljes biológiai kifejlődésnél. Innen új úton indultunk, más útja volt a megismerésnek.

ALECU: Csak nem gondolod, hogy tudnál falun élni?

CECILIA: Azt hiszem, tudnék, de nem kívánok, ilyen az elvárosiasodott nő álláspontja.

ALECU: Tehát elvárosiasodtunk. Testünkkel-lelkünkkel a betonba, üvegebe költöztünk. Véglegesen elfogadtuk a zajt, a káoszt, a lidércnyomást és a stresszt.

CECILIA: Falun is van stressz. Azt hiszed, az itteni embereket nem éri stressz? Mindenütt van stressz. Megdöglik egy tyúk — stressz. Jön a szárazság — stressz.

ALECU: Tudom, tudom, de a városi stressz más természetű. Véletlenszerű életmód, alaprétégekkel...

CECILIA: És alagsorokkal...

ALECU: Nem is említve a mentalitást. Tudni való, hogy olyan

mentalitást képviselő nemzedék vagyunk, amelynek a szerepe másodrendű.

CECILIA: Micsoda nagy szavak. De nem éppen így van. Az igaz, hogy a mentalitás nyomasztó lehet, de azon kívül is lehet élni...

ALECU: Hogy gondolod, hogy azon kívül, mikor az ember azt magában hordja. A mentalitás bennünk van. A szarvával bökdös. Érdekövezetei vannak, éget bennünket és felbomlaszt, észre sem vesszük, mi történik velünk. Itt semmit sem lehet megváltoztatni. Nem látod, hogyan értekezünk egymással, hogyan közelítünk egyes dolgokhoz, hogyan oldjuk meg kérdéseinket?

(Autóduda. Kutyaugatás.)

Most figyelj meg a mentalitást! Törpe ajtót fognak hozni. Azonnal nyitom!

(Kinyitja a kaput. A teherautó bejön az udvarba.)

MUNKÁS: Elhoztuk az ajtót.

ALECU: Jókora érkeztek. Remélem, végre jó ajtó lesz. Örömet hoztak a házba.

MUNKÁS: Örömet, Alecu elvtárs, örömet. Mi csak örömet hozunk.

ALECU: Örömért kapjátok a fizetést.

MUNKÁS: Boldogságot és örömet hozunk!

ALECU: Ohohó! Boldogságot is! Nem töröltétek le véletlenül a port is az ajtóról?

MUNKÁS: Ha kell, a port is letöröljük.

ALECU: Hagyjuk a tréfát. Fogd meg.

MUNKÁS: A kötelet!

ALECU: A kötelet? Kötelet mondtál? Jó, hozom a kötelet. Kezdődik minden előlről. Cecilia, hívd Grigorét!

CECILIA: Hívom. Remélem, otthon van.

ALECU: Siettek, emberek?

MUNKÁS: Ez az utolsó megrendelés.

ALECU: Akkor azt ajánlom, bontsunk fel egy üveg hideg sört, váltsunk egypár szót, amíg ideér az árnyék. Dolgozzunk árnyékban.

MUNKÁS: Ami engem illet, szívesen iszom hideg sört, csorog rólam a verejték.

ALECU: Cecilia, nézd meg, van-e még jégbe hűtött sörünk!

CECILIA: A sör hideg. Első osztályú.

ALECU: Akkor lássunk hozzá. Minden jót! *(Koccintás.)* Egészségükre!

MUNKÁS: Egészségükre. De itt a szomszéd!

GRIGORE: Nem rövidebb?

ALECU: Gyere, szomszéd... megmérjük... Úgy... A magasság jó... a szélesség... jó! Na, végre!

CECILIA: Balra nyílik?

ALECU: Balra, asszony.

MUNKÁS: Garasék is vettek egyet ma reggel.

ALECU: Ugyanilyent?

MUNKÁS: Szakasztott ilyent.

ALECU: Nem baj. Nála az ajtó hátul van, az északi oldalon. Nem látszik. Ez az ajtó délre fog nyílni.

MUNKÁS: Itt az árnyék. Felvihetjük, ha akarja.

(Zene.)

ALECU: Jól megkötöztétek?

MUNKÁS: Jól... húzd... lassan... gyerünk, gyerünk.

GRIGORE: Ez sokkal nehezebb.

ALECU: Természetesen, látod, mekkora üveg.

GRIGORE: Figyelem... esik... szakad a kötél... Leesik...!!

ALECU: Ugorj félre...

GRIGORE: Vigyázzatok!

MUNKÁS: Jaaaj!...

(Leesik az ajtó, összetörik. Az üveg szilánkokká törik. Zene.)

CECILIA: Mi van? Mi történt?

GRIGORE: Nem tudom hogyan, de egyszerre leesett, elszakadt a kötél... Hogy a fenébe nem kötöztétek meg jól?

MUNKÁS: Jól megkötöztük, de elszakadt a kötél.

CECILIA: Most mit csinálunk?

ALECU: Semmit. Nem csinálunk semmit.

MUNKÁS: Pedig én úgy kötöttem meg, ahogy mondták. Itt van. Két boggal többet is tettem rá.

ALECU: Jó, megette a fene! Cecilia, adj, kérlek, egy sört. Vegyetek ti is! Látod, Grigore, nem furcsa dolog ez? Két ajtó nem volt megfelelő, ez pedig darabokra tört. Ennyi gond egy ajtóval!

CECILIA: Hogyan lehetséges, hogy szakadhatott el a kötél?
 GRIGORE: Előfordul, ne idegeskedjeteK . . . Jó, hogy nem esett valamelyikünkre.

ALECU: Látod, Grigore, az élet is olyan, akár egy ajtó. Kínlódsz, hogy megtaláld az értelmét, aztán ha megtaláltad, összetörrik. Furcsa álmot láttam az éjjel. Mintha ajtót vittem volna a háttamon, a pusztá kellős közepén. Hirtelen egy erős szél elragadta tőlem. Aztán megjelent előttem egy asszony, és azt mondta: „Ember mit csináltál?” „Nem csináltam semmit, a szél elragadta az ajtót a háttamról” — mondtam. „Most mit tegyeteK?” — kérdezte az asszony. Sírní kezdett — „Most hogy megyeteK be?” — kérdezte. Hirtelen felébredtem . . . Látod, Grigore, érted, megvan a megfejtés. Csupán meg kell érteni. Az ajtó nem tört össze. Elsodorta a szél. Az álombeli szél.

(Erőtéljes, heves zene.)

II.

Ő SZ

CECILIA: Mit gondolsz, mit kellene tennünk? Nemsokára havazik. Nem is merem megírni nekik, hogy ajtó nélkül vártuk be az őszet. Mit szólnak majd hozzá? Hogy nem törődünk a házukkal. Azt hiszik majd, hogy nem is járunk ide.

ALECU: Megértik őK. Amikor elmeséljük, hogyan történt mindezt, meglátod, nevetni fognak.

CECILIA: Nem ismered őket. Más világban élnek. Azt fogják hinni, nem gondolunk rájuk, a házukra, hogy lopjuk a napot. Előrelátók, rendkívül pedánsak.

ALECU: Azt hisszük, nem értenek meg bennünket, de őK nagyon jól megérteneK, mi több, elnézik a tévedéseinket.

CECILIA: Mégis, őK másként látják a dolgokat, bizonyos módon önkényesen.

ALECU: Nem gondolod, hogy szempontjainkban kizárólagosak vagyunk? Biztos lehetsz benne, hogy tökéletesen meg fognak érteni. Ha nem is tökéletesen, de meg fognak érteni.

(Valaki kopog.)

KISLÁNY: Cecilia néni, a gomb igen kicsi, nincs nagyobb?

CECILIA: De igen, szívem, keresünk egy nagyobbbat.

KISLÁNY: Kérek szépen egy zöld gombot.

(Cseng a telefon.)

ALECU: Halló, igen... Constantin lakás. Ki? Nem. Alexandru Constantin... Nem tudom... Miért? Nagyon gyengén hallatszik. Á, te vagy, az esernyős fiatalember... igen, igen, megkaptam a könyveket, köszönöm... Jó, ha erre jársz. Viszontlátásra!

CECILIA: Ki telefonált?

ALECU: Az esernyős fiú.

CECILIA: Laurentiu unokája? Visszajött a katonaságból?

ALECU: Nem. Szabadságon van. Kérdezte, hogy megkaptam-e a könyveket, és mondja, hogy a nagynénje holnap benéz hozzánk.

CECILIA: Száz éve nem láttam. És rokonok vagyunk.

KISLÁNY: Cecilia néni, köszönöm a gombot. Viszontlátásra.

CECILIA: Viszontlátásra. Üdvözzölj anyukádat.

(Szélfúvás hallatszik.)

Feltámadt az őszi szél. Meglátod, ránk köszönt a tél, s nekünk még akkor sem lesz ajtónk.

ALECU: Mit csináljak? Nem szülhetek ajtót. Képzeld el, hogy van ajtónk.

CECILIA: Képzelt képekkel teli világot kínálsz nekem?

ALECU: Úgy látszik, ebben a házban nincs más téma, mint az ajtó. Egy egész életet élünk le e szó árnyékában, amely még csak nem is jellemez bennünket.

CECILIA: Hogy nem jellemez?

ALECU: Úgy gondolom, az ajtó nem jellemzi az embert. A kerék jellemző az emberre. A kerék változtatta meg, készítette arra, hogy a bizonytalan felé lépjen, haladjon, induljon, felmásszon, repüljön... a kerék.

CECILIA: És az ajtó?

ALECU: A kerék. Tudod, ki volt az első élőlény a világmindenségben? Az összeölelkezett férfi és nő. Gombolyaggá ölelkezve egy hegyhátan beszélgettek, és egyszer csak megijedtek vagy lehet, hogy nevettek és gurulni kezdtek, amíg szét nem váltak. Azóta

szalad a férfi a nő után és a nő a férfi után, hogy összeállítsák új ra a kereket, azaz az ölelést . . .

CECILIA: De én mégis azt mondom, hogy az ajtó.

ALECU: Mi van az ajtóval?

CECILIA: Az ajtó fontosabb.

ALECU: Fontosabb a keréknél?

CECILIA: Igen. Fontosabb . . . mint . . . a kerék.

ALECU: Ne bolondozz!

CECILIA: Amíg nem volt ajtó, bent voltunk.

ALECU: Hogyan?

CECILIA: Csak miután az ember felfedezte az ajtót, akkor jött ki. Kijött, hogy felfedezze az ismeretlent.

ALECU: Igazad van. Tehát az ajtó? Ez érdekes. A kerék és az ajtó. Ez az, megcsókollak. De mi van a mi ajtónkkal? *(Nevet.)* Mi vagyunk a világ csodája az ajtóval, mindennel.

(Valaki kopog a kapun. Ugat a kutya.)

CECILIA: Valaki kopog a kapun.

GRIGORE: Én vagyok, Grigore.

ALECU: Jól van. Jó napot.

GRIGORE: Halljátok, milyen szél van? Hideg ősz lesz. Jó napot, Cecilia.

CECILIA: Jó napot, Grigore, hogy vagy?

GRIGORE: Azt hiszem, havazni fog. Hószag van.

ALECU: Néha már novemberben havazik.

GRIGORE: Emlékszem, amikor katona voltam, októberben havazott. Október vége felé.

ALECU: Amikor a nagyobbik kislányom született, négy évig nem havazott. Csak vártuk télen, hogy havazzon, kavargjon a hófergeteg, meséltünk neki a hóról, a hópelyhekről, de nem volt hó. Az ablak előtt tartottuk a karunkon, várva a havazást. Nem hullott egy hópehely sem.

GRIGORE: Egy télen megfagytak a füleim . . . Gyerek voltam, és korábban indultam el az iskolába, mint mások. Az iskola felé vezető úton benéztem egyik-másik gyerekhez. Egy napon az egyik legjobb barátomat vártam, az elsős Iordachét . . . a ház előtt vártam, és megfájdultak a füleim, sírni kezdtem. Hazamentem Édesapám a tenyerével és hóval dörzsölte a füleimet, amíg égni nem kezdtek . . .

CECILIA: Így fog Alecu füle is megfagyni. Felmegy, és megátja, hogy ma sincs ajtó.

GRIGORE: Elképzzelhetetlen! Eltelt egy egész nyár, és nem hozák az ajtót.

ALECU: Tudod mit, Grigore? Azt hiszem, most megoldjuk a kérdést.

GRIGORE: Hogyan?

ALECU: Tudod, mit csinálunk? Nem kell ajtó. Befalazzuk.

(Megdöbbenést kifejező zene.)

CECILIA: Megbolondultál? Hogy faloznánk be?

ALECU: Befalazzuk, az ördög vigye el!

GRIGORE: Várj, találunk megoldást, ne hamarkodd el.

ALECU: Megoldást? Találunk megoldást? Azt hiszed, bolond vagyok?

GRIGORE: Csendesebben. Nyugodj meg.

ALECU: Gyere pénteken, gyere szombaton, eredj haza hétfőn. Mi vagyok én, drótkötélpálya? Befalazzuk, és aki akarja, felszereli itólag az ajtót.

CECILIA: Zseniális vagy. Azt hiszed, mindannyian bolondulunk az ötleteidért?

GRIGORE: Bízd csak rám Alecút. Hallod, Alecu, figyelj ide. Hallgass meg.

ALECU: Mit hallgassak? Nem Szókratész világképéről beszélek, hanem egy egyszerű ajtóról. A mi témánk, a mi szép témánk, a mi gyöngéd, boldog témánk nincs többé. Az ajtó mint téma megszűnt étezni, érted?

CECILIA: Mi bajod van ma? Grigore, azelőtt nem volt ilyen. Így ajtó ennyire felkavarja!

ALECU: Miért kellene fent is ajtó, ha már van négy ablakunk. Van fényünk, napunk, terünk. Befalazzuk az ajtót. Úgy ugráltatnak, mint egy reneszánsz kori bohócot — várd az ajtót, gyere szombaton, gyere vasárnap, értitek, mennyit idegeskedtem az ajtórt? És végül is mit old meg ez az ajtó? Kérem szépen! A várakosok ünnepének ajtaja . . .

GRIGORE: Cecilia, kérlek, gyere egy pillanatra.

CECILIA: Igen, tessék!

GRIGORE: Nézd, észrevesztek itt valamit?

CECILIA: Mire gondolsz? Ez a ház alaprajza. Semmit sen látok.

GRIGORE: Nézd meg jobban.

CECILIA: Nincs is ajtó! Nagyszerű. Alecu, megcsókollak, meg csókollak! Az építők, megváltoztatták a tervet! Eredtileg nem volt fent ajtó. Igazad van, Alecu, befalazzuk. És már majdnem meg bolondultunk. Komédiát játszottunk... jaj, milyen szerepem volt ebben az egész mesében...

(Zene.)

GRIGORE: Elkezdett havazni...

CECILIA: Havazik, Alecu, havazik...

(Kutyaugatás.)

ALECU: A hópelyheket ugatja.

GRIGORE: Emlékszem, katona koromban októberben is havazott...

CECILIA: Az unokáinknak mesélünk majd a ház déli ajtajáról...

ALECU: ... amely sohasem létezett, de próbára tette a nyugalomunkat, türelmünket.

(Hangfüggöny)

NAGY Margit fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

HERDER „UTÓKORA” A SZERB ÉS A MAGYAR IRODALOMBAN*

SZELI ISTVÁN

Trivunac tanulmányával úgyszólván egy időben (1937) jelent meg Szekrényessy Margit *Romantika a német és a magyar nyelvfilozófia tükrében* című értekezése, amely jelentős teret szentel Herder nyelvfilozófiájának is. A tekintélyes apparátust felvonultató értekezésnek csak a tárgyalásunk szempontjából fontos részeire figyelünk.

Mindenekelőtt azt a vonást hangsúlyozza Herder művében, amit a harmincas évek magyar filozófusai vontak meg a német filozófus arcképén s amit pl. Korniss Gyula úgy fogalmazott meg, hogy benne ölt testet „a felvilágosodás antropocentrikus jelentésalkata”, mégis Szekrényessy nagy gondot fordít Herder romantikus vonatkozásainak a megrajzolására is. Az említett antropocentrikus jelentésalkatnak felel meg például az is, hogy „a herderi humanitás-eszme szerint a nyelv legfontosabb feladata az emberi kultúrközösség kapcsolatának megteremtése és fenntartása”, s hogy a nyelv az egész ember megnyilvánulása: gondolkodás, érzelem, elvontság és konkrétum egyidejűleg. Azzal — mondja a szerző —, hogy „a nyelvteremtés központjába a cselekvő, tevékeny embert helyezte, új irányt adott a későbbi korok nyelvszemléletének”. Ugyancsak fontos körülményként mutat rá, hogy Herder szerint a nyelv tükrözi „a nép politikai sorsát, amely azt beszéli: nemzeti egységnek, szakadásnak, más nemzetekkel való barátságos, ellenséges érintkezésnek, kulturális hatásnak nyomai mind mélyen belevésődnek a nyelv szervezetébe”, így a nyelv nemzetalakító szerepe is igen jelentős. Ezzel függ össze a „nyelvek harca” is, ami különösen erős „az elnyomott népeknél, kik nyelvüknek az európai kultúrnyelvekkel való egyenrangúságát vitatják. Felmerül a szlávoknál is, de különösen nagy visszhangra talál a magyar íróknál”. Ebből magyarázza aztán azt is, hogy ezek a nemzetek, illetve éppen az ő korában nemzetté váló et-

* Folytatás az előző számunkból

nikumok a költészetben látják a legmagasabb emberi teljesítmények le-
hetőségét, a „nyelvek nyelvét”.

Szekrényessy a filozófia eszközeivel keres magyarázatot arra a kérdésre is, hogy miért hat eltérő módon Herder „nyelvregénye” (a nyelv születése, élete, előregedése, halála) a különféle nemzeteknél: erre a gondolatra a Sturm und Drang kettős nyelvideáljából jutott, a költői és a logikai tényezők megkülönböztetéséből. Herder ti. a szerző értelmezése szerint úgy véli, hogy „Ifjú korában minden nyelv a költői ideál, öreg korában a filozófia felé hajlik. A nyelvideál eszméje azonban minden időben praktikus jellegű volt. Herder is a férfikorukban lévő európai nyelvek fejlődésének követelményeképp állítja fel. A költői ideál megvalósítását a költőkre bízta. Az ő feladatuk a nyelvnek visszaadni és megőrizni ifjúkori báját és erejét. A filozófiai nyelvideált a gondolkozók kezébe teszi le, hogy azok fejlesszék a nyelvet minél teljesebb világosság és tökéletesség felé. Az óriási ellentmondást, mely egyrészt a nyelveknek a nyelvregényben rajzolt szerves történeti fejlődése, másrészt a nyelvideálnak, mint követelménynek felállítása s a nyelvnek bármely irányban való erőszakos befolyásolása közt felmerül, Herder nem vette észre, lényének sokoldalú megosztottsága miatt nem is vehette észre.

Sajátságosan herderi gondolat, mely a különböző nemzetek jellegzetes nyelvének megbecsüléséből származik, a nyelvek összességének a nyelvideál szempontjából való összehasonlítása. Először Bacon-nél merül fel, de herderi megfogalmazásban terjed el, és válik számos kísérletnek az alapjává s a nyelvek új értékmérőjévé. Herder később megtalálja a harmóniát a kettős nyelvideál között, a népnyelv szenvedélyes közvetlenségében és a benne megnyilvánuló világnézeti igazságban.”

A szerző rámutat, hogy Herder az első, aki a korábbi, tisztán racionalista nyelveszmény (a világosság, szabatoság, az értelmi és logikai mozzanatok hangsúlyozása stb.) mellett azonos értékűnek tartja a nyelv esztétikai (költői, primitív, érzelmi stb.) elemeit, illetve az olyan nyelvet, amelynek szokatlan szófűzése, a „szabályostól” eltérő egyéni formaképzése, merész megoldásai eltérnek a nyelv iránt támasztott racionalista követelményektől. Szekrényessy azonban hajlamos arra, hogy a népek nyelvi ideálképét azok racionális vagy kevésbé racionális gondolkodásmódjától, tehát egy valóságtól elvonatkoztatott „belső”, immansens tényezőitől tegye függővé, noha elismeri annak a herderi tételnek az igazságát is, hogy „A költészetben a népi szellem nyilvánul meg”, s ezért — mint írja — e tétel „sajátosan praktikus oldalát csak olyan korok érzik, ahol a politikai viszonyok a nemzetet arra kényszerítik, hogy nyelvéhez visszafordulva önmagában keresse azt az erőt, amely nemzeti létét, s a többi nemzetekkel egyenrangú létjogosultságát igazolja. A magyarok és a Szlávok a romantika korában Herder példájára kezdik népköltészeti kincseiket összegyűjteni. Herder a népek dalait gyűjtötte, a magyar és szláv gyűjteményekben kizárólagosan n e m z e t i

darabok fordulnak elő. A költészet nemzeti jelentőségének praktikus oldalát elsősorban az elnyomott nemzetek értik meg.”

Szekrényessyt szigorú „szakmaisága” megóvta attól, hogy a „nemzeti”-nek felismert szemlélet zsákutcájába kerülve redukált képet adjon Herder szerepéről a nyelvről való gondolkodásban. Filozófiai idealizmusa következtében ugyan nem mindig mutatkoznak meg világosan azok a tényezők, amelyek befolyásolták Herder nyelvszemléletét, s jórészt rejtve maradnak azok a motívumok is, amelyek magyarázatot adhattak volna nyelvfilozófiája befogadásának vagy visszautasításának a körülményeire, okaira, szerzőnk tanulmánya mégis jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Herder magyar megítélése kimozduljon az egyoldalúan politikai interpretáció szűkös köréből.

A harmincas évek egyre kevésbé politikai színezetű s mindinkább a tudomány álláspontjára helyezkedő Herder-vizsgálata a második világháborút követő korszakban megint a változás jegyeit mutatja mintegy annak a megfigyelésnek az igazolásául, hogy a társadalmi, nemzeti, világnézeti, politikai változások és válságok különösen kedveznek a régi perek s porlepte nézetek felújításához.

A nagy filológiai felkészültségű Ivan Pederin a *Rodoljubni dodaci i ispuštanja u prijevodu Herderova poglavlja „Slavenski narodi” koji je objelodanjen u „Danici Ilirskoj” 1835. godine* (Hazafias pótlások és elhagyások Herder műve Szláv népek c. fejezetének fordításában, amelyet a Danica Ilirska tett közzé 1835-ben) című tanulmánya* azzal a tanulsággal jár, hogy Herder eszméinek egyoldalú értelmezése s szövegének kisajátítása már igen korán megkezdődött a horvát irodalomban. Fejtegetéseinek a tárgya Herdernek a horvátság történelmi tudatára s az illirizmus néven ismert nemzeti mozgalmára gyakorolt hatása, de dolgozata nem a népek és kultúrák békés együttélésének herderi, humanista meggyőződését, illetve e gondolat ihlető hatását mutatja be, hanem a magyar polgári historiográfiához hasonló „sérelemi” politika jegyében, s egyféle aktualizált ideológia felhangjaival beszél a kérdésről, mint ami a hasonló hangvételű korábbi kutatásokban is kísért. Filológiai lelkiismerete azonban arra készíti, hogy tudós exegézissel rámutasson Herder nagy művének ún. „Szláv fejezetében” olvasható eredeti szöveg s az 1835. évi első horvát nyelvű fordítás eltéréseire, s hogy e szövegektérésekből levonja a szükséges következtetéseket. Szerzőnk kifejti, hogy a horvát (egyházi) próza a XVIII. században a főleg Boszniában működő Ferenc-rendi szerzetesek írásgyakorlatában izmosodik meg, de benne nem okvetlenül a nemzeti öntudat ébredésének a korai felbukkanását kell látnunk, hanem az egyház szükségleteinek kielégítését. Ez az írásgyakorlat mindenesetre nagymértékben járult hozzá, hogy a XIX. század elején, az illír mozgalom kibontakozásának

* Filozofski fakultet, Zadar. Radovi. 1970. 264—270. o.

korában a horvát próza már olyan szintre jutott, hogy alkalmas volt elvont, filozófiai tartalmú szövegek megszólaltatására is. Az 1835-ben indult *Danica Ilirska* már sikerrel használta fel ezeket az eredményeket, noha bizonytalanságai, nyelvileg kétes értékű megoldásai is nyilvánvalók. A német szövegtől való eltérések az *Eszméké*... fordításában azonban nem a horvát gondolati próza fejlettségére vezethetők vissza az ismeretlen fordítónál (akiről egyébként szerzőnk feltételezi, hogy akár Ljudevit Gaj is lehetett). Megítélése szerint a fordító szinte szolgálai hűséggel követi az eredetit, de Herder a szlávokra kevésbé hízelgő jelzőin tetemesen változtat, vagy egyszerűen elhagyja őket, mint például a „meghunyáskodók és engedelmesekek” esetében, s ugyancsak ilyen óvatosan „kezeli” Herder felvilágosult és kritikai álláspontját is a kereszténységre vonatkozó kijelentéseiről. A német eredetinek azt a kitételét például, amely szerint az elnyomó, „keresztény uraságok és haramiák” („christlichen Herren und Rauber”) évszázadokig tartó uralkodása a szlávok szelíd jellemét álnokká, kegyetlenné és szolgálai renyhévé tette, akként fordította, hogy egyszerűen elhagyta a Herdernél oly egyértelmű „keresztény uraságok” kifejezést, a szlávokra vonatkozó kevésbé dicséretes jelzőket pedig eufemisztikusan „elvadult”-ra és „nyers”-re változtatja. Ezt azzal magyarázza, hogy „Horvátország ebben az időben túlságosan is keresztény volt ahhoz, hogy magáévá tehetné volna Herder fenti fogalmazását, amely ezen felül még nem is szolgálta a *Danica Ilirska* hazafias szándékait”. A fordító ehhez hasonló szándékaira vallanak egyéb kegyes szövegváltoztatásai is. Példaképpen: ahol Herder puritán fogalmazása „e néptörzs” történetéről beszél, ott a horvát szöveg „Európa e legnagyobb népének” történetét emlegeti, s ugyancsak a hazafias érzület vezeti a fordítót, amikor magyarázó, felvilágosító szavakat iktat a szövegbe. A „der karpatischen Gebürge” nála „sa karpatskih (Horvatskih) planin”, tehát „horvát Kárpátok”-ról beszél. Pederin rámutat Herder nézeteinek ezen az 1835. évi fordításon alapuló, nagy visszhangjára s a horvát történelmi tudatra gyakorolt hatására, mondván, hogy még Djuro Šurmin, a századforduló legjelesebb történésze is a horvát újjászületésről írt nagy munkájában a „nagy németről” úgy nyilatkozott, mint aki „Európa legnagyobb népe” történetének bemutatását várja.

Tanulmányának befejező részében Ivan Pederin még egy részletet idéz a *Danica Ilirskában* közölt szövegből, amelyben Herder a délszláv királyságok, név szerint Szlávia, Bosznia, Szerbia és Dalmácia megalapításáról szól. A *Danica Ilirska* fordítója beilleszti ebbe a sorba „Kroaciá”-t is, méghozzá mindjárt az első helyen, noha Herder nem is beszél róla. Tanulmányírónk ebből arra következtet (s ezzel is zárja a szövegegyeztetésből eredő tanulságokat), hogy „ez azt bizonyítja, hogy a fordító az ébredő illír és szláv hazafiság mellett nem fedkezett meg a horvát hazafiságról sem, s ebből ítélve nem úgy lát-

zik, mintha az illirizmus célja (szándéka) az összes szlávoknak, a horvátokkal együtt, egy nemzetek fölötti, szláv közösségbe való olvasztása lett volna”. Ezzel az értelmezésével Ivan Pederin, azon felül, hogy az illirizmus korabeli Herder-interpretációt egy adott, politikailag aktuális pillanatnak (1970) rendeli alá, ellentmond magának Herdernek is, aki udvalevőleg a szlávokról mint egységes nemzetről nyilatkozott, mint ahogy éppen a *Danica Ilirska* 1835-ben közölt fordításából is kitűnik („Európa legnagyobb népe” ... stb.). Holm Sundhausen könyve, *Der Einfluss der Herderischen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie* (1973) abban látja Herder szerepét a szláv népek újjászületésének mozgalmában, hogy „a szlávokat egy népek tekintette”, s ez a felfogása „szolgált lélektani támasztékul zámukra politikai és kulturális harcukban” (bővebben: Strahinja Kosic: *Zbornik za slavistiku Maticice srpske* 1975. 181—186. o.).

Pederin tanulmánya Nikola Ivanišin tanulmányához kapcsolódik: *I. G. Herder i ilirizam* (Filozofski fakultet, Zadar, Radovi, 1963. 196—225. o.). Ivanišin a Herderrel és művével foglalkozó „informatív cikkében” arra a másoktól is megfigyelt jelenségre emlékeztet, hogy az *Eszmék* ... szlávokról írt fejezetét tárgyaló hazai irodalom az általános témákat követi, de sem mélység, sem mennyiség tekintetében nem áll arányban Herder jelentőségével, valamint a horvát kultúrára és történelemre gyakorolt hatásával. Ez teszi indokolttá a herderi eszmék és az illirizmus összefüggéseinek részletesebb megvilágítását is.

Ivanišin Antun Barac véleményéből indul ki: Herder nyelvről, történelemről, népről, hagyományról, kultúráról kifejtett elméletének sokkal nagyobb volt a hatása az illír mozgalom vezetői alakjaira, mint a kortárs német romantikusoknak. A harmincas—negyvenes évek horvát nemzeti mozgalma a német író tétéleire úgyszólván mint saját munkaprogramjára tekintett. Cikkével a szerző korrigálni kívánta azt a véleményt, hogy a délszlávoknak (így az illír újjászületés vezetőinek sem) nem volt világos állásfoglalásunk Herder szláv koncepciója iránt, s hogy megelégedtek annak csupán (a csehektől) átvett és átdolgozott változatával. Miloš Trivunac *Herder és a szlávok* című munkáját említi Ivanišin megjegyzi, hogy az bizonyos mértékben kritikailag nyilatkozik Konrad Bittner fenti tételéről, de a Herder-hatást ő is a Dobrovský—Kopitar vonalon látta érvényre jutni, s csak a szlovén és a szerb Herder-recepcióval foglalkozik, viszont „a horvátokat és az illír mozgalmat Herderrel kapcsolatban nem említi”. Ivanišin ezért tartja feladatának, hogy bizonyítsa a német filozófus gondolatainak az illír mozgalomba való közvetlen felszívódását a cseh és egyéb közvetítés mellőzésével. Ezt a célját a felkutatott dokumentumok vallomásaiból ítélve el is érte, pedánsan kezelt bizonyító anyagának filológiai eredményeihez nem férhet semmi kétség. Igazat kell adnunk a szerzőnek, amikor arra int, hogy nem várhatunk megbízható eredménye-

ket az olyan általánosítástól, amely a „Herder-Balkán” vagy a „Herder-délszláv” relációban jelöli ki a hatásösszefüggések vizsgálatát. (Csupán emlékeztetőül: az NDK akadémiaja 1978-ban tartott berlini értekezlete is csak keretként fogalmazta meg a konferencia témáját: Zur Herder-rezeption in Ost- und Südosteuropa.) „A probléma ilyen felvetése — mondja Ivanišin — nem eléggé pontos, s igen jellemző a nagy nép tudományosságának egy kis néphez való viszonyára, mert Balkánon és Jugoszláviában — ezt aligha kell hangsúlyozni — többféle nép él, ezért tehát mielőtt a Herder-Balkán és a Herder-délszláv problematikához nyúlnánk, tisztázni kellene az egyes délszláv, illetve balkáni népek viszonyát J. G. Herder iránt.”

Ahhoz azonban, hogy e szintézis kialakítható legyen, úgy véljük, hogy módszertanilag és a várt tudományos eredmények érdekében is igen fontos a kellő szintű tájékozottság a más népek történetében lejátszódó s az illirizmushoz hasonló jelenségekről, azoknak a Herder eszméihez közvetve vagy szorosabban kapcsolódó nyelvi mozgalmairól, egyidejűleg kibontakozó nyelvi törekvéseik irányáról, nemzeti céljaik és eszményeik mibenlétéről, osztálytartalmairól, motívumairól stb. Csakúgy, mint ahogyan e feladat megoldásához nélkülözhetetlen az illír mozgalom „belső” (horvát) osztályviszonyainak elmélyült analízise is, mert azok az adott korszakban döntő jelentőségűek, s mert nélkülük bajosan adható válasz a mozgalom nyelvi célkitűzéseinek a problémájára.

Ivanišin — talán tárgyától is befolyásoltan — maga sem differenciál oly gondosan, mint ahogyan saját maga — jogosan — megköveteli Felületesnek tartjuk például az „osztrák és a magyar imperializmus” szinte teljes fogalmi kiegyenlítését egymással, amelyek mintegy szövetkeznek egy „leigázott, kis nép elemi jogainak kivívásáért” indított nyelvi mozgalom ellen. (Ezt a minősítést szinte szó szerint veszi át Pederin is: Pest és Bécs nála is azonos fogalmak.) S hogy ez az azonosítás nem véletlen, arról az tanúskodik, hogy még négy helyen szerepelnek ugyanolyan jelentésben, illetve egymás szinonimájaként. Ez a fogalmazás tehát olyasmit sugalmaz, hogy az osztrák és a magyar érdekek, célok és elképzelések között jóformán nincs is különbség, holott éppen a horvát illirizmus kibontakozásával egyidejűleg következett be a polgárosuló magyar nemesség eltávolodása az udvari politikától (ami, persze, korántsem jelenti a magyar uralkodó osztály horvát kérdésben képviselt, konzervatív nacionalista álláspontjának a feladását). Másfelől e distinkciók híján az sem világos, miért mutatkozik oly korántsem elhanyagolható ingadozás a horvát mozgalom kibontakozása során képviselőinek viszonyában az osztrák udvar iránt. Az illír mozgalomban részt vevő erők „belső” viszonyainak feltárásából, osztályszerkezetének részletesebb elemzéséből kitűnhetett volna az is, hogy az illirizmus nem volt olyan eszményein egységes, nemzetileg, eszmeileg és politikailag

kompakt, s a nyelvi kérdéseket illetően is azonos felfogású, haladó mozgalom, mint ahogyan a dolgozatból kitűnik: feudális-rendi konzervativizmus, haladó, polgári szemlélet, nyugati-liberális elvek, de dinasztiahű, sőt osztrákbarát hangok is elvegyültek benne. S az sem kérdéses, hogy a Bécs—Zágráb—Pozsony megoszlásában nem két-, hanem háromfajta érdek ütközött meg egymással. E háromszög szárainak hossza, szöngnyílásának értékei is folyton változtak a pillanatnyi erőviszonyok, a politikai szükségletek és kényszerek szerint, vagy éppen taktikai megfontolásokból.

Maga Ivanišin hoz fel példát erre a *Danica Ilirska* 1846. (!) évi 46. számából, amelyben egy magát „illír”-nek nevező szerző arra figyelmeztet egy magyar író (Horváth Mihályt?) és hasonlózó társait, hogy „itt az ideje, hogy egyszer már észre térjenek, s hogy törvényes királyukhoz életükkel és egész vagyonukkal ragaszkodó, egykori őseinket a gyalázkodó nevektől és méltatlan jelzőktől megkímélik, Ueber eine ganze Nation, der Stab zu brechen heisst, die Hummanität beleidigen, mondja egy helyen a halhatatlan Herder.” Ivanišin ezt a megjegyzést fűzi e szöveghez: „Azzal, hogy »hűségüket« hangsúlyozzák az osztrák király iránt, az illírek a magyarokra, közvetlen ellenségeikre sújtottak. Herderre és a szlávásra való hivatkozásukkal közvetve Ausztriát és Magyarországot fenyegették meg.”

Véleményünk szerint egy (nyelvi) mozgalomról nem lehet adekvát képet kialakítani, ha annak csupán negatív programját mutatjuk be, tehát azt, hogy mi *ellen* veszi fel a küzdelmet, de nem szentelünk kellő figyelmet annak valóságos tartalmaira, minden összetevőjére s teljes dimenziójára. Ezek híján pedig megint a „sérelemi politika” szűkös nézőpontjai jutnak túlsúlyra, a kelet-európai népek történetírására oly jellemző örökölt tehetetelként. Tudni kell tehát, mi a részesedése a polgári-demokratikus erőknél a horvát nyelv szabadságharcában, s mi azoké, akik — mint a maga idejében Josip Petrović táblabíró írta a felvilágosult szellemű M. Vrhovac püspöknek — erről a pozícióról ítélik meg a problémát: „... kai bu kad vugerski jezik bude vupelyan, onda zbogom Verböczius, i znym pravice orszacske”. Mi a szerepe mindebben az osztrák kamarillának, amely a horvát és a magyar rendekhez merőben ellentétes tartalmú leiratokkal igyekszik hatást gyakorolni a nemzeti nyelvi mozgalmakra a birodalom területén, Kaunitz kancellár politikai tizparancsolata szellemében: „Minél nyilvánvalóbban és aggodalmat keltőbben akarnak Magyarországból, Erdélyből és az illír nemzetből egy vis unitá-t kovácsolni, annál tanácsosabb és szükségesebb lesz a »divide et impera« elve.” (Lásd: Szeli István: *Hajnóczy és a délszlávok*. 1965. 84. és 115. o.)

Minden elfogultsága ellenére is közel kerül az igazsághoz Szekfű véleménye, hogy a magyar és a horvát országgyűlési nemesség nyelvi és muncipális jogok körüli hadakozása, a horvát követek ragaszkodása

nem is mindig a horvát, de a latin nyelvhez, majd ennek magyar részről való merev elutasítása — mindez csak Bécs malmára hajtotta a vizet. „A magyar államnyelvért való törekvéseknek egyszerre horvát ellenes jelleget adtak, s ezzel józanul gondolkodó idegenek előtt is kompromittálták azokat. A nyelvi tárgyalások menete azóta olyan képet nyújt, mintha magyar és horvát harcolna egymással, holott a küzdelem tényleg Bécs centralizációja és a magyar nemzetiség között folyt.” (*Iratok*, 155. o.)

A hatvanas évek magyar filológiája ismét a jóslatra összpontosítja a figyelmet. Helyesebben, a hírhedt herderi szavak eredetének a feltárására, mert ahogyan Trivunac sem tudta feltételezni róla a orosz szándékot, amikor a *Népek dalaiban* a szlávokat mindössze négy énekekkel szerepeltette, ugyanígy a magyar történetírás is el akarja háritani róla azt a gyanút, hogy kijelentése mögött hátsó szándékok lappangtak. A kutatás abban ismerte fel a feladatát, hogy bizonyítsa: a orosz közérzést kiváltó szavak nem organikus elemei egy gondolatrendszernek hanem külső ráhatás eredményeképpen, véletlenül, önellentmondóan keveredtek bele Herder történetfilozófiai fejtegetéseibe. Bizonyítani kell tehát, hogy „Herder nem saját intuíciónak engedett, hanem — Schlözer közvetítésével — egyszerűen Kollár Ádám kijelentését vette át.” A további feladat: megvilágítani sugalmazóinak közéleti szerepét és politikai ténykedését, amiből majd kitetszik, hogy a nemzet általános szellemi leromlásáért, nyelvének és kultúrájának pusztulásáért „mások” a felelősök. Ez könnyen simul bele egy szélesebben fogalmazott politikai koncepcióba, egyúttal fel is ment a nemzeti önvizsgálat sokszor kínos munkájától. Dümmerth Rezsőé az érdem, hogy körültekintő filológiai aprómunkájának hála, ma már tudjuk, milyen forrásokra megy vissza az annyszor emlegetett mementó a magyar nyelv eltűnéséről.

Van valami elgondolkodtató jelképiség benne, hogy Dümmerth cikke (Herder jóslata és forrásai. *Filológiai közlöny*, 1963. 1—2., 181—183. o.) ugyanabban az évben látott napvilágot, mint Ivanišiné, de az évszámon kívül semmi egyéb (gondolati, szemléletbeli vagy más) érintkezés sem fedezhető fel bennük. Hacsak nem az, hogy dokumentációjuk nehézütegeit — persze, egymással ellenkező irányba fordítva — mindketten a „nemzeti”-nek felismert ügy érdekében vonultatják fel. Dümmerth nagy akribiával azt mutatja ki, hogy a „látszat szerint” objektív, „közömbös”, „érdektelen” Herder mondatai mögött egy Kollártól kezdeményezett, „hazai földről elindult és a bécsi udvartól államilag támogatott gondolat” húzódik meg az udvar és a nemzetiségek egyféle összefogása az öntudatra ébredő magyarság ellen, végső soron pedig pánszláv tendenciák. Ivanišin értelmezése szerint viszont az 1830-as évek horvát lapjaiban felszaporodott Herder-idézetekre, különösen főműve Szláv fejezetének a *Danica Ilirskában* közzétett fordítására úgy kell tekintenünk, „mint az illirizmus híveinek politikai stratégiájára.

akik az erősebb és szervezettebb osztrákoktól és magyaroktól szorongatva szüntelen azt hangoztatták, hogy nincsenek egyedül, hanem az erős szláv néphez tartoznak, amely, úgymond, a legszamosabb és leg-hatalmasabb nemcsak Európában, hanem magában az osztrák monarchiában is...”, valamint hogy „Herder humanizmusa, morális tendenciái folytán, a leghatásosabban szolgálta az illír, azaz horvát nemzeti jogokat.”

Elvi álláspontját Dümmerth az előbbi cikknél jóval terjedelmesebb értekezésben fejti ki (Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar—Habsburg viszony tükrében. Kollár Ádám működése. *Filológiai Közlöny*, 1966. 3—4., 391—413. o.), hogy rámutasson a Herdert magyar szempontból oly károsan befolyásoló, sőt félrevezető Kollár Ádám üzelmeire. Dümmerth már 1963-as tanulmányában megállapítja ugyan, hogy Kollár „kétségtelenül haladó eszméket képviselt”, de egyszerűs mind el is határolja magát tőle: „Egyik könyve, melyet ugyancsak az udvar támogatásával adott ki, a főpapi és főnemesi jogok ellen fordult, s lényegében a feudális rend ellen irányult, de az elnyomó Habsburg államvezetés szolgálatában. Műve olyan viharba került az 1764. évi magyar országgyűlésen, hogy neve a magyar nemesség előtt mindörökké lehetetlenné vált. A bécsi kormány maga volt kénytelen a könyvet betiltatni, hogy a felháborodást lecsillapítsa, és Kollár szolgálatait most már csak titokban vette igénybe.” A jóslat forrásait tárgyaló cikkében Kollárt mint udvarhoz hű közéleti embert és tudóst mutatja be, aki Magyarország hazájának ismeri el („Nostra Hungaria”), s noha szláv-nak mondja magát, aggodalmának ad kifejezést a magyarság sorsa fölött. A tizenhatodik századi Oláh Miklós esztergomi érsek *Hungaria* című, általa kiadott könyvének (1763, Bécs) kommentárjaiban — Oláh szövegét megmásítva — Kollár ezt írja: „...félő, hogy a magyar nyelv is eltűnik azon a módon, amint a kunok nyelve is elenyészett.” Íme a herderi jóslat szinte kész, Kollár Ádám-féle megfogalmazása! Dümmerth az alábbiakat fűzi Kollár magyar nyelvre vonatkozó, „félő” szavaihoz: „Sajátságos, hogy míg a rendi jogok ellen szóló könyvét oly felháborodással fogadta a magyar nemesség, erre az apróbetűs megnyilatkozására nem figyelt fel. De nem vették ezt észre magyar barátai sem, akik benne a magyar tudomány bajnokát akarták ünnepelni. Holott nyilvánvaló, hogy Kollár csak magyarországi volt, de nem volt magyar. A magyar állam keretei között született, ennek határai azonban aufklárista felfogásában felolvadtak számára a nagy Habsburg-birodalom nemzetek fölötti összefogásában, melynek felvilágosult abszolutista jellegét Mária Terézia pártfogása alatt szolgálta. Ugyanakkor azonban ez az aufklárizmus nem volt eléggé erős ahhoz, hogy ne éljen benne egy határozott, szláv öntudat, melyet a fennálló viszonyok között kellő óvatossággal, az ütközéseket lehetőleg kerülve, de annál szilárdabban

őrzött, s ennek — hol névtelen államtanácsi beadványokban, hol magyar forráskiadványok apróbetűs jegyzeteiben — kifejezést is adott.”

A Kollár működését bemutató tanulmány (1966) ezt a képet bontja elemeire, nagy gondot fordítva Kollár magyar--ellenes aknamunkájára, titkos küldetésére, Schlözeren át Herderig ható gondolatai háttérének megvilágítására, annál kevesebbet törődik azonban a magyar társadalom szerkezetében és a feudális terheltségű eszmevilágában rejlő okokkal, amelyek Herdert, akár Kollár befolyásától függetlenül is, közismert nyilatkozatára inspirálhatták volna. Dümmerth Kollárról felvázolt karakterrajzában a konzervatív magyar történetírásnak azt a „hagyományát” látjuk újjáéledni, amely például Martinovics Ignác alakjának és történelmi szerepének a megítélésében jutott kifejezésre, s Martinovics nem magyar származásában kereste az okot, amiért az szembefordul a feudális nemesi alkotmánnyal, illetve kidolgozza a magaszövetségi államberendezésről alkotott elképzelését, alkotmánytervezetét. Kollár negatív emberi vonásainak és jellembeli fogyatékoságainak felsorolásában is igen gyakran találkozunk olyan motívumokkal, amilyenekkel pl. Fraknói él a Martinovics-portréban: „Míg a királynő színe előtt a hízelgésre képtelen magyarnak és Bessenyei honfitársának vallotta magát, addig az ebben az apróbetűs jegyzetben nem csupán szlovák mivoltáról tett bizonyosságot, hanem erőteljes szláv tudatáról is, mely már több mint pusztá öntudat.”*

Bécsi otthonában „maga köré gyűjtötte a magyarországi szláv nemzetiségek fiait, nemcsak szlovákokat, hanem szerbeket, horvátokat is, akik a bécsi egyetemen tanulva, majd tanárként hazájukba visszatérve, továbbra is összeköttesben maradtak vele”.

A társadalom alsóbb rétegéből felemelkedett „Kollár jobban gyűlölte a magyar nemességet mint az államvezetés központi, elnyomó kormányzatát. Elsősorban azért, mert éppen alacsonyabb származásánál fogva, ifjúságában először a feudális, nemesi góggal ismerkedhetett meg. Ez volt a közvetlen elnyomó hatalom, mellyel a szlovák parasztság érintkezett.”

A történetíró Kollár „Az államalapítás korába visszanyúlva, a magyar nemzet eredeti szabadságában való történelmi tudatot igyekezett megrendíteni”, többek között azzal is, hogy a fantázia birodalmába utalja azt a feltevést, hogy „a még pogányok módját élő magyar nemzetnél lett volna minden törvényhozó hatalom, az csak Bonfiniusnak álmódosása . . .”

Nehezményezi továbbá a szerző, hogy Kollár „nacionalista öntudattal” végzi szerkesztői munkáját; kártékony „nevelőmunkájának” következményét ismeri fel abban, hogy Kollár halála után több mint három

* „Apróbetűs jegyzet” — az Oláh-kiadáshoz írt glossza, amelyben Kollár a maga szláv származásáról tesz említést.

évtizeddel(!) hivatali utóda, Bartholomeus Kopitar szerb(!) író azt jegyzi le az ún. „tübingiai pályaművek” egyikére, amely Herderre hivatkozva bizonygatja, hogy a magyar nyelvet nem lehet az ország hivatalos nyelvévé tenni: „Eine wichtige Bemerkung!” (Fontos észrevétel!).

A tudományos igényű történetírásban legalábbis szokatlan érvelésre Sziklay László tesz jogos, bíráló megjegyzéseket. Elismeri, hogy Dümmerth imponálóan hatalmas anyagot hordott össze állításainak bizonyítására, de „cikke koncepciójával nem tudok egyetérteni” — mondja *A „hungarus” probléma és Kollár Ádám* címen közzétett kritikájában (*Filológiai Közöny*, 1967. 227—229. o.). Kifogásolja, hogy Dümmerth nem mélyed el a tizennyolcadik századi patriotizmus és a nemzeti érzés bonyolult kérdéseiben, nem tesz különbséget a „hungarus”-tudat és a „magyar” jelentéstartalom között, majd felveti a kérdést: „Van-e elmentmondás, sőt: jellemtelenség, ki nem mondottan, de az adatok saját csoportosításával szuggerálva: aljasság abban, hogy Kollár ugyanakkor, amikor Bessenyei Györgyöt pártfogolta, saját anyanyelvének a művelésén fáradozott, s a magyarországi nem magyar népeknek tulajdonított nagyobb jövőt?” Sziklay arra is rávilágít, hogy „Abban a korszakban élt, amikor a Habsburg-gyarmatosítás politikája ellen a magyar nemesség a maga osztályérdekeit is védve »a magyarság« nevében szállt harcba.” Kritikai megjegyzéseit azzal zárja, hogy „A múlt korszerű kutatójának még akkor is fel kell adnia ezt a romantikus történelemszemléletre jellemző magatartást, ha így — látszólag — saját nemzeti érzésvilágával kerül szembe. A kor magyar nemességének etikai alapon való eltérése vagy megdicsőítése éppen olyan — a kor osztályviszonyaival, tehát reális tényeivel nem számoló — hiba, mint az, ha a jezsuiták iskolájában nevelkedett »alacsonyabb származású« történész felett törünk pálcát.”

Az újabb kori magyar történetírás egyik reprezentáns művében, a *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című nagy szintézisében (1980) Kosáry Domokosnak már nemcsak terminológiai kifogásai vannak, hanem a „mai történetírás érdekében” alapvető kérdéseket kíván tisztázni Dümmerth történettudományi munkásságáról tett megjegyzéseiben. Előbb a *Mária Terézia és a magyar nemesség* című (1974), majd a Kollár működéséről írt (a fentiekben ismertetett, 1966) tanulmányát taglalva mondja a következőket: „A történetírás regisztrálhat ellentmondásokat, de kétféle mértékkel nem dolgozhat. Márpedig féltő, hogy ezt teszi, ha az egyik oldalon érthető történeti jelenségként tudomásul veszi a magyar rendiség negatív vonásait, így azt, hogy a »nemzettel« azonosítja önmagát, a másik oldalon viszont ily megértés nélkül »magyarellenesnek« bélyegzi e vonások egykorú bírálatait, amely alapján véve éppen e rendi nemzeti magatartásának visszhangja volt, és ennek már szemére veti, ha nem különbözteti meg gondosan a magyarságot és a nemesi »nemzetet«.”

A következőkben Kosáry ismerteti a jóslat Kollár 1763-iki könyvében megfogalmazott gondolatának Schlözerig, onnan pedig Herderig vezető útját (amit egyébként Dümmerth meggyőzően bizonyított), s benne Kollár szerepét. Rámutat azonban Dümmerth alapvető hibájára e szerep értelmezésében: „Szerinte Kollár könyve a »magyarok feletti önkényuralom« igazolását célozta egy olyan »titkos történetírói kör« részéről, amely »a szabad, független múltnak még az emlékét is elveszi a magyaroktól«. Hogy az ilyenféle felfogás éppen a felvilágosodással, annak hazai változataival, európai és nemzeti funkciójával nem tud mit kezdeni, és így a felvilágosult rendiséggel sem, az már ennyiből is nyilvánvaló. Elavult álláspontok felújítása azonban nemigen szorítkozik egy-egy külön történeti mozzanatra. S hogy ez így van, a felvilágosult rendiséggel mint »nemzettel« való ilyen mértékű azonosulás esetében is, az világosan kitetszik egy másik, korábbi tanulmányból, amely azt fejtette ki, hogy Kollár nagyszabású és messzire kiható »magyarellenés« politikai akció megindítója volt. Erre is ki kell térnünk, nem Kollár védelmében — talán szükségtelen mondanunk —, hanem a szakmai-elvi álláspontok tisztázása, vagyis mai történetírásunk érdekében.” S itt következik Herder szerepének és felfogása megváltozásának a magyarázata, amivel Szekefi is adós maradt, Dümmerth pedig — ha látta is az összefüggéseket — téves következtetéseket von le belőlük: „Herder idején — mondja Kosáry — a helyzet már nagyot változott. A felvilágosodás nemzeti programja új perspektívát nyitott a magyar nyelv előtt, függetlenül attól, hogy a német filozófus erről akkor még vajmi keveset tudott, bár utóbb, 1793 körül, mint mi már tudjuk, bizonyos fokig ő is korigálta álláspontját, hangsúlyozva a magyar anyanyelv fontosságát a nemzeti és kulturális fejlődés szempontjából és visszamenőleg elítélve II. József nyelvrendeletét. Aligha tévedünk, ha e nyelvkorrekcióban a felvilágosult rendi mozgalom visszhangját véljük felfedezni. Most, 1763-ban azonban a nemesi felvilágosodásnak még kezdeteit sem találjuk. Nem meglepő, hogy Kollár sem találta őket. S talán még annyit, hogy Herder jóslata ugyan sokszor készítette szorongásra, bár egyben cselekvésre is a következő időszak magyar íróit (mint ahogy hasonló szorongás és tettvágy jellemezte — Herdertől függetlenül — a cseh vagy lengyel nemzeti ébredés íróit is). Magyarország nemzetközi megítélése szempontjából azonban nem e hamarosan korigált jóslatban kell a leghatékonyabb és legkedvezőtlenebb motívumot felfedeznünk. Márpedig az említett tanulmány (1966) éppen ilyesmit, sőt ennél is többet próbált a Kollár—Herder eset kapcsán Magyarország történetébe belekonstruálni. Szerinte ugyanis ezzel »indult útnak Kollár külföldi missziója«, amely »egészen 1918-ig«, a monarchia és Magyarország »felbomlásáig vezetett«, mivel a »pánszláv faji eszme« úttörőjeként, Bécs által vakon felhasználva fordult a »magyarság ellen«. Minden egyébtől eltekintve a soknemzetiségű Magyar-

ország és a Habsburg-monarchia nagy, belső, társadalmi, nemzeti, politikai konfliktusait a XIX—XX. században talán mégis különös volna a bécsi udvari könyvtár igazgatójának egy 1763-ban leírt lábjegyzetére visszavezetni.”

*

A kép, amely élénk tárul, nem nagyon biztató. Arra szerettünk volna ugyanis rámutatni, hogy a tudománynak sikerült a romantikus interpretációk ködéből napfényre hoznia a valóságos herderi értékeket, s méltóképpen értékelnie az *Eszmé* . . . írójának mély humanizmusát, Szekfű szavait kölcsönkérve: a „politika salakjától mentesen”. A történelmi beidegzettség azonban nem „nyolc napon belül gyógyuló sérülés”. Herder neve az idők folyamán baljós jelképpé duzzadt, amely mint dőghalált, háborút hozó üstökös időnként feltűnik Európa keleti egén, hogy aztán megint emberöltőnyire távolodjon tőlünk a tér végtelelenségébe. Előbb azonban jelképes beszédével elhinti nyugtalanító kérdéseit a gyanakvó bizalmatlanságot a népek között. Mindezért azonban őt sokkal kevésbé lehet kárhozthatni, mint talmudista kommentátorait, aki szerint ő a „csóvás ember”, az eredendő bűn, a romlás ősforrása már vagy kétszáz esztendeje. Vagy pedig maga a kinyilatkoztatás, a kőtábla, a betlehem-i csillag, amely a botorkálót vezet a történelem útjain.

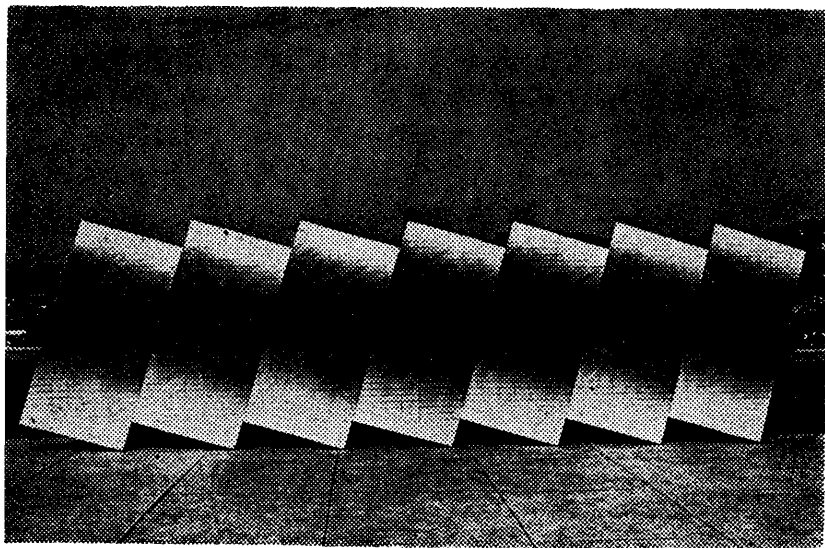
Szinte tragikomikus példája volt e rossz alkalmiságnak az elmúlt évtized „Herder árnyékában” támasztott, nyelv körüli perpatvar, amelyre — mint ahogyan a vita egyik résztvevője írta — „nemcsak a herderi jóslat vet árnyékot, de füstjében lassan maga Herder is árnyékká válik”. Írók, jogászok, nyelvművelők, irodalomtudósok, filozófusok, publicisták osztogatták a sebeket egymásnak, s elősegítették elméjüket azon, hogy „kontár”-e a kontár vagy hogy „kéjelgés”-e az, ami csak a jogászok nyelvében az. „Herder órájának” eljövételét emlegették, holott csak „A tehetetlen kor jött el . . .”, ahogy a nemzet és a nyelv sorsán borongó Vörösmarty írta egykor a jelzettnél alighanem magasabbra függesztve a szemét. A Herder nevént újfent ürügyként felhasználó vitának, persze, aligha volt több köze a német gondolkodó nyelvfilozófiájához, de még kárhozthatott jóslatához sem, mint általában az embernek a nevéhez. Illetve: ami köze van hozzá, az ebben az esetben nem az emberről sugárzik át a nevére, hanem a nevéől az emberre a belemagyarzás, a névmisztika, az önkényes értelmezés, a ráfogás sokszor kifürkészhetetlen indítékú tekervényes útjait követve. Németh Lászlónak kellett jönnie, hogy rádöbbenjünk: „. . . ez a jóslat nem annyira Herder, mint őseink mulasztásáról beszél, akik semmit sem tudtak Európa tudatába írni, ami a csendes vívmányokat a harcckészégnél többre becsülő lelkesfilozófus figyelmét fölkelthette volna . . .”

A vita megindítója, Kolozsvári Grandpierre Emil sok igazsággal mondja, hogy akik Herderre hivatkoznak, azok többsége nem ismeri a német gondolkodó eszmerendszerét és műveit, fő munkája magyarul meg sem jelent, a legnagyobb akadálya a megismerésének azonban az, hogy „Műveltségünk antiszokratikus, mi kérdezni nem szeretünk, állítani annál inkább, néha évtizedeken keresztül ugyanazokat a véleményeket”. Nagy hullámokat vető esszéjének Kolozsvári Grandpierre Emil csak az elején említi a német gondolkodót, hogy a későbbiekben vissza se térjen hozzá. A bevezető sorokból arra következtethetünk; kétféle oka volt arra, hogy Herder árnyékából induljon ki. Egyrészt a hatásos metafora csábíthatta, másrészt az, hogy hasonlóságot látott a több mint száznyolcvan esztendő jóslat és a maga jelene között: „Annak idején, amikor a magyar nyelv még nem nyert csatát a latin ellen, minden ok megvolt az aggodalomra. Ma ugyancsak megvan (...). Ha Herder feltámadna s végighallgatná egyik-másik szakember nyilatkozatát a rádióban vagy a televízióban, bizonyára fölkiáltana: — kétszáz évet tévedtem, de láthatják, hogy alapszabályom igazam volt.” (Herder árnyéka. *Kortárs*, 1977. aug. 1303—1311. o.).

Az eszmecserében részt vevők java része a gyakorlati nyelvhasználat felől közelítette meg a fölvetett kérdéseket, mások a nyelv- és nemzetföltétéstől indítva, a „partszakadás” katasztrófatudatától ösztökélten. Valójában csak két szerző volt képes a vita címadójához méltó gondolati magasságba emelkedni: Szilágyi Imre és Tolnai Gábor. Az előbbi a filozófia szempontjából ítéli meg a nyelvi gondjainkat. A „jóslatra” hivatkozva úgy véli, hogy „A német gondolkodó egy adott és törvénytelenleg meghatározott fejlődésmélet alapján mondott véleményyt nyelvünk várható sorsáról. (...) Igaz, a jóslat maga már inkább csak *intelem* nekünk. Etika tehát, amely jól mutatja, hogy a herderi eszme még mindig elevenen ható idea. Az eltelt idő azonban már lehetővé teszi, hogy felrajzolhassunk álláspontjával szemben vagy mellette egy mai haladás-modellt.” A civilizációk egymásra hatásának és összeolvadásának tendenciáit figyelembe vevő Szilágyi aztán megállapítja, hogy „a mai haladáskép számunkra sem a herderi jövőt tükrözi”, mert a jelen és a jövő az uralkodó kultúrák hatóerejének a csökkenése, illetve a kulturális értékek cseréjének és egyenrangúságra irányuló törekvéseinek a jegyében bontakozik ki. Az autentikus kultúrában a kis népek ma „a szellemi vazallusság ellenszerét” látják, s ez nyújt számukra kellő erkölcsi erőt a „nagyokkal” folytatott — Fülep Lajostól is emlegetett — dialektikus párbeszédhez a gyarmatosítás ellen. Ma tehát a nyelvek sorsa végzetesen kötődik a fejlődő és a fejlődésre képes közösségek sorsához. A nyelv értékszintjét, rangját, fejlettségi fokát a társadalmi fejlettség foka határozza meg. „A teljes emberi lét megszervezéséhez azonban egyetlen nyelv sem lehet csak saját, azaz tisztán nyelvi értéke révén eszköz.” Ebből következik, hogy a nyelvápolás túlmutat önmagán:

„...belejátszik a ma még töredék világegész javításába” (A herderi jóslat nyomán. *Kortárs*. 1978. 1142—1147. o.).

Tolnai Gábor (Gondolkodás — irodalom — nyelvhelyesség. *Kortárs*, 1978. 8. 1306—1312. o.) merész ívű irodalomtörténeti áttekintés után jut el a „törvényszerűségek levonásáig”. Úgy látja, hogy „Nem másról van ez esetben szó, mint a társadalom mozgásának a nyelvfejlődést is alapvetően befolyásoló szerepéről. Ez a szerep pedig akként nyilvánul meg, hogy minden társadalmi átalakulás, de kisebb vagy nagyobb átformálódási kísérlet is, együtt jár a korábbi nyelvi helyzet kérdésessé válásával és az új társadalmi formáció eszme- és érzelmvilágának nyelvi s stiláris kifejezését kereső törekvésekkel.” A régi normák fellazulását s új nyelvi alakzatok születését nem lehet mindig egyértelműen romlásnak felfognunk. Ennek a gondos megfigyelése és számbavétele után mondja ki zárótételét, amely ugyancsak ellentmond annak, amit a „jóslatból” az *Eszmé*... magyarázóí mindedig levontak: „... nyugodt lelkiismerettel elmondhatjuk: messze túl vagyunk azon, hogy anyanyelvünk állapota miatt meg kellene kongatni a vészharangot”.

Dong-Chul Ha (Korea), 1984

NYELVI-KULTURÁLIS KÉRDÉSEK ÉS A MŰFORDÍTÁS

S A V A B A B I C

Ismeretes, hogy a fordítás során nem is vesszük észre a nyelvek közötti hasonlóságokat, kivéve, ha azok álmegegyezések, tulajdonképpen olyan eltérések csak, amelyek különféleképpen jelentkezhetnek. Tudjuk azt is, hogy a fordításhoz legalább két nyelv ismerete szükséges, nehéz azonban megmondani, mennyire kell az egyik vagy a másik nyelvet tudni. A fordítók, főként a műfordítók, akik irodalmi szövegeket ültetnek át, rögtön azt is hozzáteszik, hogy a nyelvtudás mellett mindkét irodalmat, kultúrát, történelmet is ismerni kell, s fel kell fedezni az azok közötti eltéréseket. Könnyen egyetérthetünk velük: a sokoldalú és széles körű tájékozottság csak hasznára van a szakembernek, s ha ismeretei hiányosak, kézikönyveket, szótárakat, enciklopédiákat, lexikonokat kell fellapoznia. Szörnyű kételyek gyötrik éjszakánként a lelkiismeretes fordítót: csak nem értett valamit félre, csak nem írt le megbocsáthatatlan butaságot?

Könnyen elfogadhatjuk azt az állítást, miszerint a fordítás legfontosabb előfeltétele, hogy valaki tökéletesen ismerje mindkét nyelvet. A gyakorlat azonban azt bizonyítja, hogy aki ideális nyelvtudással rendelkezik, még nem szükségszerűen jó fordító is; megeshet, hogy egyáltalán nem tud fordítani, éppen a nyelvismeret akadályozza. Ezért például Laza Kostić azt tartotta fontosabbnak, hogy a fordító a célnyelvet ismerje jobban. Stanislav Vinaver is joggal állapítja meg: „Néha eszembe ötlött: valamely halhatatlan költői szöveg végeleges és valódi átköltését az eredeti nyelvének a túlzott ismerete némiképpen — gátolja is.” Mert mi minden is van egy összetett versben? Gondoljunk csak Roman Jakobson elemzéseire, amelyekben a vers árnyalataira is odafigyelve elemeire bontotta például Baudelaire *Macskák* című szonettjét vagy egy másikra, amelyben egy még régebbi, XIV. századi szláv szöveget boncol, a Siluanovo slovo Sv. Savi (Siluan szózata Szt. Szávához) címűt. Ilyen elemzések ismeretében hogyan is lehetne átültetni egy verset?

Mégis lefordítják őket, mégpedig gyakran kiválóan! Csak nem azok,

Elkik egy másik nyelvnek alárendelték az anyanyelvüket, bármennyire szerették is azt. Mindannyian ismerünk olyanokat, akik egy később, ól megtanult nyelvért rajonganak, anyanyelvükön viszont sután fogal-
nazznak. Ők aztán nem is jó műfordítók. Csak az egyik nyelv előnye-
átják, a másik nyelv másféle értékeit nem. Pedig minden nyelvnek
annak olyan sajátosságai, amelyek a másikra nem jellemzőek, de más
lézőpontból másilyn előnyök látszanak, csak fel kell fedezni őket.
Németh László egy lóversenypálya-hasonlattal élve éppen ezt szemlé-
erte, mondván, hogy a nyelv az a telivér ló, amelytől a futam kime-
etele függ, de nem kell megfélekezni a zokéról sem, aki a nemes
ovat irányítja, hiszen csak együttesen vághatják el a célszalagot.

Nem véletlenül említettem meg e hasonlatot. Ma még mindig nem
itázhatunk a fordításról fogalmi nyelven, mert ha fogalmakat használ-
unk is, csak úgy tűnik, hogy megértjük egymást, valójában később a
élreértések sora derül ki. Emellett a fordításról szóló példák könnyen
zembeötlő, edukatív effektussal is rendelkeznek. Szövegének írása köz-
ben a szerző úgy használja fel a nyelvet, amennyire és ahogy tudja. A
ordító számára már adva van egy szöveg, s neki, hogy realizálni tud-
a, a fordítandó műnek olyan rétegeibe kell behatolnia, amelyek a nyelv
apcsán jönnek létre, de nem nyelvi természetűek, amelyekről esetleg
nem is tudott, de amelyek megfelelői minden bizonnyal a célnyelvben
s megtalálhatóak. Ez a nevelő hatás a műfordítás olvasójára kevésbé
onatkozik, sokkal inkább a fordítóra vagy arra a tanulóra, egyetemisé-
ára, aki fordítással próbálkozik. Csak a fordítás során lehet felfedez-
ni a nyelvek, irodalmak, kultúrák közötti valódi eltéréseket és értéke-
set... Vannak olyanok, amelyeket kizárólag a fordítás hoz felszínre. Er-
e hozunk fel most néhány példát.

A magyar népköltészetben számos történet szól Mátyás királyról, aki
lruhában utazgat az országban, úgy osztja az igazságot. Egy ilyen, Má-
yásról szóló mesében olvastam, hogy a paraszt leveszi a kalapját a
iváló férfiú előtt. Mi sem könnyebb, gondolhatnánk, mint a magyar
alap szót a szerbhorvát *šesir* (kalap) szóval helyettesíteni. És itt a buk-
ató, ami azt bizonyítja, hogy a nyelvileg pontos fordítás még nem
mindig jó fordítás is. Egy paraszt, éppen a földeken, és még kalapot is
emel! A népmesékben, és régen igazából is, csak isten bolondjai és a
élkegyelműek jártak fedetlen fővel. Máig él az a szokás, hogy a temp-
omba kalaplevéve kell belépni, az asszonyoknak viszont be kell köt-
iük a fejüket (másutt, más vallásúaknál néhol a férfiaknak is). A magyar
paraszt mindig kalapban jár, míg nálunk a kalap az ünnepélyes al-
calmak tartozéka (templomba menéskor, ünnepen tesznek kalapot, hét-
cőznap ritkán). De nem jár eredménnyel az sem, ha a fordítás során a
alapfajtákat vesszük számba: *klobuk* (keménykalap), *cilindar* (cilin-
der), *hobcilindar* (keménykalap), *polucilindar* (félcilinder), *žirardi* (gi-
ardi). Ekkor már világos, hogy nem a *šesir* szóval kell lefordítani a

kalap szót, hanem másokra kell rátalálni. A szerbhorvát nyelvben azonban a szinonimák között igen nagy a tarkaság. Attól függően, hogy milyen hangulatú a szöveg, és az olvasók mely rétegéhez szól, több megoldás is kínálkozik: *šajkača* (sajkacsa), *šubara* (kucsmá), *keče* (albán halinasapka), *fes* (mohamedánok viselte vörös posztósapka), *turban* (turbán), *čalma* (csalma), *kačket* (ellenzós tányérsapka), *micika* (mici-sapka). Egyikét-másikát már eleve ki lehet zárni, mert üdvözléskor nem veszik le őket. A szerbhorvát szinonimák gazdagságát nem lehet ez esetben körülírással semlegesíteni: *pokrivalo za glavu* (fejfedő), konkrét megoldást kell találnunk. Ennek az apróságnak az edukatív értéke abban van, hogy kutatni kell a megoldás után, s állást kell foglalni az egyik mellett. Szerencsére ezúttal van rá megfelelő kifejezésünk, habár az meglehetősen általános: *kača* (sapka). Az a frazeológia, amely a magyar nyelvben a kalap szóból származik a szerbhorvátban a *kapából* ered, ez is a döntés helyességét igazolja.

Természetesen egy-egy szövegben számos összetettebb esetet is találhatunk, mi azonban továbbra is látszólag triviális példákat hozunk fel, mert azok jobban megfelelnek írásunk céljának, jobban szemléltetnek, és eszmélésre is készítetnek bennünket. Tabi László egy humorcskájában például az egész szituációt a cigarettanevek hozzák létre, a poénja pedig az, hogy a vásárló a trafikostól Agóniát, Hurutot és Szópókás Dögvést kér, s amikor a trafikos közli vele, hogy ilyen cigaretták nincsenek, nála csak Rege, Románc és Symphonia van, azt választja, hogy éppen azért, mert ilyen szép nevű cigarettákat árulnak, mérgezik magukat az emberek. Ebben pedig az a fölfedezés, hogy nálunk a cigarettákat (kivéve a külföldieket) többnyire városokról, folyókról és hegyekről neveztek el, a magyar kultúrában pedig másképpen szokásos. S ezt mindaddig nem tudtuk, amíg a fordítás rá nem ébresztett bennünket. Számunkra ez esetben nem az a fontos, hogy melyik kultúrát követi a magyar az elnevezés tekintetében, csupán az, hogy fölfedeztünk egy eltérést, s azt megfelelő módon kell a mi nyelv-zokásainkhoz idomítani.

Nyilvánvaló, hogy meg lehetne állapítani azokat az összefüggéseket is, amelyek alapján kirajzolódik, hogy bizonyos nyelvi viszonyok, elsősorban a névadás, hogyan követik vagy örököltik át más kultúrák mintáit. Nem olyan elvont kifejezésekre gondolok, amelyek jelentése idővel módosul. (Nemrég olvastam Laza Lazarević műveit, s az egyik orvosi feljegyzésében egy örültről azt írja: „*Inteligencija čezne s dana na dan*” [Az intelligencia napról napra sóvárog]. Nagyon meglepődtem, mert ma a *čezne* szó egészen mást jelent [sóvárog, vágyakozik, mint az *iščezava* [kihuny, elhal].) Hanem nagyon is konkrétakra, mint amilyen a franciakulcs (a szerbhorvátban: *francuski ključ*). Hogy melyik szerszámot jelöli, nem kérdéses senki számára. A franciák mégis németkulcsnak nevezik, mert hozzájuk a műszaki találmányok német

közvetítéssel érkeznek. A németek angolkulcsnak hívják, az angolok viszont majomkulcsnak. Európa térképén szépen ki lehetne rajzolni azt a vonalat, amely a frontvonalakhoz hasonlóan azt mutatná, melyik nép miért és honnan vette át a kifejezést. Vajon az oroszban nem svédkulcsnak nevezik-e, s lehetséges-e, hogy a Szovjetunió távol-keleti részén éppenséggel japánkulcs a neve? Már régen foglalkoztat a gondolat, hogy egy nemzetközi tudományos összejövetelen ankétot készíték ennek kapcsán, s megrajzolom ezt az érdekes elnevezéshálót.

Egy, a fordítás témájára szervezett tudományos tanácskozáson történt meg, hogy Djura Jakšić A hársfaligetben című versének egyik szaváról kérdeztek a résztvevők, arról, amelyikről sohasem gondoltam, hogy problematikus lehet. Egészen addig nem láttam, miért okozna nehézséget a lefordítása. A világ minden tájáról összesereglett fordítók sorra azt kérdezték meg, mit jelent a versben az, hogy cíjući, ez a szó nincs a szótárban. Hogy melyik madár hangját milyen hangutánzó szóval fejezik ki, ezt is tudnia kell a fordítónak, mielőtt elkezdi a munkát. Könyveket vettem elő, madártannal kezdtem foglalkozni, átnéztem mindent, amit a Jugoszlávia területén megtalálható madarokról írtak, tanulmányoztam a madárfajokat, a madárhang és a madárdal onomatopoeitikus kombinációit vizsgáltam, míg végül arra az elképesztő megállapításra jutottam, hogy nálunk egyetlen madár sem ad ilyen hangot. „Egyetlen következtetést vonhatunk le mindebből: a költő stilizálta a madárhangot, s ebben a formában alkalmazta, mi pedig úgy hittük, hogy a természeti jelenség éppen úgy hangzik, mint az a szó, amellyel a költő megjelölte. Pedig csak Đura Jakšić-tyal kezdődően dalolnak nálunk így a madarak: cíju-ći.”

Elvárásainkkal ellentétben tehát az onomatopoezisre sem bízhatjuk magunkat teljes egészében. Meg kellene kérdezni az embereket a világ minden táján, hogy hogyan kukorékol náluk a kakas. Azt hiszem, meglehetősen tarka és bonyolult képet kapnánk, amelynek alapján érdekes következtetéseket vonhatnánk le a nyelvekről, kultúrákról.

A költői nyelv azonban még ennél is árnyaltabb és összetettebb lehet. Pap József azt írja: „Beéred ólommuzsikával”. Szó szerint így fordíthatnánk le: „*Zadovolji se muzikom olova*”, s ez nyelvileg majdnem kifogástalan is. De ha jobban megnézzük a mondatot, és ha egy kissé konkretizáljuk a verset, ami természetesen a legjobb alkotásnak nem árt, ezt kapjuk: „*muzika tanadi, fijuk kuršuma*” (golyó zenéje, lövedék süvöltése). Mert mire másra gondolna még a tapasztalt olvasó is, mint hogy valaki valakit „ki akar nyírni” azzal, hogy ólmot szór rá. A magyar költészetben azonban másféle kulturális és poétikai tapasztalatok érvényesülnek. A magyarban az ólmos eső mást jelent, mint ha ugyanezt szó szerint lefordítjuk: *olovna kiša*, s mi szerbhorvátul nem is úgy nevezzük, hanem *ledena kišának* (jeges eső), mert ahogy hull, úgy fagy is egyúttal, hangtalanul. Az idézett verssor jelentése

pedig éppen ezen a hangtalanságon alapul. Az ólom nem cseng, hanem tompán puffan, mind a göröngy. A mi költői képzetárunkban a viasz hangtalan csepegése, cseppenkénti megszilárdulása lenne megközelítőleg azonos azzal. Igaz, a viasz nem fém, a szuggerált kép mégis elég jól sikerült: „*Zadovolji se šumom voska*” (Megalégszik a viasz kelte neszsel).

Gyakran előfordul, hogy a nyelvileg pontos fordítás nem jó fordítás, mert más elemeket is figyelembe kell venni, a poétikai tapasztalat és a kultúra fejlődésének más milyensége a két nyelv logikai rendszerének paralellizmusait érvényteleníti. Ebből, persze, nem azt a következtetést kell levonni, hogy a fordítás célja a nyelvi pontatlanság, hanem éppen az, hogy nyelvi precizitás mellett a nyelvi-kulturális eltérésekre is figyelni kell, ellenkező esetben a lefordított alkotás nem élhet az új kultúrában és egy másik nyelvben, a mű holtta, a fordítás hiábavalóvá válik.

TOLDI Éva fordítása

Sigmar Polke (Német Szövetségi Köztársaság), 1982

MEGÁLMODOTT ÉLET ÉS ÁTÉLT ÁLOM

D É S I Á B E L

HA FELÉBRED AZ ÁLOM

1.

A nappali álom
szürkében alszik
éjszaka várja
az ébredést

a lebegő szín
és suttogó hullám
ébreszti benne
a szépség szavát

a nappali álom
bennünk alszik
szürkében várja
az éjszakát

a szürkeség álma
színes világ
színek virága
ébredő szerelem

az ébredő álom
bennünk alszik
virágot suttog
a fagyos tájnak

a kövek mélysége
ősrégi sötét
kertet terem
az álmok felett.

2.

Ki ébreszti
bennem az álmat
anyagi létem
új sóhaját

felhők között
a folyókat
s a tengerben
a végtelent

milyen tájon
lépked bennem
a mélységek
szárnyalása

a magányos
didergések
vágy-szerelmet
virágzanak

minden jajszót
szürkébe von
a halott csend
zuhanása

a szürkeség
nyomorából
kivirágzik
minden csoda

ki ébreszti
a csodákat
a holt kövek
rejtett álmát.

3.

Ölelő kezek
virágos ujjak
virágillat a
haj kertjeiben

a test mélységei
sóhaj virágok
madárnak szánt
röpke mosoly

álmodat ölelő
virágok szava
szerelmi jelek
a tó felett

játékos halak
elfolyó csodája
a madarak
énekző álma

és minden ének
a legszebb élet
születő csoda az
élet felett

restünk mélységei
halak és madarak
a kertek álmában
szivárvány felhő.

4.

A mélység felhozza
a koponya arcát
a halál arca
nézi az életed

halállal szemben
mit ad az élet
kevéske szerelmet
keserű lében

a tények közt
hol van a remény
a tüskebokor
józan és szerény

két halál közt
megfagy a csend
jégvirág lesz
kérdő szemed

az étellel szemben
mit ad a halál
örök kérdőjelet
a csend falán

lépteid után
megszólal a csend
semmibe zuhan
a szerelmed

volt-e szerelem
s lesz-e élet
álmaid egykor
kinek is remélted

a mélység felhozza
a koponya arcát
arcod a halál
ha nincs életed.

5.

Álmokból növekszik
kertekből sarjad
vágyakból szépül
az életed álma

énekző virág és
születő holdfény
szivárvány élet
az álom felett

tenyeremen virul
eljövő mosolya
az egész test íze
virágos kert szava

álmaiban a macskák
virágot esznek
a virágok szerelme
simogató álom

az álmok léptei
zenét lehelnek
zene és szív a
gondolat álma

és minden gondolat
suttogó virágszál
és léptei nyomán
felébred az álom.

6.

A gyermekkor álma
évekbe merül
elfedi a munka
lassú sivataga

ki hozza fel újra
a játék örömet
a fecskék röptét
a padlás kuckóját

ha vakkant a kutya
és a kedves cica
álmodat dorombol
az alvás küszöbén

felmászol a fára
nézni a madarat
s a kutyával együtt
szaladsz a mesébe

a háztetőn
kémény szalad
csillag van a
paplan alatt

a nagymama kertje
a mesék világa
itt terem az élet
legszebb valósága

ha csoda az élet
és mese az álom
a kalács megterem
minden rózsaszálon.

7.

Az álmok felett
kertet terem
ősrégi sötét
kövek mélysége

a fagyos tájnak
virágot suttog
s bennünk alszik
az ébredő álom

ébredő szerelem
színek virága
színes világ
a szürkesség álma

az éjszakát
szürkében várja
s bennünk alszik
a nappali álom

a szépség szavát
ébreszti benne
a suttogó hullám
és lebegő szín

az ébredést
éjszaka várja
szürkében alszik
a nappali álom.

VALLOMÁS ÉS VERSKOMMENTÁR A HA FELÉBRED AZ ÁLOM CÍMŰ VERSHEZ

1.

A *Ha felébred az álom* című vers megírása előtt az álom sejtelme és vizuális képrendszere lebegett előttem. A megírás után jelentkezett a vágy, hogy mindezt önmagamnak kielemezzem, megmagyarázzam. Kérdésekkel és kételyekkel vívódtam: Hogyan lehet az álmok bizonytalan és irracionális világát versben megszólaltatni? Hogyan lehet másféle rendszerben, egy más képvilág és nyelv segítségével elmondani azt, amit az álmok világa tár elénk? Lehet-e két világot és nyelvrendszert megszólaltatni a költészet mai keretei közt? Ha végigjárjuk ezt a bizonytalan és homályba vesző utat, lehet-e az út végén erről valamit a műhelytanulmány és a vallomás nyelvén elmondani? Szóra lehet-e bírni az álmok világát a költészet nyelvén? És ha lefordítjuk a költészet nyelvére, megőrzi-e mindazt, amit az álomvilágban jelentett? Mit nyerhet tehát e kísérletek és költői kalandok során a költészet?

Az álom a sohasem volt és el nem érhető létet tárja fel. Láthatatlan és javarészt öntudatlan vágyak és félelmek szólalnak meg benne. Mindez állandó kihívást jelent a költészet számára. A költészet is a vá-

gyak és félelmek világáról ír, de azt a köznapi élet kereteiben próbálja meglátni és megszólaltatni. A költészet az ember nyelvén akarja elmondani azt, amit az álmok egy emberen túli lét nyelvén mondanak el.

Miről is szólhat az álom világa a költészet örök kérdései előtt? A költészetként megszólaló álomvilág mennyiben lehet emberi, és mennyiben maradhat meg az eredendőn emberen túli és emberfölötti képek é jelenségek emberi nyelven alig kifejezhető világában?

A tudomány az álmokról szólva kénytelen minduntalan segítségül hívni a művészet képi, látomásos világát. Csak a művészet, a tudománytól eltérő világ és nyelv szólhat róla. A zene tud legközelebb férközni a: álmok nyelvéhez és világához. Talán ezért is marad a zenei nyelv titk: számunkra ismeretlen és elérhetetlen.

Az álmok világa kísértés és kihívás minden művészet számára. El kell fogadni ezt a szép próbát, és próbára kell tenni képességeinket és lehetőségeinket. Az álmok új ajtókat és új ablakokat nyitnak meg. Be lehet lépni ebbe a világba, hogy az új élmények és tapasztalatok révén gazdagabbak legyünk.

2.

Mit is mondhat a költő saját művéről ötévi írás, átdolgozás és örökkelégedetlen javítgatások után?

Az első ötletektől és vázlatoktól hosszú út vezetett az utolsó változatig. De a megjelent változat sem lehet az utolsó, még mindig fennál az örökös javítgatások kísértése és kihívása, és az örökké kísértő gondolat: hátha az új szöveg majd jobb lesz. Hátha sikerül a javítások révén továbblépni, hátha sikerül valamit szebben, teljesebben és pontosabban kifejezni.

Hogy írás közben mi történt és hogyan, azt csak a javítások és változatok sorai jelzik. De ezek is csak a végeredményt. Mert mielőtt még valamit leírunk, sok minden lejátszódik gondolatvilágunkban, amit nem tudunk kifejezni. Hogyan magyarázza meg az ember annak, aki nem foglalkozik alkotómunkával, hogyan játszódik le írás közben a gondolkodás? Az író leül az írógéphez, és leír egy mondatot, utána leírja a második, a harmadik és a többi mondatot, és írás közben maga sem tudja, hogy ezt vagy azt miért írja le, és hogy milyen belső program és ötletvilág alapján írja le épp ezt, és nem valami mást. Hogyan magyarázza meg, hogy mi az írás, amikor sokszor elkezd egy mondatot, és azt sem tudja, milyen lesz a következő mondat, miről szól, de ír, a mondatok követik egymást, és utólag elolvasva logikus rendet és rendszert alkotnak. Persze, mindez csak akkor rettetes, ha utólag visszagondol az egészre és megpróbálja elemezni, hogyan is fejlődött ki az írásmű rendszere és művészi világa. Talán arra kell gondolnia, hogy vannak emberek, akik egy magánlevelet sem tudnak megírni, mert nem tudják, mit

is mondjanak. És íme, itt van az író, ez a furcsa emberfajta, aki leül az írógéphez, elkezd az írást, egyfolytában megír néhány fejezetet vagy cikket, novellát, tanulmányt. Pedig írás előtt nem tudta, miről fog írni. De az írás után, íme, elnézi a munkáját, és csodálkozik, hogy íme, elkészült, és minden a maga helyén, rendben van.

A vers is ilyen hirtelen felbukkanó csoda. Sokévi munka után itt a mű, úgy látszik, megvalósult valami, ami néhány évig bizonytalannak és megfoghatatlannak tűnt.

A vers szép látszatként megjelenő életének utólag kell igazolnia létét és igazságát. A versnek az időben kell igazolnia ittlétét és mibenlétét. A vers ily módon úgy áll előttünk, mint a nyári sétákon előttünk hirtelen felbukkanó, mezei virág. Itt van előttünk, és szép. Megállunk, megcsodáljuk, és nem értjük, hogy miért bukkant fel éppen itt, hogyan és miből lett ilyen szép virággá.

A vers azonban a szilárd formára törekszik. Ragaszkodik a leíráshoz, és ahhoz a lehetőséghez, hogy a leírás és elolvasás után tudatunk része legyen. Azáltal van tehát, hogy írott jelként előttünk áll, és mint ilyen, képes tudatunk aktív része lenni; mert amikor elolvastuk, a gondolatok és kérdések sorát indítja el bennünk.

De hogyan lehet a vers időben álló és időt álló valóság a maga jel voltában? Igénye és feladata tehát az, hogy időálló gondolat és üzenet legyen. Zenei hullámai látomásokká válnak, és hullámzó gondolatként jutnak hozzánk. A vers valahol a zene és a filozófia közt foglal helyet. De rokonságot tart fenn a festészet látomásos jellegeivel, képzelt képi világával is.

Az írott szó stilizált, tömörített, önmagán túllépő irodalmi forma. Csak úgy lehet vers, ha túllép a próza hétköznapiságán és banális, szóközlő voltán. A szürke hétköznapiokat kifejező prózával szemben a költészet az ünnep hangulatát és különösségét árasztja. A vers minőségi többletet jelent a prózával szemben. Egypár lépcsővel magasabb helyet foglal el, épp ezzel ível felfelé, új lehetőségek felé. A vers meghatározása is épp ezért csak általános és elvont kép és hasonlat lehet.

Eljuthatunk-e a vers értelméhez egy tartósabb és több bizonyosságot nyújtó világban? Van-e olyan mérce, amelyet a vers értelmének nevezünk? Hogyan érhetjük el és igazoljuk a vers költői mivoltát a hétköznapi világ egyre szürkébb és költőietlenebb világában? Mi is feltehetjük a híres holderlini kérdést: „Wozu Dichter in düftiger Zeit?” (Minek a költő a szegénység világában?)

Van-e az emberi nyelvben és gondolkodásban szilárd alapja és mérceének nevezhető léte a költői értéknek, a költői jellegnek? Ha feltételezzük, hogy van, akkor ez mennyiben realitás, és mennyiben a mai képzelet alkotta, szavakból, hasonlatokból és sejtelmekből alkotott konstrukciónk?

Kinek fedje fel a költő a legfontosabb kérdést? És ki tud arra vála-

szolni, hogy meg tudja-e a vers teremteni a maga költői világát pusztán létével? Létét el tudja-e fogadtatni értő és értékelő tudatunkkal? Hogyan tudjuk ezt a találkozást kifejezni és fogalmilag megérteni? Hogyan léphet át költői létéből a költészet a konkrét valóság világába? A költészet álomszerű és utópikus jellege mikor válik az életet alakító tényező fontos részévé?

Rákérdezni a költői létre mint különös emberi létformára, kérdésessé tenni a költői jelleget és a benne lakozó formavilágot, ez a költészet léttana, ontológiája. A költészet tehát van, bár sokszor kételkedünk benne. De hogyan van a kételyek ellenére is, és hogyan válik kérdésessé akkor is, amikor legtisztább műveiben és eredményeiben áll előttünk?

Kérdéssé tenni a létezt azt jelenti, hogy a dolgok lényegét, a fájdalmak és remények szívét tárjuk fel.

A vers ereje a maga létvilágában és megfogalmazást igénylő és elvárt időfolyamatában szólal meg. És akkor válik rejtéllyé, amikor az evilági realitások jelenségének akarjuk megérteni és elfogadni. Amíg csak sejtjük és halványan látjuk a dolgokat, addig tudjuk is e lét különös valóságát. Amint racionalizálni akarjuk, és fogalmilag is meg akarjuk érteni a költői jelleget, azonnal alakot és formát változtat, megfoghatatlanná lesz. Kisiklik a kezünk közül, épp akkor, amikor már-már azt hittük, elérkeztünk a titkok nyitjához, amikor elérkeztünk a kapuhoz, amelyen át a dolgok igazi lényege és mibenléte élénk tárul.

És mi, ezen túl még inkább, mint eddig, csalóka látszatok foglyai maradunk, és be kell látnunk a racionális és logikai elemzés csődjét, amikor a művészethez akarunk közeledni. Ha egy épületnek kielemezzük minden követ, tégláját vas- és betonszerkezetét, akkor csak arról beszélhetünk leltárt, hogy az épület miből állt össze, milyen az anyagi alapja és a szerkezete. Mindez semmit sem mond a művészi alkotás belső szelleméről, amely áthatja, és amely végső fokon művészi formálja az alkotást. Ez a belső titok semmilyen stílári és strukturális elemzéssel sem magyarázható meg.

3.

A művészet befogadást és megértést igényel. A költészet ott van emberi létünk küszöbén, várja, hogy megszólítsuk, és megértsük az ő szavát és kérdését.

A szándékolt cél megvalósítása mindig szépnek és könnyűnek ígérkezik, csak később derül ki, hogy a létezés örök csalóka látszatait szólatatja meg első szavaiban és mozdulataiban.

A művészi jelleg értelme csak hosszabb távon sejlik fel előttünk. És itt a kordivat, a korszellem, az ismert normák és elfogadott módszerek oly keveset jelentenek. A művészet világa mindig is láthatatlan vitát folytat a mi világunkkal. És amint önálló életre kel, a műalkotás máris

eltávolodik tőlünk, önálló és új költőiségével néz szembe velünk, a maga másik életét folytatja. A művészi alkotás akkor éri el nagykorúságát, amikor műalkotásként megjelenik a társadalmi életben, és a művész már nem szólhat bele életébe és további útjába.

A műalkotás önálló útját és további célját ezentúl már időbeli élete hívja ki vitára és örök viadalra. A cél az, hogy kiállja az idő próbáját, és szövetségesül hívja a jövőt. A művészi alkotás ereje abban a láthatatlan belső izzásban, belső erőben van, amely áthatja egész létét, de konkrét valóságként mégsem érthető, mégsem fogható meg. A korok szellemének és igényének változásával a műalkotás élete is változik. Minden korban más hangon és más igényekkel szólal meg. Minden kor a maga szemével látja és éli át Hamlet örök kérdéseit és dilemmáit. És épp ezért senkinek sincs örök és kizárólagos joga ahhoz, hogy kimondja és mindenkivel elfogadtassa a maga véleményét.

A művészi érték tehát a műben rejlik, titkos és megfoghatatlan, amely mágius erőként sugárzik felénk. De ha megkérdezzük, miből tevődik össze ez az erő, és hogyan válik azzá, akkor csak tétován és tanácstalanul állunk. Minden műalkotás szavakból, mondatokból, közlésekből áll, ugyanazokból, amelyeket az átlagember használ, és ugyanarról beszél, ami a többi ember életében is érdekes, fontos vagy kínos kérdésnek számít.

A művészi alkotás legnagyobb rejtélye a közönségre, a befogadóra gyakorolt hatás, az, hogy a műalkotás hogyan és mikor hat, hogyan halványul el más korokban e hatás, és hogyan újul meg újból egy másik korszakban, vagy múlik el a feledés homályában. A felfedések és feledések. Az értékek és félreértések gazdag és kiismerhetetlen szövevénye nagyobb titok, mint maga a műalkotás. Nagyobb titok, mert ez irracionális és megfoghatatlan, csak azt mondhatjuk róla, hogy így van, de nem értjük, miért van így.

A műalkotások létezése nem egyenes vonalú és felfelé ívelő. A művészet történelmi útja tele van félreértéssel. A túlértékelt és divatos művekkel párhuzamosan léteznek ismeretlen és félreismert műalkotások. Ezek néha évtizedekig várják, hogy elérkezzen az idejük, és felébresszék őket. A látszatláthez így kapcsolódik a látszathalál hullámzó és megújuló folyamata. E két végletnek csak az a közös tulajdonsága, hogy időről időre változik, mindig a maga másik végléte felé fejlődik. A köznapi realitásokhoz szokott, a banális élet- és világszemléletű ember képtelen megérteni ezt az ellentmondást, a dolgoknak ezt a paradox igazságát, ahol az állítások ellenkezője is éppúgy igaz, és ahol minden másképp van, mint ahogyan kezdetben elképzeltük.

A mű önálló élete csak az alkotójának, kortársainak halála után kezdődik. Ekkor már eltűnik az a kedvező vagy kedvezőtlen légkör, amely a művek alkotóját körülvette. Ekkor már nem emlegetik a művész bűneit és emberi életének kínos és kétes tényeit. Elfeledik azt is, hogy a

maga korában közkedvelt, népszerű, elismert és kitüntetésekkel, jutalmakkal elhalmozott művész volt-e. A kései utókor tudomásul veszi a tényeket, de a legfontosabb mindig a műalkotás lesz. A műalkotások tényén és életén át értékelik és értelmezik a művész életét. A nagy alkotók bűneit megértik, megbocsátják, vagy legalábbis igyekeznek megmagyarázni és megérteni. És ugyanúgy, ha az egykori szép sikerek, elismerések és népszerűség mögött nincsenek időálló, értékes művek, akkor kérdésessé válik az egész életmű.

Amíg a művész él, addig az életén, környezetén, magatartásán át szemlélik műveit. Halála után művein át szemlélik az életét. Ez az átváltás egy hosszabb, néha évtizedekig tartó folyamat eredménye. Minél problematikusabbak a művész művei, élete, tevékenysége, annál hosszabb ez a folyamat is. Számunkra már nem fontos, hogy Dante melyik politikai párthoz tartozott, és akkoriban kinek, miben és mennyire volt igaza. Pedig hát akkor ezen városok és tartományok sorsa múltott. Az utókor ezért szinte értetlenül áll a néhány évtizeddel ezelőtti botrányok, vádaskodások, súlyos ítéletek és üldöztetések előtt. De ugyanúgy közönnnyel és unalommal veszi tudomásul, hogy ezt vagy azt az írórt mennyire szerették, becsülték, értékelték, mert az utókor szemében némely művész értéktelennek és gyengének minősül. És bizony, ez néha tartós igazsággá is válik.

A művészi alkotás a művész halála után látszatmagányba kerül. Ezt a látszatmagányt azzal próbálják feloldani, hogy megszólalnak a kortársak, az emlékezők, az életrajzírók, a tudományos elemzők és monográfusok. Eközben megidézik a művészt is. Az ő szava, bármennyire is belülről szól hozzánk, és bármit is mond nekünk e világról, lényegében mégiscsak egy másik világot idéz fel. A művész igazi világa a műalkotás. Élete és emberi világa teljesen beleépül a műalkotásba. A művész épp ezért csak arról beszélhet, ami elsődleges céljai, szándékai, és tervei közé tartozott. Hogy végül is mit hozott létre, s annak milyen jellege és értéke van, ahhoz ő ért legkevésbé. A művész ebben a világban él, és képtelen ebből kilépni. Nem lehet bíró és ítélő a saját életének és legbensőbb emberségének kérdéseiben.

Épp ezért a művész az, aki a legjobban elcsodálkozik művének jellegén és eredményein. Csodálkozik, mert bár terveit, elgondolásait és felvázolt ötleteit alapján mindezt ő írta, a műben nagyon sok olyan részletet és nagyobb egységet fedez fel, amelynek a létrejöttét és jellegét nem tudja önmagának sem megmagyarázni. És mire eljut odáig, hogy józannabb és kritikusabb távlatból nézze művét, már a mű is önálló életet kezdett, és ezt a művész többé nem tudja sem megérteni, sem befolyásolni. A műalkotás mint önálló és külön életet élő világ áll vele szemben. A külsővé vált művészi élmény eltávolodik és elidegenedik tőle.

Ha a művész meg akarja magának őrizni művét, nem teheti közcincsé, és nem beszélhet róla sem a közönségnek, sem barátainak. Belső,

lelki életét úgy kell megőriznie és továbbfejlesztenie, hogy a műalkotás anyagát és világát állandóan formálhassa és javíthassa. Az alkotás folyamata lehetővé teszi a művész számára, hogy benne éljen e világban, és azt mint saját világát és művészi alkotólehetőségét állandóan alakítsa, a maga igényei és tervei szerint formálja meg.

Talán ezzel magyarázható az őszinte és igényes művészek idegenkedése a nyilvánosságtól. Mert a művész alkotóéletének egyaránt lényegi kifejezése mind az elismerésre, a népszerűségekre való törekvés, mind az az igény, hogy művészi világát megtartsa magának. E két művészi magatartás szervesen összefügg, és egymást kiegészíti. Ezek egyensúlyától és harmóniájától függ az egész életmű kifejtése és megvalósulása. Ahol az egyik javára megbomlik a rend, ott valami elváltozás, degenerálódás jön létre. A teljes elzárkózás szinte lehetetlenné teszi az önkifejezést, a megvalósulást. A mindent azonnal közreadó, iparszerűen gyártott és kiadott művek pedig degradálják és olcsó cikkek gyártójává, iparossá változtatják az alkotót. És itt nemcsak a termékenység mértéke a döntő, hanem az a felületes sietség is, amely mindezt elrendezi, és kiadásra, közre adásra serkenti.

Kafka egész életében ezzel küzdött, és talán ennek a félnék és magába zárkózó természetnek a következménye, hogy egész életében egy vékony kötetnyi műve jelent meg, életművének mintegy tizedrésze. De e kérdés egész más értelmet kap, ha nem íróról van szó, hanem festők, szobrászok alkotásairól. Itt a műalkotás egyetlen példány. A festő a művét újra meg újra kiállíthatja és színes reprodukciót is készíthet róla. Mindez lehetetlenné válik, ha az egyetlen példány egy ismeretlen gyűjtő magántulajdona lesz. Teljesen elveszett nemcsak a művész, hanem a közönség számára is.

A művész számára tehát a művétől való megválás szegényedést jelent, s ezáltal lesz a művész népszerű és ismert. Ez azt jelenti, hogy a művész azáltal gazdagodik és válik ismertté, hogy megválik a művétől, és magára marad.

A művész tehát csak szegénységben, ismeretlenségben lehet igazán gazdag és önálló, szabad ember. De mindez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a világ mit sem tud az ő művészi életéről és tevékenységéről. A művész tehát, aki teljesen megvalósította a maga művészi törekvéseit, és közreadta, megjelentette, nyilvánosságra bocsátotta a maga műveit olyan lesz, mint egy kifosztott raktár, amely egykor tele volt kincssel, de most üresen rátong. A művész élete ígylhat önmaga végleteiben és ellentéteiben fejeződik be.

És hogy mindezt elérje, végig kell járnia a maga életét. És amikor néhány évtizednyi alkotómunka után végleg célhoz ért, akkor már semmi értelme nincs az életének. Ekkor már rendszerint öreg is, beteg is, kedvetlen is arra, hogy mindezt élvezze és a maga örömeire és hasznára fordítsa. Most már csak a halál ideje és módja érdekli. Ez volna tehát

az a sikeres művészi élet célja és végső értelme. A végső kérdésekre tehát csak az igazságot kimondó és kifejező rezignáció felel. A cél mindig valami más, és a felelet mindig máshonnan érkezik. De a felelet mindig elcsüggeszt.

4.

Örök vágyak és félelmek szülik a művészetet. Ez a két véglet áll minden dolog kezdetén. A szép világ álmainkban vár ránk, az, ami van, rendszerint félelemmel és menekülésre készítő vacogással tölt el bennünket. De ez a két világ ott van az álmainkban is. Mi mindig is e két világ visszariasztó vagy reményekkel hívó képeiről álmodunk: a költészet így lesz létté vált nyelv.

A szép világ a gyermekkor, a szerelem, a boldogság szép és biztató képpéél szól hozzánk. De e képsorok mellett felvonul a másik világ is. Nemcsak vele párhuzamosan, hanem e képekkel keverve is: az örök és bizonytalan félelem. És ha félünk, legtöbbször nem is tudjuk, mitől, s azt sem, hogyan háríthatjuk el okait. A félelem világa, ez a teljes élet.

Ebből a kettős álmvilágból bukkant fel ez a vers is.

Az álmok és vágyak világa az utópiából néz felénk. És mi örökké az utópia világa felé irányítjuk terveink és vágyaink világát. És közben tudjuk azt is, hogy mindebből nagyon keveset sikerül megvalósítani. A filozófia évszázados kérdése a *van* és a *legyen* közt feszülő ellentét kérdése. De ez a szándék hol a harc, hol az utópikus álmodozás közt ingadozik vagy lebeg.

Az álmok világát az emberek az élet apró kis szigetein keresik, a percnyi pihenések, álmodozások, a józanabb tervezések tárják fel az álmok és álmodozások lehetőségét. A részegség, a kábulat az öntudatlan világok mesterséges paradicsoma azért is lehet oly vonzó, mert olyasmit ad, amit az élet konkrét és szürke valósága sohasem adhat. A kábítószerek és alkohol élvezői azzal érvelnek, hogy legalább néhány percig vagy óráig boldogok, nyugodtak. Enélkül azonban még ezt sem érhetik el. Az emberek tehát vállalják a lassú, de biztos romlás, és nemegyszer a konkrét halál lehetőségét is, mert mindenáron legalább néhány percig vagy óráig boldogok akarnak lenni.

A veszély és a halál képe a kijózanodás; az eszmélés az önvizsgálat serkentője és irányítója lesz. A középkori szerzetesek alapvető jelmondata a *memento mori* volt, ami azt jelentette, hogy gondolj a halálra, mert nemsokára úgyis meghalsz, és utána jön az igazi élet, a pokol vagy a megdicsőülés.

Ha azonban ma adjuk ki a jelszót: *memento mori*, ez a számunkra azt jelenti, hogy próbáljunk szebben, okosabban, emberségesebben, értelmesebben élni. És ha értelmes életet éltünk, akkor a halál is megváltozik. Az értelmes életet élő, az egész életet józanul átgondoló ember számára

a halál az út vége, az élet racionális, pillanatnyi megoldása. Mert az élet csak úgy újulhat meg, ha egyes sejtjei az életnek szüntelenül elhalnak, és ezzel egyidőben új életek jönnek létre. Az élet elviselhetetlen volna, ha az emberek életkora, tegyük fel, háromszor akkora volna, mint ma. A fiatal és életerős emberek közössége még szép életet biztosíthat, de mindez szörnyű lázálom volna, ha a társadalom háromnegyed része passzív, hasznos életre képtelen öregekből állna.

A halál a maga konkrét emberi jelentésében, apokaliptikus emlékeztetőként szüntelenül előttünk áll. Szembe kell vele nézni. Ki kell bírni a halál fájdalmas igazságát és félelmetes tényét. Ez a feltétele emberi szellemünk megerősödésének és fejlődésének.

Épp ezért a vers kiindulópontja és tengelye a halál tényével való szembenézés volt. Hogyan látjuk a halált az élet felől, és milyen az élet a halál felől nézve? A halál győzelme csak apró, pillanatnyi ütéseként jelent az élet testén. A szerelem, az élet, a megújulás gondoskodik róla, hogy minden távozó helyébe új életek lépjenek.

A halál tényét tehát közrefogja, átöleli és új egységbe emeli a szerelem két témája és verse. A halál a témája tehát a versciklus központi verseinek, a negyediknek. Ezt fogja közre a szerelemhez vezető út verse, a harmadik és a megvalósuló szerelem verse, az ötödik. Ezt öleli át újabb gyűrűként az álmodozás és az ifjúság, illetve a gyerekkor képe a második és hatodik versben.

Ekko kellett megírni a vers kezdetét és végét. Az első vers csakis az álom és az álmodozás világába vezető új vers lehetett, ez a ciklus első verse. Az utolsó pedig nem lehetett más, mint az életbe való visszatérés verse vagy az első vers fordított sorrendű megisméltése.

A versciklus ajtaja tehát az első—utolsó vers. Az egyik befelé vezet, a másik onnan kifelé.

A ciklus szerkezete ezúttal is a már több alkalommal alkalmazott rondó forma, vagyis az A-B-C-D-C-B-A forma. Ezt fejezi ki a versek hosszúsága és szerkezete is. A negyedik vers a leghosszabb, és a verset ölelő párok egyenlő hosszúak, és szerkezetileg is egymást tükrözik és egészítik ki.

A zenei szerkezet és stílus a nyelvben, a ritmusban, a dallamok hullámzásában, a meginduló, többször emelkedő és süllyedő formában valósul meg. Az igény tehát az volt, hogy a sajátosan gondolati és utópikus anyagot hogyan lehet a költészet formái keretei közt úgy megoldani, hogy formailag minél teljesebben alkalmazza és valósítsa meg a zenei nyelv formai és stiláris jegyeit. És mivel a költészet történetileg és esztétikailag is a zene és a filozófia közt foglal helyet, úgy hát ez a gondolati-zenei sajátosság úgy szólal meg, mint szándék és terv, a megvalósulás útján tett kísérlet.

A versciklus címe azt jelenti, hogy ha felébred az álom, akkor elalszik a köznapi, szürke és értelmetlen élet szegénysége. A szebb világ-

ra való ébredés folyamatát jelenti itt az álom képe és kerete, az álmodás és álom világa a dolgok felső életét és a szebb lehetőséget tárja fel. A világ belső szépsége az igazi szépség. A belső színek és ragyogások a belső tartalmak és az igazi élet jelei, Ami ezen kívül van, az már csak a halott, tárgyi világ külső felszínéhez tartozik.

Az emberi jelenlét adja meg a tárgyak, a jelenségek, a külső színek tartalmát. Amit átéltünk és belső életté változtatunk, csak az lesz végül is a mienk. A világ értelme ez a belsővé válás, a világnak tehát helyet kell találni a mi belső, emberi világunkban, mert csak, ha belsőleg éljük át a világ szépségét és értelmét, akkor lesz a világ igazi valóság a mi számunkra is.

Meg kell álmodni a világot, hogy később a valóságban is meg tudjuk szépíteni és valósítani. Ez pedig a művészet örök terve és álma marad. A művészet értelme az emberség értelmében van. Az embertelenség és pusztulás világában a művészet is elveszti értelmét, a művészet kérdése és örök igénye tehát az, hogy *legyen* világa, ölelje át, és valósítsa meg az új *van* világát.

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (IX.)

Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz

BELA DURANCI

A képzőművészek immár saját útjukat járják, Konjović példáját követve, aki az 1951-ben bemutatott *Emberek* című sorozattal¹ messze elülemelkedik az egyoldalú, szemellenzős kritikán; ugyanakkor pedig elentkeznek már a fiatalok is, akik közül mindenképpen Sáfrány Imre² a legérdekesebb személyiség. M. Arsić a kritikájában kiemeli B. Szabó György szövegét is, amely 1948-ban jelent meg a Matica srpska *Leopis* című folyóiratának május—júniusi füzetében, s Arsić felveti a kérdést: „Vajon ezzel a kiállítással (a kortárs vajdasági képzőművészek kiállítására gondol, amelyet 1948 áprilisában rendeztek meg a Matica srpskában) és ezzel a szöveggel kezdetét veszi a szocrealista követelmények abszolút igazságában való jogos kételkedés?”³

„Sok jel szerint az 1950. év a fordulatot jelenti abban a mind kifejezettebb törekvésben, hogy szakítsanak a szocialista realizmus elfogadhatatlan eszméivel.”⁴ A „szocrealista kritika” elfogadott módszerét azonban, ami a művészet és művészek feletti autoritativ minősítésből áll, továbbra is nagyrészt hozzá nem értő és botcsinálta műbírálok gyakorolják. Kioktató szónoklatokat tartanak „a művészetnek a néptömegekhez való közelítése” nevében, s nem ritka a gyanúsítgatás, sőt, fenyegetés

¹ Az *Emberek* című kiállítást 1951 márciusában rendezték meg Belgrádban. M. B. Protić kritikájával kapcsolatban (amely a *NIN*-ben jelent meg 1951 március 25-én) Konjović azt mondta: „Tetszik Protićnak ez a kritikája... különösen az a mondat: »Ahol a humanizmus kezdődik, ott megszűnik a dogmazizmus.«” (Katarina Ambrozić: *Milan Konjović*. Zombor, 1965, 77. l.)

² Sáfrány Imre 1951-ben részt vett az Önállóak kiállításán, amelyet Belgrádban tartottak meg a Szerbiai Képzőművészek Egyesületének Galériájában július 1-je és 20-a között, továbbá A Szerbiai Fiatal Képzőművészek az év novemberében megrendezett belgrádi kiállításán.

³ M. Arsić: *Likovna umetnost u Vojvodini 1944—1954*. Novi Sad, 1970. 5. o.

⁴ M. Arsić: i. m., 16. l.

sem. Egyesek még a hatvanas évek elején is bizalmatlanul méregetik a Képzőművészeti Találkozó plakátját is!⁵

A képzőművészek, nem zavartatva magukat, saját útjukat járták, kiállításokat rendeztek és alkotói dokumentumokat hagytak ránk. Ezek alapján ma teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a szocialista realizmus nem ereszett gyökeret Vajdaságban, s rámutathatunk, hogy a szociális irányvételű, elkötelezett képzőművészet ezen a vidéken sok más környezetet megelőzve virágzott, a munkásosztály érdekeit szem előtt tartó kritika pedig magasabb szinten, őszintébben és komolyabban jeler volt már két évtizeddel azelőtt, a Szervezett Munkás hasábjain! Valószínűleg ez az oka, hogy az itteni alkotók „különös nemtörődomséggel” viszonyultak a „megadott” témákhoz — ahogyan M. Arsic is észrevette. Emlékeztetőül még egyszer elmondjuk, hogy ennek az elkötelezett művészetnek Balázs G. Árpád festő és grafikus (még a húszas évek közepén!), Hangya András, valamint a fiatalok Népkör-beli kiállítása (1938) volt a fő képviselője.

A sok tekintetben fordulópontot jelentő 1950-es évben Szabadka ismét olyan helyzetben volt, hogy innen indulhatott ki a művészet megújódását célzó kezdeményezés, akárcsak 1923-ban, vagy 1938-ban.

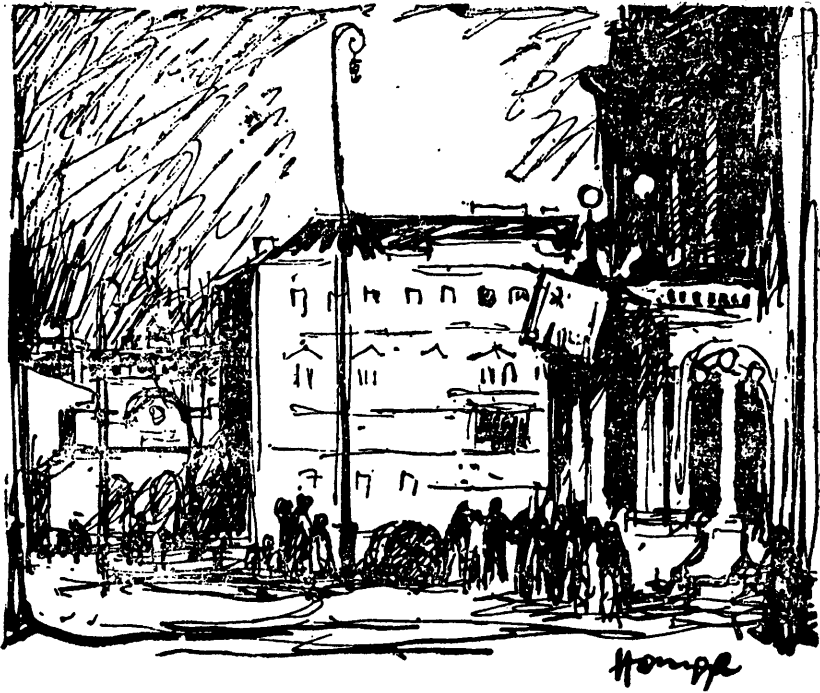
Az előző évben, 1949-ben Palicson elkészült a nyári színpad,⁶ amelyet jogosan neveztek „az ország egyik legszebb színpadának”. Szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy Palics legyen a művelődési élet egyik központja. Az 1950. évi történések — amint később bebizonyosodik — bevezetőt jelentettek a művészet számára jelentős folyamatokhoz.

A 7. Nap április 20-án a második oldalon tudósít Palics fűrdőről „Nemrégiben alakították meg Palicson a bácskai képtárat, az állatkertet, a vadászmuzeumot és a művészlakot.” A Bácskai Képtár tulajdonképpen „hivatalos” utóda a dr. Joca Milekić által 1926-ban létrehozott „muzeumnak”, amelyben bácskai szerb, magyar és horvát művészek alkotásait gyűjtötte össze a lelkes műpártoló. Az újságikkben is olvasható: „A képtárban sok neves vajdasági és idegen festő vajdasági vonatkozású művét találjuk meg.” Nem mellékes, hogy Milekić gyűjteményében a harmincas évek elején már megtalálható például Nagyapáti Kucak Péter festménye is, akiről pedig csak az utóbbi időben feltételezhetjük, hogy a vajdasági naiv művészet kezdetét jelentette! A Bácska Képtár⁷, sajnos, a hatvanas évek elején már nem létezik. A fenttartá

⁵ 1962-ben az Első Képzőművészeti Találkozó plakátját (Dragoslav Stojanović-Sip alkotását) élesen bírálták „absztraktsága” miatt!

⁶ A nyári színpad (amelyet Baltazar Dulić építész tervezett) a város rendkívüli kulturális ambícióinak az impozáns eredménye; 1948–49-ben épült, ünnepélyes megnyitója 1950. június 1-jén volt (*Hrvatska Riječ*, 1950. november 17-én: Podaci o zamašnom napretku Subotice na polju kulture i umetnosti).

⁷ A Bácskai Képtár ünnepélyes megnyitója 1949. május 1-jén volt. A *Hrvatska Riječ* 1950. november 17-én megjelent cikke szerint 1950. novemberi: 65 000 látogatója volt! Nem megbízható az adat, mert valószínűleg az állat

Hangya András rajza

sához szükséges anyagiak irányában az értékes gyűjtemény három részre darabolódott: a századelő kiemelkedő festőjének, Stipan Kopilović-nak a művei még néhány értékes képpel együtt a Szabadkai Múzeumba kerültek; a gyűjtemény nagyobb része ma a Matica srpska Képtárában van; bizonyos számú tárgyat pedig, amelyektől a népszerű Joca Milekić nem tudott megválni, még 1972-ben is „rendezgetett”, haláláig hű maradvá nemes műgyűjtői szenvedélyéhez.

A *Magyar Szó*ban olvashattuk először, hogy „a művészlak, amely szintén a képtár közelében van, a környék képzőművészeinek a művésztelepe lesz, ahol a fiatal és idősebb generáció egyaránt töltheti szabad idejét és kicserélheti véleményét”.⁸ Nagy kár, hogy a „művészlak” még

kerti belépőjegyek számát vették alapul, ugyanis azzal a jeggyel a képtárba is be lehetett menni...

⁸ *Magyar Szó*, 1950. április 30.: a „művészlak”, „művésztelep”, „Szabadka város vendége” kifejezések arra a kezdeményezésre utalnak, hogy művészeket hívtak Palicsra, akik között neves írók is voltak: Dobrica Cosić és Oskar Davidó.

a Bácskai Képtárnál is rövidebb életű volt, mindössze egyetlen nyarat ért meg!

A *Hrvatska Riječ* 1950. május 19-én Milan Konjović szabadkai kiállításáról tudósítva közli, hogy „ő lesz az első művész, aki egy hónapot tölt majd Palicson Szabadka város vendégeként”.

A művésztelepek témája már nagyon régóta jelen volt Vajdaságban. A századfordulón Nagybecskerekben próbálkoztak ilyenek a megalapításával. Ott építették meg az első műtermet is (1897-ben) Vajdaság területén. A »Nagybecskereki Impresszionisták« csoportjának minden tagja, a legfiatalabbakat, Feifer Károlyt és Wanyek Tivadart kivéve, festészeti ismereteit Nagybányán szerezte, vagy pedig nyaranta más festők társaságában utazgatott és vásznain az erdélyi tájakat örökítette meg.⁹ Magát Palicsot mint lehetséges művésztelepet Pechán József említi először a *Művésztelep Palicson* című írásában, amely 1914. február 1-jén jelent meg a *Bácskai Hírlapban*. Ezt követik a topolyai művésztelep létrehozásának próbálkozásai: Balázs G. Árpád emlékezete szerint az ottani Zichy-parkban festegető Stipan Kopilović és vendégei beszéltek meg a képzőművészek egyesületének a megalakítását (1923-ban jött létre). A mai Zrenjaninban 1931-ben működött a Várkonyi-féle művésztelep. Végül művésztelepnek nevezték a megszállás éveiben Újvidéken működő kollektív műtermet is.

A művésztelepnek mint meghatározott célokért való együttes tevékenységnek (s nem csupán a művészek egzisztenciális kérdéseinek a megoldását szolgáló intézménynek) az eszméje B. Szabó György írásában is felbukkan, s Konjovićot tartja olyan egyéniségnek, aki körül tömörülnek majd a művészek. S lám, Konjović lesz a palicsi művésztelep első vendége!

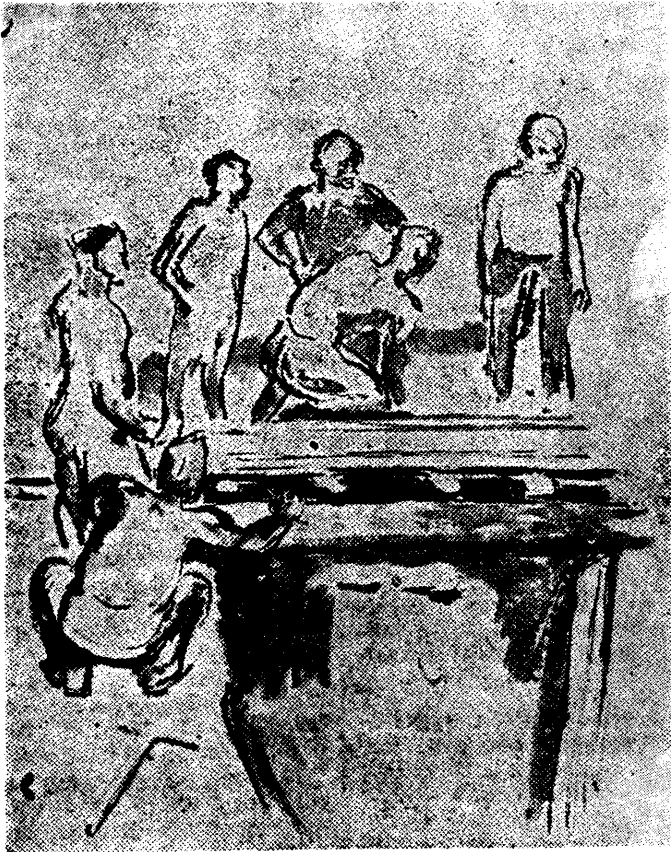
Sajnos, ez a művésztelep gyorsan feledésbe merül. A következő évben már nem hívták meg a művészeket. Amíg működött, a sajtó hallgatott róla. Ante Abramović festő elragadtatással emlékezett vissza a festők palicsi találkozására, amikor 1962 nyarán a képzőművészek ismét összegyűltek a tó partján.¹⁰

A jugoszláviai művésztelepek és szobrásztalálkozók címjegyzékében, amelyet 1986 elején állítottak össze a szabadkai Képzőművészeti Találkozó munkatársai, szintén nem találjuk a „palicsi kísérletet”. A művészek első háború utáni összejövetelét — a címjegyzék szerint — Újlakon (Ilok) tartották meg 1951-ben.¹¹

⁹ Vukova Popović: *Velikobečkerečki slikarski ateljei* (Nagybecskereki festőműtermek). Kiállítási katalógus. Zrenjanini Múzeum, 1969. 11. l.)

¹⁰ Ante Abramović festőművész, a belgrádi Pedagógiai Főiskola tanára 1962-ben a jugoszláv festők első találkozásán (Bela Duranci és mások jelenlétében) visszaemlékezett a palicsi napokra, hangsúlyozva: „az volt az első művésztelep!”

¹¹ *Adresar umetničkih kolonija i vajarskih simpozijuma* (A jugoszláviai művésztelepek és szobrásztalálkozók jegyzéke). Képzőművészeti Találkozó, Sza-

Boschán György: Lasvai vázlat

A már említett tanulmányában, amely az 1944—1954 közötti időszak képzőművészeti életének első alaposabb felmérése, Miloš Arsić két korszakot különböztet meg: az első 1950-ig tart, a második pedig 1951-től 1954-ig, s „az új művészi gyakorlat kezdeteit” jelenti. Ezzel a második, mindenképpen jelentősebb periódussal kapcsolatban Arsić kiemeli: „Az 1951—54 közötti időszak képzőművészetének döntő fontosságú új mozzanatait abban látjuk, hogy a vajdasági tájkép előtérbe kerülése

badka, 1986. A 14. lapon: Iloki művésztelep („A második világháború után először 1951-ben Ilokon...”), valamint a 27. oldalon: A zentai művésztelep („A háború után először 1951-ben Ilokon, e Duna menti városban gyűltek össze a művészek...”).

mellett, fiatal festők (valamint grafikusok és szobrászok) nagyobb csoportja jelenik meg; továbbá abban, hogy teljes mértékben érvényesül a szerzők új képzőművészeti irányvétele, a háború előtti festészeti örökség elfogadásával, az új művészeti megnyilvánulások pedig kizárólag a szerző személyiségéhez kötődnek, az alkotói személyiség válik a művel értékének egyedüli meghatározójává.”¹²

Ennek az „új művészi gyakorlatnak” a sokoldalú felmérésekor a mindeképpen legjelentősebb évek 1952-t kell tartanunk. Ekkor alakul meg ugyanis az első művésztelep, a zentai. (Ács József *Művésztelep Zentán* című cikke jelentette be a *Magyar Szó* 1952. július 27-i számában, az ötödik oldalon.) A vajdasági képzőművészet egyik legjelentősebb pillanata lesz ez, ahogyan M. Arsic is feljegyezte: „olyan jelenés, amelyet bizonyos értelemben a vajdasági képzőművészeti élet önállóságának elsőrendű mozzanataként tarthatunk számon”.¹³

Az események sorrendjében jelentős volt a kortárs francia művészet kiállítás Jugoszláviában (február 17-én nyílt meg Belgrádban, ezután Zágrábban és Ljubljánában, majd június 10-én Szkopjében mutatták be) A vajdasági fiatal művészek közül soknak jelentett maradandó élményt fordulópontot ennek a tárlatnak a megtekintése.

A francia művészetrel való találkozás hatása alatt, de talán a már említett 1945. évi kiállítás alkalmával „még fiatalnak” minősített vajdasági magyar festészet értékelésére is mintegy válaszolva folytak az előkészületek *A vajdasági magyar képzőművészet* című palicsi kiállításra. A szervezőbizottságban, amelynek kétségtelenül nehéz feladata volt a képek türelmes összeválogatásában, hárman is voltak az 1938. évi kiállítás résztvevői között, valamint Herceg János és még hárman a háború utáni festőnemzedékből. A zsűri összetétele egyúttal biztosíték is volt arra, hogy a kiállításnak méltó színvonala lesz: Ács József, B. Szabó György, Hangya András, Herceg János és Milan Konjović volt a tagja.¹⁴ A kiállítás június 26-án nyílt meg a Palicsi Magyar Ünneplő Játékok keretében az akkori Bácskai Képtárban. Rehák László már július 3-án megállapította: „Bizonyára kellemes meglepetést jelentett a palicsi kultúrnapok résztvevőinek óriási többsége számára (kivételesen talán csak egynéhány bennfentes művész és kultúrmunkás lehetett) a képzőművészeti kiállítás.”¹⁵

¹² M. Arsic: i. m., 18. l.

¹³ M. Arsic: i. m., 18. l.

¹⁴ A vajdasági magyar képzőművészek kiállítása, 1952. júniusától szeptember 30-áig, Palics, 50 résztvevő 125 művel. Érdekes megemlíteni, hogy egy rajzzal Dévics Imre (1922–1971) is szerepelt, a topolyai amatőr festők, majd a topolyai művésztelep vezetője, később a szabadkai Képzőművészeti Találkozó igazgatója.

¹⁵ Rehák László: Palicsi meglepetések, *Magyar Szó*, 1952. július 1.

Acs József: A zentai Tisza-part

B. Szabó György július 24-éig várt a méltatással (*Szubjektív beszámoló a palicsi tárlatról*¹⁶), hogy többek között kijelentse: „Jugoszláviában, a szocialista Jugoszláviában sikerült először egybegyűjtenünk a vajdasági magyar művészet százesztendőös termését”, hozzáadva, hogy a képek „többet jelentenek a látogatók számára csupán művészi élménynél”.

Két folytatásban közölt hosszabb írásában B. Szabó György emlékeztetett a két háború közötti képzőművészeti eseményekre. A második folytatás nagyobb részében a háború utáni időszakot tárgyalja, azaz a megjegyzéssel, hogy „Egy »rezsím-művészet« volt kialakulóban...”, s elveti a tévelygések korszakát: „A »leckefelmondás« kora a művészetben csak ott él tovább, ahol *csak* leckékre, leckefelmondókra és a művészet tisztviselőire van szükség, s nem művészekre, nem művészi és emberi élmények kifejezésére.” „A tennivalók felismerése jelentette számomra a palicsi kiállítás legnagyobb élményét is” — írja B. Szabó György az első részben. A második folytatásban a demokratikus alkotói szabadság, a „tisztviselők” nélküli művészet mellett foglal állást.

¹⁶ B. Szabó György: Gondolatok és jegyzetek képzőművészetünkről (I.). Szubjektív beszámoló a palicsi tárlatról. *Magyar Szó*, 1952. július 24-én, 4. l.

A *Magyar Szóban* és a palicsi ünnepek alkalmi kiadványaiban¹⁷ megjelent írásokkal szinte egyidejűleg, június 29-én mondott beszéde a Szabadka központjában megtartott nagygyűlésen Moša Pijade: „Május 29-e van, s véletlenül a fesztivál befejezésének napján van éppen négy esztendeje annak, hogy megjelent a Tájékoztató Iroda rezolúciója.”¹⁸ A változások és zavarodottság, a „szocrealista” művészet dogmák és főleg a szorongásos kisebbségi érzés korszaka végérvényeser a múltba merült.

Ha a „palicsi nyár” a társadalmi-politikai feltételek megírását megnyitotta, akkor a „zentai képzőművészeti ősz” a kreatív akció sajátosságos vajdasági modelljét jelentette.

Vajdaság ihlető témaként mindenütt jelen volt. Az előző évben 1951-ben Milan Konjović aratott nagy sikert Belgrádban *Emberék* című kiállításával. Miroslav Antić *Vojvodina* című poémájában énekelte meg mennyire szereti ezt a tájat, amelyre mintegy visszhangként válaszoltak Csépe Imre versei.¹⁹

Október 4-én Sáfrány Imre Újvidéken megrendezett önálló kiállításával kiváltotta az „első képzőművészeti botrányt” a vajdasági művészetben, s ugyanakkor bizonyította az „új művészeti gyakorlat” fellépő nemzedék e vidék iránti ragaszkodó szeretetét. Azokbar a napokban tartották meg a jugoszláv írók III. kongresszusát is Ljubljanában. Újvidéken a Vajdasági Képzőművészek VI. tárlatának megnyitóján Milan Konjović mondott beszédet.

Abban a dinamikus 1952. esztendőben, azokban a napokban, amikor a palicsi tárlat anyaga „meglepte” a Zentai Múzeum látogatóit, Ács József festőművész összeállította azoknak a festőknek a névsorát, akieke szerinte meg kell hívní a városba, ahol „a legjobb sétány van a Tisza partján”: Boschán Györgyöt, B. Szabó Györgyöt, Milivoj Nikolajevicet, Stevan Maksimovicot, Hangya Andrást, Stojan Trumicot... és természetesen Milan Konjovicot. „Nélküle nem is lehetett volna igazi kezdes”²⁰ — tanúsítja Ács József. Elsőként, már július közepén Boschár érkezett, nemsokára utána Sáfrány Imre, Milivoj Nikolajevic. Már augusztus 2-án megtartották az első képbemutatót — a művészek és a közönség találkozóját.

Megszületett tehát az első vajdasági művésztelep, a következő évber már a topolyai is létrejött, utána pedig a többi. Megkezdődött a kép-

¹⁷ *Magyar Ünnepi Játékok, Palics, 1952.* Testvériség-Egység könyvkiadválalat, Novisád, 1952 (Több más írás mellett: B. Szabó György: Néhány régi vajdasági írókról, művészekről, 157—188. l.).

¹⁸ A sajtó mindkét nyelven megjelentette Moša Pijade beszédének részleteit.

¹⁹ Csépe Imre: Bácskai rónán, *Magyar Szó*, 1952. augusztus 3-án.

²⁰ Ács József: *Slikarska kolonija u Senti.* Forum, Novi Sad, 1962 és egyéb irodalom; Tripolsky Géza: *Zentai Művésztelep — Umetnička kolonija u Senti*, Forum, Újvidék, 1980.

Milivoje Nikolajević: Écskai motívum

zőművészeti élet sajátos formája, a vajdasági modell. Ugyanakkor pedig végérvényesen elmúlt a „kisebbségi lét” hosszú időszaka, amelyben az itteni művészek Vajdaságon kívül általában ismeretlenek voltak.

A művésztelepek alkotóműhelyekké, az alkotó közösség építőhelyeivé váltak. A kezdeti lendületet pedig mindenképpen a Vajdaságért való közös lelkesedés adta. Megszabadulva a dogmatikus béklyóktól, alkotói kalandozásba, kutatásokba merültek, amelynek során főleg a háború előtti művészi gyakorlatot tartották szem előtt, s vágyakozva hallgatták az európai modern képzőművészeti történésekről érkező híreket.

A Párizs felé fordulással egyidejűleg az alkotók a legőszintebben környezetük „dolgozói” akartak lenni, népük szolgálatában, a jövő érdekében kívántak tevékenykedni. S éppen ebben, „a nép szolgálatában” lappangott a művész és a nép gondolatainak tolmácsolója közötti ellentét. Minden művésznek az a meggyőződése, hogy a legtermékenyebben az alkotói szabadsággal szolgálhat, a „nép véleményének” hivatlan tolmácsolója pedig autoritatívan követeli, hogy az alkotás mindenki számára érthető legyen.

A két teljesen ellentétes álláspont közelítésének egyetlen lehetséges pontja Vajdaság lehetett. A Vajdasághoz való viszonyulás mindkét félnél ugyanaz volt, az erős érzelmeken alapult. Az örökölt sorsfájdalom és a közelmúlt háttorzongató emlékei a vajdasági közösségbe tartozókat

erőteljes érzésekkel töltötték el. E térségben, amelyen gyakran zúgtak végig a történelem viharai, első ízben valósult meg a minden itt letelepedett végre immár egyenjogú státusában a nemzetek és nemzetiségek testvérisége és egysége. Kivétel nélkül mindannyian különböző történelmi korok „jövvényei” voltak, s valahányan tapasztalatból ismerhették a kisebbségi érzést, a jogfosztottak komplexusát. A csoportba tömörülés egzisztenciális szükséglete a közösség ösztönző erejévé alakult át. Az ősök porladó csontjainak rétegei csupán annak az útnak a hosszát jelezték, amelyet az itteniek a telepes földnélküliek egyforma sorsától a forradalmi átalakulás büszke közösségéig megtettek. A Vajdaságban élőkét erős érzelmi szálak kötötték ehhez a földhöz, a bőséges, de sokszor kegyetlen síksághoz, meghittségéhez és végtelenségéhez, a szabad ember méltóságáért fizetett véres áldozathoz.

A földművelő környezetben eltöltött gyermekkor mélyen bevésődött az itteni képzőművészek lelkébe. Abban az időben a városok, a kisvárosok és a tanyákkal övezett falvak között még nem érezhető az urbanus és falusi környezet ellentéte. Az akkori nemzedékek még egységes, egyformán vajdasági tájat láttak mindenütt. A gyermekkori emlékeket kibővítő élettapasztalat pedig semmiképpen sem eredményezhetett holmiféle „pásztoridilleket” ábrázoló műveket! Az alkotói feladatok meghatározója csupán Konjović munkásságának kolorisztikus és széles gesztusú jellegzetessége, vagy pedig Antić mély érzelmű, fanyar, mindent átfogó Vajdaság-poémája lehetett. Ez volt a pillanat követelménye ebben a térségben, s valamivel később Pap József is kijelenti az El nem taposható csillagok első sorában: „Ez a tér a ránk bízott jelen...”²¹ Az alkotói pillanatért vállalt felelősséget a képzőművészek a művésztelepekkel igazolták, példának pedig a „tájjelleg” és az egyéniség összhangjának a konjovići interpretálását tartották.

Az évtizedek óta vágyott művésztelep létrehozásának ötlete az alkotók és a „nép” közötti közvetlen dialógus lehetőségeként villant fel 1952-ben Zentán. Több körülmény is segítette a szervezőket. A kedvező társadalmi légkörben olyan vezető személyiségek támogatását nyerték meg, akik érdeklődtek a művészet iránt, a Múzeum igazgatója pedig önzetlenül befogadta az „újszülöttet”. A művésztelep így a „szocialista mecénások” támogatásával bontakozott ki, s az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek általános lelkesedése ösztönözte.

A korábbi próbálkozásoktól eltérően, hogy egzisztenciális szükségből „nemzeti menedéket” alakítsanak ki, a zentai és a későbbi művésztelepek „kétségtelenül kezdeményezői és megvalósítói voltak az úgynevezett

²¹ *El nem taposható csillagok.* Forradalmi költészetünk 1937—1977, Ács Károly szerk., Forum, Újvidék, 1977. 67. l.

Stevan Maksimović: Écskai galambdúc

socialista realizmus merev dogmáitól való felszabadulás eszméjének.”²² Az alkotó tevékenység és a környezet együttélésének ekkor elfogadott modellje mindkét felet kielégítette: a művészek úgy vélték, hogy a művésztelep az alkotói szabadság társadalmilag jóváhagyott színtere, ahol művészetkedvelőkkel közvetlen kapcsolat jön létre s megvalósul a kisebb környezeteknek is a művészethez való joga és szükséglete; a „népzenyeinek” tolmácsolói pedig azt hitték, hogy a művésztelepek gyepelőként a fékezhetetlen művészek nyakába, s „az egyszerű emberek számára is érthető” alkotás felé irányítják majd őket.

A Zentán fellángoló művésztelepi mozgalom már 1953. szeptember 2-én új taggal bővül Topolyán, 1954-ben Becsén, majd 1956-ban a Trenjanin melletti Écskán. A hasonló kezdeményezések 1955-ben Kikinán, Törökkánizsán és Mitrovicán nem bizonyultak tartósaknak, egy-egy két nyarat értek meg, mint a korábbi palicsi művésztelep. Nyilvánvalóan ott a „tolmácsolók” kerekedtek felül.

Habár a vajdasági művésztelepekkel kapcsolatban mintaként gyakran századfordulón működő nagybányait említik, az ötvenes évek művésztelepeinél nagyon kevés azonosítható vonást találunk. Ezek sajtóságos

²² Bogomil Karlavaris: Pogled unazad — Visszapillantás, *Umetničke kolonije u Vojvodini 1952—1972 — Művésztelepek Vajdaságban 1952—1972*, dokumentumkiállítás, XII. Képzőművészeti Találkozó, Szabadka, 1973 decemberében (a katalógus 11. lapján).

formái voltak az alkotók azon törekvéseinek, hogy a szocialista kultúra újonnan létrejött feltételei között közvetlenül tevékenykedjenek. A kezdéskor, különösen a zentai művésztelepen úgy élik át, mint a harmincas évek második felében a *Híd* körül tömörült fiatalok az egyedülálló, szociálisan elkötelezett és eredeti vajdasági művészeti pillanatot.

Ács József kezdeményezése tehát nem volt véletlenszerű, és Zent sem nélkülözte a háború előtti „hidasok” tapasztalatát. Ács József év tizedeken át sokoldalúan tevékeny és fáradhatatlan: fest, képzőművészeti bírálatokat és ismertetőket ír, vitázik, kiállításokat nyit meg és támogat minden kezdeményezést, ösztönzi a fiatalokat, évekig több művésztelepnek is legaktívabb részvevője volt, a *Magyar Szóban* pedig *Képzőművészeti levelező iskola* címmel állandó rovatot vezetett (amelyről a kutatók könnyen megállapíthatják majd, hogy sok jövőbe vezető alkotó elsajátításának adott teret), s emellett a rengeteg aktivitás mellett is tevékeny alkotóként vesz részt az avantgard képzőművészeti történésekben, mint olyan művész, akit különösen kedvelnek és tisztelnek a fiatalok. Hasonló jellemzést adhatnánk különben az 1938. évi fiatalok Népkör-beli kiállításán részt vevő művészek többségéről is.

A vajdasági modern képzőművészeti folyamatok szempontjából a legfontosabb a művésztelepeknek a Jugoszlávia és a világ modern művészete legidősebb történései iránti nyitottsága. A művésztelepeken találkoztak a vajdasági művésznemzedékek a többi környezetből, jelentősebb képzőművészeti központokból és a külföldről érkező alkotókkal. Azzal, hogy megszerezték a vendéglátó környezet vezető személyiségeinek a bizalmát, a művésztelepek az egyénnel és szakszervezetekkel szembeni fellépésükben kölcsönösen támogatták is egymást. A művésztelepek részvevői saját környezetükben az esztétikai újítások és művészeti megvalósítások kezdeményezőivé, hordozóivá és végrehajtóivá váltak. Támogatták tehát a „haladó struktúrákat”, amelyek különféle módon viszonyultak az új.

Tévedés lenne azonban valamiféle „anyagi érdekeltséget” feltételezni. A művésztelepeket vendégül látó környezet és a részvevők kapcsolata az új eszmék iránti közös lelkesedés, az elképzelések megvalósításánál számtalan lehetősége és az együttműködés sokrétűsége fejlesztette és szilárdította meg. „Számít” sohasem nyújtott be senki! Azokban a körülményekben, ahol azelőtt még kiállítást sem rendeztek, képtárak és műgyűjtemények alakultak. A művészek titkos büszkeséggel érzik magukat alapítóknak, néhány jelentős tervük megvalósításához viszont a vendéglátók nyújtottak támogatást, amely nélkül a művek soha nem készülhettek volna el. Maradandó értékek jöttek létre, mindenki megelégedésére.

KARTAG Nándor fordítás.

(Folytatjuk)

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SZENTKUTHY ÁRNYÉKÁBAN

Fekete J. József: *Olvasat* (Esszék Szentkuthyról). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Meglepetéseket ígérő, fölöttébb izgalmas kalandra vállalkozott Fekete J. József, amikor a hagyományos regényírással sok vonatkozásban szakító prózaíró, Szentkuthy Miklós immár mintegy fél évszázadnyi életművének vallatásához fogott. Jól mérte fel, valóban — kivált kezdő irodalmár számára — az esszé (így nevezi könyve egy-egy fejezetét, de a kötet egészében is esszének tekinthető) a legalkalmasabb megközelítési és tárgyalási forma a sokezer oldalnyi Szentkuthy-próza kínálta szellemi kaland kifejezésére. Éppen így jogos a címként választott olvasat szó is, lévén, hogy szerzőnk célja a gazdag opus egyféle olvasását adni. S azonnal tegyük hozzá, hogy Fekete a vállalt feladatot százoldalnyi munkájában a terjedelem adta lehetőségek között — észrevételek, kifogások ellenére — lényegében teljesítette is. Sikerült néhány vezérfogalom köré úgy csoportosítani a *Praetōl* (1934) a *Szent Orpheus breviáriuma* (1984) negyedik kötetéig terjedő, óriási életmű darabjaiból kiemelt részleteket, hogy az is megérezze a prózafolyam sajátos jellegét, aki sohasem olvasott Szentkuthy-művet, illetve, hogy a néhány oldalas esszék egy lehetséges regénypoétika elemeit is felvillantsák. Fekete, annak ellenére, hogy számba veszi a Szentkuthy-irodalom legfontosabb munkáit — jóllehet érthetetlen, Halász Gábort miért Pomogástanulmányból idézi —, elsősorban Szentkuthyval magyarázza, bizonyítja Szentkuthyt, ahogy ezt a lábjegyzetek aránya is mutatja: a száznyolcvan hivatkozás öthatoda Szentkuthy-műre utal.

Mielőtt a próza tényezőinek számbavételére sor kerülne, Fekete megkeresi s kijelöli az életmű kulcsfogalmait, helyesen a *halálban* és a *szexben* ismerve fel ezeket. Majd meghatározza azokat a tényezőket, „amelyek a szerző óriási erudíciója, határtalan fantáziája, leíró és elemző kedve mellett valóban modern alkotássá” teszik Szentkuthy regényeit. Majd az *idő* és a *nyelv* kategóriájában jelöli ki a Szentkuthy-próza legjellegzetesebb, legegényibb jegyeit, melyeket ily módon természet-

szerűen saját olvasata tengelyébe is állít. Két esszé címe szerint is jelzi a Szentkuthy-féle időkezelés vizsgálatát, bemutatását. Az opus kezdőpontját jelentő „szörnyszülött”, a *Prae* kapcsán ismeri fel és jellemzi Fekete azt a sajátos időtechnikát, amely eltünteti a regényből a kronológiát, s helyette a „belső idő”-t használja, amely azonban nem az egyes részletek, leírások, epizódok valós idejével azonos, illetve nem arra korlátozódik, hanem az írás idejével egyenlő, azzal a folyamatos jelenlennel, amely a felidézett múlt vagy a jövőbe röpítő fikció ellenére sem változik, illetve csak látszólag alakul át múlt vagy jövő idővé. Fekete jelzi, még ha nem is eléggé hangsúlyosan, hogy a művek folyamatos jelenidejűségének magyarázatát mindenekelőtt az író egyéniségében, Szentkuthynak azon képességében kell keresni, amely minden élményt, köztük a számára elsősorban forrásértékű és mennyiségileg túltengő olvasmányokat, irodalmat is önmagán átszűrve, saját képzeletének királyvizében fürösztve, oldva mutat fel olvasóinak. Talán éppen ezért lett volna szükséges jobban hangsúlyozni Szentkuthy idő- és adatkezelésének összetartozását, lévén, hogy mindkettő fontos struktúráló elvként jelentkezik, együtt képezik a helyesen *kommentárnak* mondott „írói eljárás” lényegét, végső soron műfajt teremtenek, vagy legalábbis a regényen belül egy sajátos, egyedi változatot. Szentkuthy Miklós tényeit, adatait, emlékeit onnan veszi, ahonnan csodálatosan működő, raktározó és felszabadító memóriája és képzelete éppen szállítja őket, de ez a valóság sohasem saját elsődleges, valós idejében lesz érdekes, hanem abban az összefüggés-hálózatban, amelyet az író állít elénk. A részletek lehetnek múlt idejűek vagy csak a fikció tartományában léteznek, de az író kommentálással kialakított rendszerében számunkra csak az összefüggések, a gondolatok jelen idejűségével lesznek érdekesek, vonzóak. A nyelv szerepe viszont az, hogy barokkos ornamentikával szolgálja, segítse a regények időszerkezetét és kompozícióját érvényesülni, kiteljesedni. A nyelv funkciója nem merül ki a díszítésben, a katalógusszerűen egymást követő részek költőivé emelésében — Fekete nyilván terjedelmi okokból csak jelzi a Szentkuthy-próza számos költői figuráját, ezzel is figyelmeztetve a regények trópusgazdagságára —, hanem meghatározó értékű esztétikai tényezőként épül be az írói szemlélet és eljárás egészébe.

A téma, s nem kevésbé a nyelv ennyire hangsúlyozottan esztétikum-hordozó szerepe miatt is felelősségteljes és kockázatos Szentkuthy műveiről írni: a kivételes nyelvi közeg eleve az interpretáló, a magyarázó kisebbségét válthatja ki. Fekete J. József a fiatalok bátorságával néz farkasszemet a Szentkuthy-csodával, nem száll inába a bátorság, amikor olvasatát veti papírra, vagy talán eszébe sem jut megszeppenni, s nyilván ezzel magyarázható, hogy nyelvileg lényegében tisztán áll olvasói elé, még ha itt-ott becsúszik egy-egy ilyen sutább mondat: „... már láttuk, szerzőnk mágiikus-misztikus realizmusa érdekében eddig

még nem látott írói eljárásokat honosított meg . . .” Gondolatmenete, érvelése, nyelve érthető, követhető, tiszta — talán az esszékre töredezettséggel magyarázható, hogy az összefüggések kimutatásában nem kellőmód folyamatos —, esetleg nem ártott volna elgondolkodnia azon, hogy a „történelem nyelvi tudománytalanítása” valóban a legpontosabban és a legszebben fejezi ki Szentkuthy tudatos nyelvi anakronizmusát. Valóban „időzavar”-nak tekinthető-e a gyakori tárgyi és nyelvi anakronizmus, nem másnak, például időkeverésnek? Ezeknél nagyobb dilemmát okoz, hogy azonos fogalomként használható-e az „ábrázolás” és a „leírás”, ahogy ezt Fekete teszi. Emlékezetem szerint Szentkuthy inkább leír, mint ábrázol. S az sem egészen világos, mit ért Fekete Szentkuthy „végtelen humanizmus”-án, amelyen „keresztüláramlik, polarizálódik” a „makacs érdeklődés minden iránt” — furcsa, hogy makacssága miatt tartja Fekete Szentkuthyt jó írónak —, és „az abszolút logikára való törekvés”. A „végtelen humanizmus” semmilyen minőséget sem jelent, főképpen nem esztétikai tényező, holott mintha Fekete ilyen vonatkozásban használná.

De ezzel a példával, mert a „végtelen humanizmus” itt is jelentkezik, már akár rátérhetünk a kötet egyetlen igazán problematikus részére, az utószóra. Miután bemutatta saját Szentkuthy-olvasatát, Fekete teljesen érthetetlenül arról kíván bennünket meggyőzni vagy csak biztosítani, hogy *Olvasata* „a műalkotás viszonylatában nem nyújthat végleges definíciót”. Megnyugtathatom, egyetlen olvasat sem nyújthat, amelyik viszont erre törekszik, nyújtja a legkevesebbet, mert dogmákat szül. Érthető, hogy szerzőnk nem akarta összefoglalni a művek szüzséjét, elmesélni fabulájukat, felfedezni s közvetíteni üzeneteiket. És az is bizonyos, hogy Szentkuthy művei sajátos jellegük folytán — ezeket igyekezett könyvében megmutatni az *Olvasat* írója — másféle közelítést kívánnak, mint egy Déry- vagy Németh László-regény. Részben, mert ez utóbbiakban nyilvánvalóbban felismerhetők a „történetyszálak”, a szüzsé, a társadalmi háttér vagy akár az a rossz hangzású üzenet is. Nem igaz viszont, hogy bármelyik Déry- vagy Németh-regény ezekről lenne jelentős mű, s nem a rájuk jellemző, bennünk rejlő sajátos, egyedi esztétikumtól, ami éppen úgy kimutatható, mint Fekete tette Szentkuthy esetében. Dicséretes, hogy Feketét nem kápráztatja el a Szentkuthy-jelenség, s olykor félmondatokkal jelzi különvéleményét, kritikáját „mániakus” utánzóvágnak mondva írója katalogizáló hajlamát, vagy úgy látja, hogy mérhetetlen intellektusa olykor „önmaga csapdájába” ejti Szentkuthyt — ugyanakkor túlzásnak érzem „monstrumoknak” nevezni Szentkuthy regényeit —, ám fölfoghatatlan, hogy aki ennyire beleásta magát az esztétikum egy létező világába, az esztétikán kívüli szempontok alapján marasztalja el, tolja háttérbe más írók műveit. Szentkuthy Miklós regényeinek nem az az erénye, nagyszerűsége másokéival szemben, hogy hasonlóképpen „egy bizonyos kor társadalmáról, annak törvényeiről és szokásairól, intézményeiről és társadalmi struktúrákról, ma-

gatartásformákról” informálják az olvasót, de „mindezt a végtelen humanizmus szemszögéből teszik”. Akkor sem jelent ez minőségi előnyt, ha most már tudjuk, kiderül, mit ért szerzőnk „végtelen humanizmuson”, azt, hogy a Szentkuthy regények „Nem szolgálnak (...) semmilyen politikumnak, mint a legmagasabbnak és a legszebbnek: a humanizmusnak”. Tehát kevésbé kötődnek koruk, korunk társadalmi valóságához, mint a Déry- vagy a Németh-regények, de egyrészt szintén kötődnek valamilyen formában, másrészt — s ez a fontosabb — irodalomként, művészi alkotásként egyetlen Déry-, Németh vagy bármilyen regény sem attól jelentős (vagy kevésbé jelentős), hogy milyen mértékben szolgálja a politikumot. Ha történetesen vezércikkek lennének, akkor ez lehetne a fő szempont, de regényként ez a szolgálat kevésbé meghatározó, másod- vagy harmadrangú, vagy legalábbis a regénypoétikai tényezők mögött foglal helyet. Annál inkább különös ez a feketei megkülönböztetés, mert Szentkuthy alapos ismerete nem erantit, s nem is ezt sugallja neki. Aki megmutatta, hogy érti és érzi Szentkuthy regényvilágát, az olyan iskolába járt, amely hosszú távon, egy életre szóló szemléletet adott, az tanulmány- és kritikairó elveit biztos alapokra építheti, egy életműre, amely megóvjá őt attól, hogy téves, irodalmon kívüli elvek szerint ítéljen, s hogy értéktelent értékesnek véljen. Persze, ki tudja, mi könnyebb, megtanulni az elveket, magunkévá tenni egy szemléletet, vagy elfeledkezni róluk?

GEROLD László

„KAMASZVERS” UTÓSZÓVAL

Tolnai Ottó: *Rokokokokó*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Egyetlen hosszú gyermekvers, „hosszúkás kamaszvers” (a szerző szavai) a *Rokokokokó*. Magáról a versről, megírásának apropójáról, a szerzői intencióról kimerítően tájékoztat a rendhagyó utószó (Utószó Fuderernek), de magyarázó—értelmező—eligazító kiszólásoknak nincs híján a vers sem. Tulajdonképpen csak ez utóbbiak (kellene hogy) mérvadóak (legyenek) a kritikus számára. Maga a *szöveg*. Ámde az utószó ezúttal nem csak függelék, hanem *adalék* is; ha nem is szervesen, de lazán ráépül a versre, *dialogizál* vele. Ilyenformán nem a foglalkozások lajstromba felvett „tiszavirág”-szóval fejeződik be a vers (könyv), hanem az utószó-esszé szökökút-képével, verskút-metáforával: „... a vers (könyv) megvan, de hogy működni fog-e, és meddig, és milyen frissen, vidáman permetezve, tündökölni fog-e »képtelen üveg faként«, csobogni fog-e »könnypataként«, arról fogalmam sincs...” Ezzel válik az olvasói élmény teljessé.

Szerző és „kamasz-elbeszélő” párbeszéde az a könyv, végső soron: égykezes, ha nem is olyan, amilyenre a költő azt elképzelt volt egyor: „Akkor elhatároztam, megkérem fiamat, írja le nekem gondolatait témáról, mármint a pályaválasztásról: És majd szépen kicseréljük, véül összekollácsoljuk irományainkat.” Másutt: „... fiam problémáit úját sókincsem, tapasztalatom, eszem szerint akarom elmondani.” Ezt „problémát” a következő megfogalmazásban adja a kamasz-elbeszélőájába: „Szóval döntenem kell. / Ezt akartam mondani. / Csak kissé örülményesre sikeredett. / Olyan rokokokokósra. / Szakmát kell váisztanom.” — Így született meg a *Rokokokokokó*, ez a játékos-fura ciú gyermekvers (a költő az egyik újvidéki cukrászda nevét tette megönyvének címévé), mintegy „megrendelésre”, Fuderer Gyula, a Forumönyvkiadó tavaly elhunyt szerkesztőjének többszöri unszolására, keyletadásként is.

Az olvasó, aki régi jó szokás szerint az utószónál üti fel először aönyvet, nem kis székszissel kérdezheti: versbe szedhetők-e egyáltaín egy kamasz pályaválasztási keservei, töprengései, az ifjúsági sajnónk hasábjain széltében-hosszában megtárgyalt, elcsépelte témához hozá lehet-e rendelni a „költői többletet”, a pályaválasztási tanácsadókalaszait a csömör veszélye nélkül megtoldani még egy — költői — álasszal? Továbbá: „az egyszerűbb hang”, a „visszatért interpunkció”ozadéka-e Tolnai költészetének avagy teherétele? Lehet-e súlyzókkal szárnyalni? A kérdések korántsem szónokiak. S hogy nem azok, rról már a verskezdés, a hangütés meggyőz. Ugyanis az első frappáns, zuggestív sorok után (e kilenc sor volt a kiindulópontja, fogódzója'olnainak, e régóta meglévő sorokhoz írta hozzá aztán a vers többiészét: „Ebben a félévben délután járok iskolába. / Teljes sötétségben ukdácsolok hazafelé. / Árkon-bokron át. / Jó mély árkokon. / Jó zúrós bokrokon. / És most még ez a kesernyés köd is. / Néha dühösen eleharapok. / A ködbe. / Hátha mégiscsak vattacukor.”) naivnak tűnő, lcsó szójátékok következnek: „És jövőre el kell dőlnie. / Döntenem ell. / El kell döntödnöm.” És „De én még nem döntöttem el. / Én még emmit sem döntöttem. / El. / Csak tegnap a krizantémos vázát.” A második oldal sem ígér többet. Ismét a köd. *Túl átlátszó* a megfelelőlé köd és a kiüttlalanság, tapogatózás között. És ismét a szójáték: „dőli”, „dönteni”, „döntödni”. Lapozás. Mindez ismétlődik. Mindent vasagon burkol a köd. (Ámbár néhol gyönyörű sorok ugranak ki: „Ha alnak lenni is foglalkozás lenne, / akkor én a kínai fal, / egy kő sze-etnék lenni a kínai falban.” (Aztán, szinte észrevétlenül, minden átmí-öszül. Ami kezdetben tőrhetetlenül közhelyesnek, banálisnak, pongyoának tűnt, az a végén lényegivé, súlyossá lesz. Egyszerűen arról vanzó, hogy létrejött az „egyensúlyhelyzet”, a motívumok a helyükre ke-ültek, kirajzolódott a vers szerkezeti váza, érezhetővé váltak a súly-ontok. Tolnai ugyanis fokról-fokra építi a szöveget, mondatai nem

túlterheltek, mi több: kevés információt hordoznak, egymásba fűzőnek, egy-egy motívum, találó, telített kép asszociáció köreinek megfelelően tömbökbe szerveződnek. Ezeket a tömbszerű képződményeket „közös erőter” köti össze, a pólusok közötti hasonlóságok és különbségek súlyelosztódása. Ami egy kiragadott szegmentumban könnyűnek találtatott, a vers kontextusában „megnehezül”.

Hat szerkezeti egységre tagolódik a szöveg. Mindegyik egység, kivéve az utolsót, a köd-motívummal végződik. („Néha dühösen beleharagpok. / A ködbe. / Hátha mégiscsak vattacukor.”), és egy újabb „töprengéssel” kezdődik. A számításba jöhető lehetséges és lehetetlen foglalkozások (platánfa, kínai fal, hordár, pincér, állatorvos, festőművész, zenész, cukrász, molnár, kályhás stb.) felsorolását olykor egy-egy emlékkép esemény-beszámoló szakítja meg (az eltűnt iskoláról, apja szobadkái élményeiről, jégverem-ügy, kályhás a lakásban, stb.), hogy aztán a vers kamasz-hőse a Tolnai-lexikon címszavait vegye sorra, végül a „tiszavirág” szónál állapodjon meg.

„Egyszerű hang”? Az. Egyszerűbb nem is lehetne. Úgy tűnik, a „egyszerűség” fokozhatatlanná vált Tolnai költészetében. Persze, amely nyire átlátszó ez az egyszerűség, olyannyira megtevesztő is lehet, mir ahogyan azt épp a *Rokokokokó* példázza. A *Rokokokokó*, amely ismét visszaállította jogaiba az interpunkciót, s a nagybetűt. Ennek a gyakorlati következménye, hogy olvashatóbbá vált a szöveg, kevésbé kihagyásos, a mondatok és mondatelemek határai érezhetően elkülönülnek, a közlésegségek ugyanakkor ráhangolódnak egyfajta, neheze meghatározható, dramatikusságra. A szöveg ritmikusságát, lüktetését, feszültségát az ismétlődések és a rövid, nyomatékos s a hosszabbak ámbár rokokósnak egyáltalán nem mondható mondatok váltakoztatás adja. Hogy Tolnai ezt a fluktuálást épp a központosítás alkalmazásával érte el, azt jól bizonyítja az eltűnt iskoláról szóló rész, amely tulajdonképpen montázsselekként épül be a szövegbe: eredetileg (központosítás nélkül) *Semmi semmi* címmel publikálta a költő (*Híd*, 1984. január magábanálló versként. A tizenkilenc soros vers a *Rokokokokó*ban negyvenegy soros szövegrésszé bővült, azzal, hogy a *semmi* szó ezúttal minden alkalommal kiemelten vagy hangsúlyozott helyen (egyedülálló soroként, sor végén, kurzívval) szerepel, a „hézagokat”, kihagyásokat pedig magyarázó, kommentáló részek töltik ki, amire szükség lehetett nézőpontváltás miatt is (a versben a felnőtt, a szövegrészben a kamasz szemszögéből látta a költő ugyanazt az eseményt), de minden bizonyonnyal a versegész is megkövetelte az effajta adaptálást.

Tolnai már első gyermekversköretével (*Elefántpuszi*, 1982) jelezte, hogy nem a „kanonizált” gyermekköltészetet tekinti irányadónak. Ner a hatáskeltés hagyományos eszközei (bevált ritmusképletek, rímek, jelzők, népköltészeti motívumok) jellemzik gyermekverseit, hanem eze *hiánya*. Ha mégis „gyermekversszerűeknek” érezzük szövegeit, az főle

és játékoságnak, a témaválasztásnak, a képiségnek, a szövegszervező eljárásoknak tudható be. Legkisebbször a zenét, ritmust hallják ki a versből „a hangzás-mozgás, ismétlődésdúdolás örömet” (T. Aszadi Éva), igazából nehezen tudnának ráhangolódni a Tolnai-versre. „De hiszen az én verseim közül (...) egyet sem olvashatok fel óvodásoknak s óvónőknek...” (Utószó Fuderernek). Ezért indokolt a szerző műfajpontosítása: „versek koravén gyerekeknek” (*Elefántpuzi*), „kamaszvers” (*Rokokokokó*).

Tolnai számára szemmel láthatóan nem „kényszerzubbony”, tessék-ássék vállalt szerepjátszás, de nem is kitérő a gyermeklíra. Gyermekek írt versei, így ez a „hosszúkás kamaszvers” is, szervesen épülnek a költészetébe, nem a „költői mellékfoglalkozás” termékei. Épp ezért óvzást állíthatjuk: nem lesz „tiszavirág”-életű a *Rokokokokó*.

P. NAGY István

NÉPKÖLTÉSZETI TANULMÁNYOK

Jugoszláviai magyar népköltészet I. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1985.

Az *Értekezések, monográfiák* sorozat újabb népköltészeti gyűjteménye jelent meg a közelmúltban Bosnyák István válogatásában. Az előszóból megismerjük a szerkesztés célját, mely egyben megmagyarázza a kötet összetételét is. A szelektálás első szempontja a folklórirodalom, a szóbeli költészet volt, második szempont a viszonylagos műfaji teljesség (egy-egy műfajon belül tematikai és műfajtörténeti-kronológiai bemutatásra törekedett a szerkesztő), a harmadik szempont sem elhanyagolható, a viszonylagos területi egyetemesség, mely szerint egy-egy műfaji fejezetben belül helyet kapnak a jugoszláviai magyar nyelvterület legkülönbözőbb pontjain végzett kutatások eredményei Dél-Bánáttól a Muravidékig. Ebből az is kitűnik, hogy mely vidékeinkre terjedt ki a vizsgálódás legintenzívebben, és hol várat még magára a tudományos igényű vizsgálódás.

Bosnyák István céltudatos szerkesztési elvei elhanyagolják (jogosan) azokat a dolgozatokat-tanulmányokat, melyek önmagukban jelentős anyagot dolgoznak fel, de nem nyújtanak analitikus vizsgálatot, másrészt pedig kizárta a szerzői szereplés szempontját: ezáltal a gyűjtemény nem a jugoszláviai magyar népköltészettel foglalkozó folkloristák szerzői antológiája, hanem olyan tudományos igényű gyűjtemény, melyben a közölt tanulmányok népköltészetkutatásunk alakulástörténetét is vizsgálják. A válogatás tehát a jugoszláviai magyar népköltészetkutatás dokumentumainak első monografikus bemutatása.

A *Jugoszláviai magyar népköltészet* első fejezete a *Kutatástörténet* ebben Bori Imre két összefoglaló tanulmányát olvashatjuk. Az egyik 1971-ből az *Idő, idő, tavaszidő* gyűjtemény bevezető tanulmánya, a másik pedig 1976-ban népköltészetkutatásunk mérlegét adja. A második fejezet a *Folklór líra*, melyben hét tanulmányt olvashatunk. Borenich Hugó visszaemlékezése egy 1933-ban végzett Dráva menti népdalgyűjtő körútjára. Katona Imre egy 1500-as évek elejéről való szerémi borda-szövegelemleket vizsgálja, mely egyben az egyetemes magyar népdalkincs gyöngyszeme is. Vajdasági és szlavóniai siratóparódia-szövegekről Matijevics Lajos tanulmányában olvashatunk. Katona Imre társadalmi jellegű vajdasági népdalokat elemez. Megállapítja, hogy a vajdasági társadalmi népdalok a gyűjtési hiányosság következtében igen szegényesek, nem jegyezték le például cséplő- és summásdalokat, de hajósénekeket sem ismerünk vidékünkön. Viszont van szép számban kubikos- és napzámosdal, melyeknek gyűjtése már folyamatban van. Szerencse, állapítja meg Katona, hogy ezek a társadalmi jellegű népdalok még ma is gyűjthetők, így a hanyagság még pótolható. Kónya Sándor katonadalkincsét vizsgálja meg Tóth Ferenc Topolyán. E dalokat mindenképp előtt mozgalmi, osztályharcos jellege határozza meg. Király Ernő is a vajdasági magyar munkásmozgalmi dalokat vizsgálja a mű- és népdalhatásának tükrében. A népzenei tartalmú dolgozatokból terjedelmi okok miatt elmaradt több népdalszöveg és a kottaanyag, amire a lábjegyzetekben találunk utalást. E fejezet tanulmányai 1969 és 1981 között keletkeztek.

A III. fejezet a *Folklór epika*, mely két részből áll: az elsőben, a verses epikában Tisza menti, gombosi, topolyai, észak-bánáti, dráva-szögi népballadáinkról olvashatunk Burány Béla, Matijevics Lajos, Tóth Ferenc, Katona Imre és Lábadi Károly feldolgozásában. Székely Mária a Kálmány Lajos nyomán gyűjtött régi stílusú észak-bánáti balladák dallamvilágáról ír. A második rész a próza-epika, melyben a népmeséről és a népmondáról írt tanulmányok találhatóak. Katona Imrétől két jelentős írást olvashatunk a népmesékről. A *Kopácsi népmesék* című tanulmányában részletesen bemutatja a mesegyűjtés módját, körülményeit, bemutatja a mesemondókat, a mesei előadásról és szerkesztésről ír összehasonlítva a mesemondók repertoárját. Másik írásában a Borbély Mihály meséit tartalmazó kötet (*Pingált szobák*, 1976) jelentőségét elemzi. Burány Béla a vajdasági magyar erotikus népmeséket mutatja be *Szomjas a vakló* című gyűjteménye kapcsán. A népmondákról Bosnyák Sándor, Csorba Béla és Ferenczi Imre munkái tájékoztatják az olvasót: temerini hiedelemmondákról, jugoszláviai magyar hiedelmek, népmondák a törökökről és a tatárokról, valamint a Szlavóniából és Boszniából Majsra települt magyarok mondáiról.

A *Folklór epika* fejezetből hiányzik a kisepikus folklór műfajok

vizsgálata, mely terjedelmi és anyagi okok miatt a II. kötetben jelenik meg több jelentős tanulmánnyal, valamint a jugoszláviai magyar népköltészetkutatás bibliográfiájával (1945—1985) együtt.

A jugoszláviai magyar népköltészetkutatás válogatott tanulmányköteete *A jugoszláviai magyar népköltészet* I. folklorirodalmunk első monografikus bemutatása. Bosnyák István kiváló hozzáértésének köszönve nemcsak a szakemberek kaptak értékes könyvet, hanem a népköltészetet kedvelők is tanulsággal forgathatják a gyűjteményt, türelmetlenül várva a folytatást, azaz a II. kötetet.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

„MOZDULATLAN TÖRTÉNET”-EK

Krasznahorkai László: *Kegyelmi viszonyok* (Halálnovellák). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986

Egy-egy író újonnan megjelent könyvét általában az előzőleg megjelentekhez szokták hasonlítani, legalábbis ez bizonyul a legszerencsésebb kiindulópontnak az új mű megítélésében és értékelésében. Krasznahorkai Lászlónak a szóban forgó könyvén kívül eddig egy kötetete jelent meg: *Sátántangó* című regénye. Ezzel az első kötettel azonban máris a mai magyar prózairodalom élvonalába került, ami kis és nagy irodalmak esetében egyaránt kivételes teljesítménynek számít. A *Sátántangó* c. regényével kapcsolatban legértőbb kritikussai a benne ábrázolt létezés csapda jellegét, megjelenített világának pedig sátáni voltát emelték ki, méltán. Azért döntöttek amellet, hogy jelen kötetének a *Sátántangó*val való összefüggéseire is kitérjenek, mert lehetetlenségnek tűnik nélküle érzékeltetni a *Kegyelmi viszonyok*ban ábrázolt világkép sajátosságait és tényleges súlyát, pedig ez az, ami Krasznahorkai esetében mindennél fontosabb.

A *Sátántangóban* a jobb sors eljövetele hit és hirtelenség libikókájaként vonul végig a regény cselekményén, beteljesítve végül is azt a föltevést, hogy „megváltók és híveik kölcsönösen megérdemlik egymást”. A becsapások és becsapódások körkörös láncolatának nincsenek, egy kisány, Estike kivételével, tényleges áldozatai. A megváltók és híveik itt valamennyien kisszerű sunyítók, akik kutyamódra lesik, mikor dobják oda nekik a koncot. Ez a teljes önátadástól (nevezhetjük tisztánlátásnak is) mentes sunyítás teszi valóban sátánivá a regényben ábrázolt világot, a benne ábrázolt világképet pedig jobbára ironikussá. A *Kegyelmi viszonyok*ban ez a Krasznahorkai értelmezésében felfogott csapda-zerűség és sátániség az, ami átértelmeződik, új jelentést nyer. E fogalmak a *Kegyelmi viszonyok* novelláiban a *kegyelem* fogalmává minő-

sülnek át, amely legigazibb, legmélyebb jelentésében nem más, mint a tragikummal járó tisztánlátás, megvilágosodás határhelyzete. Ebben a mozzanatban rejlik a döntő különbség. Nem véletlen, hogy oly pontosak Krasznahorkai kötetcímei; aligha van még egy olyan író a magyar irodalomban, aki olyan szívós kérlelhetetlenséggel lenne képes prózájában összegezni világlátását, mint ő. Gondolati mélysége és fogalmi tisztasága Mészöly *A tágasság iskolája* c. esszékötetét idézi, az elszántság, ahogyan átfúrja magát a takarások kínálkodó kapaszkodóin Mészöly *Film* című regényéhez hasonlítható, felismerésébe azonban a kései József Attila hideglelős tisztánlátáson túli vérmeleg, sírni valóbar tiszta tragikuma is beletartozik.

A *Kegyelmi viszonyok* című kötet nyolc novellát tartalmaz. Ezek sorrendben, lépésről-lépésre jutnak közelebb a bennük megjelenített létezés alapvető lényegét meghatározó tragikum felmutatásához, s végül kiteljesítéséhez. A kötetnyitó, *Az utolsó hajó* c. novella még csak témáját illetően jelzi a tragikumot, a megformálás, szintjén még nem. Áttekinthetetlen, országnyi tömeg menekül az utolsó hajóra, amely még indul arról a helyről, amelyet a menekülők hazájuknak neveznek. E kötetnyitó novella a hontalanná válás fonalán kapcsolódik a többiekhez amelyekben ugyanez a fogalom fokról fokra jobban árnyalódik, illetőleg végül át is értelmeződik. A sorrendben második, *El Bogdanovichtó* címűben kétszólamúvá lesz: egyfelől az elbeszélő, a megfigyelő hontalanná, azaz talajtalanná, „törvénytelené” válásaként vonul végig a cselekményen, másrészt a megfigyelő viselkedésében nyilatkozik meg annak alapvető s szinte egyetlen tulajdonságaként. Bogdanovichról, a megfigyelőről ugyanis csak annyit tudhatunk meg, hogy „szinte vonatkozás nélküli védtelenség” és „földrehatatlan kiszolgáltatottság” jellemzi. Az elbeszélő viszont egy átzüllött éjszaka során rádöbbenve arra hogy a világ, amelyben él, „szörnyű süllyedésben” van, s nincs már ami oltalmat nyújthatna neki e rettenetes felismerés ellenében, mintegy utolsó szalmaszálként Bogdanovichba kapaszkodik, noha maga is pontosan tudja: nincs utolsó szalmaszál, hiszen abba kapaszkodni, „aki nem bír már megkapaszkodni semmiben”, csak a végső elveszettség tárgya-sulását jelentheti, ennek a megszenvedettségnek ad *formát*. E „forma” konkrét tartalmait itt a figyelem („nézdegélés”), az együttérzés, majd a szenvedélyes azonosulás, sőt legvégül a kínzó függőség, a tehetetler együtt sodródás képezi: „... szeretnék föllélegezni végre — olvashatjuk —, vagy hogy legalább megtaláljam azt a pontot, ahonnan ez az esztelen, céljavesztett menekülés, ez a mozdulatlan történet is értelmes oldalára fordul, de mintha már sohase nyerhetném vissza látásom természetes képességét, mindenfelől a maga elnagyoltságában és slendrián-ságában is jól szervezett káosz legyőzhetetlen erejét érzem, az áttekinthetőség görcsös hitére, a derűsjövőbe bambulás hülyítő hősiességére alapozott rend pontosan kiszámított hiányát.”

Az egész kötet vonatkozásában kiemelt fontosságúnak tekinthetjük a „mozdulatlan történet” fogalmát. Annál is inkább, mert itt nem arról van szó, amit az elsődleges jelentés szintjén foglal magában e meghatározás nem arról tehát, hogy semmi sem történik, illetőleg hogy a novellacselekmény, csak afféle látszólagos cselekvésekből, tevés-vevésekből áll, mint ami például Beckett valamennyi művének cselekményére jellemző, a *Kezgyelmi viszonyok* minden egyes darabjában döntő események következnek be, olyanok, amelyek az alakok addigi életét gyökeresen megváltoztatják. Valamilyen formában minden novellában vége szakad annak a „sérülékeny látszatnak”, hogy nem történt semmi rendkívüli, az élet folyik tovább a maga megszokott medrében. Ezek a *történetek* azért *mozdulatlanok*, mert a felvillantott alakok számára olyan helyzetet eredményeznek, amelyben sorsuk lényegét ismerhetik fel, vagy legalábbis megsejthetik önnön fenyegetettségüket, s ebből a fölismerésből vagy sejtelemről már nincs visszaút az előző öntudatlanság állapotába. A mozdulatlanság tehát az alakok sorsának kimozdíthatatlanságaként, jóvátehetetlenségeként értelmezhető így vagy úgy a kötet valamennyi novellájában.

Az *El Bogdanovichtól* című novella elbeszélője mondja megfigyeltjéről a következőket: „... mást tenni, mint formát adni az előttem voltaképpen ismeretlen eredetű nyomorúságának képtelen, pusztán hordozza szerencsétlenségét, anélkül, hogy sejtene, mi az”. A forma kérdése, abban az értelemben, ahogyan az idézett részletben is szerepel, ugyancsak központi jelentőségű ezekben a novellákban, s ezorsan összefügg mindazzal, amit e történetek mozdulatlanságáról elmondunk. A *Csapdás Rozi* című novella megfigyelő és megfigyelt hármassal kezdődik össze, amelyeknek mindegyike egy ilyen *formát* fed fel. Tartalmilag mindhárom a törvényenkívüliség, a mindennapi élet megszokott rendjéből, jobban mondva beidegzettségeiből való kiszakadás, a talajvesztettség átmeneti vagy végérvényes változatát testesíti meg. Az első láncszem (A → B) megfigyelője esetében a kibillenés ideiglenes, sikerül visszakoznia mindennapjai védelmi rendszerébe. A második láncszemben (B → C), ahol az első megfigyeltje a megfigyelő, olyan helyzet bontakozik ki, illetőleg olyan *forma* lepleződik le, amelybe tartalmilag szinte bármi behelyettesíthető: „ama kényszer tanúja vagyok — olvashatjuk —, mely Szabót világunk rituális kifejezésére sarkallja, voltaképp egy pusztán forma végtelenül finom kidolgozására, amikor már majdnem tökéletesen mindegy, mely mozdulatokat választja ki a lehetségesek közül, és melyek azok, amiket végleg elutasít”. A harmadik láncszemben (C → D) lepleződik le tartalmilag is ez a forma: a világtól való teljes elszigetelődés tárgyasítására szolgál.

A kötet legjobb novelláiban: a *Herman, a vadőr*, a *Borbélykézen*, valamint *Az állomáskereső* címűben ez a végsőig lecsupaszított, pusztán az elhatárolódás gesztusaként működő forma egyszerűen olyan tar-

talmakkal telítődik, amelyek „felszabadító tágasságában” az alakok egész élete előttünk áll, minden mozzanat megleli a maga helyét a sors egészének összefüggésrendszerében. Herman, a vadőr, a *Borbélykézen* Simonja és *Az állomáskereső* Pálnik tanítója ízig-vérig tragikus figurák. A történet mozdulatlanlansága ezekben a novellákban nyeri el az előbbieken jelzett teljes jelentését. Ezek az alakok olyan helyzetbe kerülnek, amelyben sorsuk már végképp visszafordíthatatlanná lesz, elkerülhetetlen bukásuk következtében azonban, a tragikus alakokra jellemzően, megadatik nekik a teljes tisztánlátás, az önfelismerés *kegyelmi* állapota. A tragikum mint esztétikai minőség tartalmi és formai pontos megfelelésének következtében a *Borbélykézen* és *Az állomáskereső* című novellákban nyer a legtökéletesebb kifejezésformát, ezért részletesebben csak rájuk térek ki. A kiszakadtság (hontalanság, talajvesztettség, törvénytelenység) *formája* mindkét esetben önelvesztésként teljesedik ki. Simon, a *Borbélykézen* főszereplője gyilkosságot követ el, látszólag ez a tette rekeszti ki addigi életének közegéből, viszonyaiból. Elkövetése után azonban rá kell döbbsennie, hogy saját poklába került, ahonnan már sohasem menekülhet: ahhoz láncolta magát mindörökre, akit meggyilkolt; „fegyvertelenül állt szemben most azzal, amit már elkövetett”. Önmagával való szembesülésének ez a fokozhatatlan pokla oldódik fel aztán élete utolsó pillanataiban, amikor arra döbbsen rá, hogy magamagának is teljességgel érthetetlen, megmagyarázhatatlan tette révén tulajdonképpen egész lénye és sorsa nyert alakot, végleges *formába* öntötte egész életérzését, azt, hogy sohasem tudott beletartozni az őt körülvevő világ rendjébe, „melyet a visszavonhatatlanság legyőzhetetlen ereje hajt”.

Az állomáskereső című, kötetzáró novellában ábrázolt tragikum a legsokrétűbb s a legárnyaltabb. Ez mindenekelőtt annak köszönhető, hogy a szerző olyan novellahelyzetet teremt, amelyben bukásra ítéltett főszereplője számára nem adatik meg egyetlen résnyi egérút sem. Erőfeszítése, hogy megmeneküljön, fokról fokra hiábavalóbbnak bizonyul, s ennek arányában egyre felemelőbb, nemesebb. Pálnikot, egy isten háta mögötti falu nyugdíjazott tanítóját már a *történet* elején is kettős abroncs szorítja, „kettős fenyegetettség” veszi körül: egyfelől örökösen szitkozódó felesége, másfelől a közvéleményt és a hivatalos közeget is megtestesítő párttitkár. Tragikus vétsége elkerülhetetlen, minthogy nem tud ellenszegülni támadói kettős gyűrűjének, jóvátehetetlen lépést követ el egész magatartásával: heves síráskényszereit nem tudja legyőzni, s így lépten-nyomon köznevetség tárgyává válik, ami még csak szorosabbra vonja körülötte a fojtogató hurkot mindkét oldalról. Azzal fenyegetik, hogy elmeogyintézetbe záratják, ezért engedelmeskedni kényszerül ellenségeinek. Ez egyfelől ostobaságok végrehajtására kényszeríti, másfelől viszont ezeknek az ostobaságoknak a mind teljesebb felismerésére. Pálnik megpróbál egérutat nyerni. Vásárol egy rádiót, és sorra

ialgatja a különböző idegen állomásokat, s ilyenkor: „Mondhatták róla, hogy »csak csavargatja azt az átkozott gombot«, ő tudta: világvégi beszorítottaságából, szívszorító elszigeteltségéből máris kint van egy tájasságban (...), mert úgy vélte, amíg hallja e hangokat, e szokatlan seregű beszédet és muzsikát, szabad, és nincs hatalom, mely ettől a zabadságtól végérvényesen megfoszthatná.”

A konfliktus tetőpontján minden gesztusnak, tettnek a jelentése önmagára ellentétébe vált át, s nyilván ez az a helyzet, amely végképp lezár minden utat a menekülésre. Fenyegedettsége miatt Pálnik arra kényszerül, hogy elmenjen a Kultúrházba, ahol egy ünnepségen neki kell vezényelnie a kórust. Pálnik legyőzhetetlen sírás-kényszer közepette vezényli a Himnuszt éneklő kórust. A vezénylés, a kórus, a Himnusz, a sírás metaforikus értékű jelentésének teljes kiürülése, s ebben a teljes jelenésvesztettségben a kristálytisza önfelismerés dermedete: Pálnik boldog gyermekhangokat hall, s „mintha rálóttak volna”, egyszeriben rádöbben, mintegy végső *megvilágosodásban*, hogy még a rádiózás sem maradék: „csak »oldhatatlan magányát« és azt a kínzó érzést próbálta csillapítani általa, hogy őt »soha nem szerette senki«”.

Ami e történetek mozdulatlanságára vonatkozik, itt, ebben a novellában a legvégeérvényesebb; egy egész életsorsra vonatkozik, ami pedig a formára, nem más, mint a tragikum kristálytisza alakja. Mintha a szerző a Pilinszky által megfogalmazott önfelszólításnak engedelmességet tett volna: „adj nevet, gyönyörű nevet, párnát a pusztulásnak”.

Írásomban a *Kegyelmi viszonyok* világképének tragikumát igyekeztem felvázolni. Hátra maradt még, hogy röviden arról is említést tegyek, mi az, ami ebben a világban értéknek minősül, s ami így vagy úgy, de valamennyi novellában elkerülhetetlenül elveszik. Érték mindennek felett az önfelismerés, aminek azért kell veszendőbe mennie, mert azok között a *viszonyok* között, ahol létrejön, nem önmegerősítő, akár szubjektív, akár objektív vonatkozásban vizsgáljuk, nem értéktelítő szerep jut neki, hanem önpusztító vagy önsorsrontó, és minden esetben, épp minősége révén, hiábavaló, hatástalan.

JUHÁSZ Erzsébet

ESSZÉK A FENNMARADÁSRÓL

Szász János: *A fennmaradás esélyei*. Gondolat, Budapest, 1986

Össze kell szednie magát az embernek, és jól odafigyelnie, ha más beszél helyette: csakugyan azt mondja-e, amit ő maga mondana? A Bácskában született és Belgrádon át Romániába került Szász János a létezésnek pontosan olyan állapotában néz széjjel a világban, mint a

magunkfajta, ugyancsak magyarul író literátor a hazai körülhatároltság bábeli szigetéről. Görcsösen megkapaszkodva a valóság talajában, ugyanakkor egy jóval szélesebb láthatárral egyeztetve a magáét. Mintha Európa, Erdély, illetve a Vajdaság nem jelentene külön földrajzi fogalmat, mert a gondolat szabad szárnyalása korokon és tájakon könnyen áthatolva, a béke és az együvé tartozás illúziójában megszünteti a távolságokat és a különbségeket. Ez a béke természetesen a lélek békéje, és oly erős, hogy a különbségeket is észrevétlenné tudja tenni. Századokat fogva át eközben Descartes-tól és Galileitől kezdve Apáczai Csere Jánosor át Franz Kafkáig és Ady Endréig. Az orthoniak jelenléte és fel-feltűnése minduntalan, Balogh Edgár és Sütő András meg Méliusz, oly természetes, mintha Erdélyből csakugyan egy külön út vezetne Európába. Többség és kisebbség viszonyát nem is észrevétlenné téve, ellenkezőleg, oly szorosan összetartva, mintha minden más látszat a rosszindulat optika csalódása volna.

A „fennmaradás esélyeinek” e széles diapazonján népek és ember sorsok alakulásában a minden jelenség mögött felsejlő kérdésre Szász János sem tud megnyugtató választ adni. Nem is ez a dolga. Inkább a kapcsolatok affinitása, a szálak egymás felé futása és összeszővődése az, ami leköti a figyelmét. Egyetlen cél és értelem permanens szolgáltatásban, Marosvásárhelyen vagy hol, de mindig ugyanabban a lelkiállapotban és egyazon látószögből vizsgálva nem is a kérdések, csupán egy kérdés: a fennmaradás lehetőségét.

Az esszékötet nem politikai elmélkedések gyűjteménye. Egyetlen írásnak van határozott politikai *raisonnement*-je, *Az elvszerűség szenvedélyének*. Már első mondata elevenbe vág: „Mit jelent magyarnak lenni Románia Szocialista Köztársaságban, az benne van az Alkotmányban.” Aztán húsz okos oldalon át ennek az alkotmánynak a lehetséges magyarázata következik, de korántsem az állampolgári minoritás helyeslően lojális hangján, hanem a szellemi rezonancia nagyobb távlatokhoz szokott, fölüeny előadásában. Már ahogyan Szász János a kérdést a maga módján interpretálni képes. Anélkül, hogy az olvasó az alárendeltség önként vállalt helyzetében akár csak egyszer is tetten érhetné. Tanulni lehetne ebből a tanulmánynak is beillő reflexióból: ízlést, önértetet, tiszteletet parancsoló emberi magatartást.

Mindez persze nem elhatározás és jó szándék dolga a szerzőnél, nem is valamiféle taktikázás eredménye. Származása, kultúrája, nyelvtudása egész európai orientáltsága kellett ehhez a bölcs felemelkedettséghez. Ez teszi lehetővé számára, hogy érdeklődésével igazán otthonosan kalandozza be a világot. Természetesen az irodalom sokfelé vivő útjain Korántsem az otthontól elszakadt kozmopolita világfias könnyedségével, ha mindjárt olykor határozottabb vonzatoknak is engedve: egy Franz Kafka esetében például, de ugyanakkor a szász Menschondörfer emléke előtt tisztelegve, utólag erélyesen meg is védve a magyarellen-

ség vádjával szemben. Vagy ahogy a verbászi német fiú, Molter Károly megalkuvást nem ismerő magyar írósgáról ír, illetve egy-egy román költőről ejt elismerő szót. A haza és Európa kikezdehetlen egysege él Szász János világképében. Nem a valóságos. Csak az, ami egy ilyen szerencsés egyéniség kaleidoszkópjában összeállhat. Álmodások és illúziók békéltető hangulatában, olyan megállapítások vigasztalásával, mint amilyent Sütő András Herder-díja ürügyén tesz, mondván: „... mi is bizonyíthatná perdöntőbben nagy és kis népek, néptöredékek, kisebbségek, nemzetiségek, etnikai közösségek egyenlőségre érettségét és társadalmi létjogát, mint éppen a romániai magyarság fennmaradása”.

Ez a látszólag egységes Európa Szász János állandó regardjában van jelen. Az összefüggések végtelenségében, amire ez a békítő hajlam a tekintetnélküliségek láncolatában is oly meggyőzően tud rámutatni. A két hasonlóan tragikus sorsú költő, Celan és Radnóti párhuzamában, vagy Bartók kelet-európai népdalgyűjtéséről szólva, amikor az időszerűség alkalmát is felemlíti egy bennünket közelebről érintő idézetel: „Tanulmányomat a szerbhorvát népdalokról természetesen kiadja a Columb. University Press, talán jövő ősszel megjelenik.” Bartóknak ez a közlése egy magánlevélben 1944-ben datálódott. Amikor itt még nagyban feszeltett a magyar fasizmus! S hadd nézzünk vissza lokálpatriotizmusunknak engedve a baranyai hegyre, ahol a darázsi sokác paraszt kalaplevéve állt meg Bartók fonográfja előtt. Ahol az asszonyok Csók Istvánnak ülték megilletődve modellt!

Tényleg ilyen kicsi lenne a világ? Vagy Szász János tudott külön térfogatot teremteni neki, amelyben téren és időn túl, nyelvkülönbségeket is leküzdve, minden belefér? Csak egy kis jóindulat meg igyekezet kell hozzá, s akkor máris együtt van például Ady és Kafka, az elidegenedés fenyegetéseinek kitéve. Mintha igazán semmi különbség sem lett volna a Prágában németül író, zsidó Franz Kafka és a korának magyar viszonyaival perlekedő Ady között a „szétszóródás előtt”. Kafkával és Adyval kapcsolatban még egy hátborzongató oknyomozó irodalomtörténeti kalandban is részesíti az olvasót a szerző, a hontalanná lett magyarországi zsidók sorsát ugyancsak visszaidézve a harmincas évekből. Az Ady és Kafka rokonságát egyeztető dombóvári születésű Klopstock Róberttről írva, aki mielőtt Amerikában talált volna menedékre, Budapesten a haldokló Babits orvosa volt. A „sem rokona sem ismerőse” paradigmája mint az elidegenedés előre vetett árnyéka volt az a kapocs, amely Szász János szerint Kafkát Adyval az orvos jóvoltából összekötötte. Babits kórházi beszélgetőfüzeteinek — ezt már mi tesszük hozzá, a magunk részéről kibővítve a kapcsolatoknak valószínűleg még tovább tágítható körét — Klopstock doktor gyakori szereplője. Török Sophie széljegyzeteinek meleg hangja arra enged következtetni, hogy ennek a viszonyoknak irodalmi háttere is volt.

Ezen a kivételesen hosszú és műfajilag meg sem határozható íráson

kívül számos négy-öt oldalas esszé tartalmaz Szász János kötete. Kicsit talán visszafogottabb hangon, de mindenkor széles látókörre valló, színes és elokvens fogalmazásban. Mintha az európai esszé magyar változatával ajándékozott volna meg bennünket a szerző.

HERCEG János

KÖRVIZSGÁLAT

Szepesy Gyula: Nyelvi babonák. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986

Mert a nyelvnek is van pestises járványa,
Ha nem volna, csinál doktora, bábája.
(Arany János: *Grammatika versben*)

Újra elérkezett a nyelvi háborúk, csaták ideje. A magyar nyelvűvelés történetében hagyományt teremtettek a kemény hangú, szókimon-dó viták, ilyen légkörben alakult ki nyelvünk sok szabálya, normája. Újabb kori nyelvűvelésünkben azonban elcsitult a csatazaj, ezért szo-katlan az a vitázó hév, amely Szepesy könyvéből árad.

A szerző fontos feladatának tekinti a nyelvi babonák kiirtását, erőteljes hadjáratot hirdet ellenük, mert, ahogyan mondja: az utóbbi év-tizedekben ellanyhult az ellenük folytatott küzdelem.

Lényeget kifejezően, helyesen használja a *nyelvűvelő babona* helyett a *nyelvi babona* elnevezést. Olyan álszabályt ért alatta, amely a nyelv felületes ismeretén, a meglevő nyelvtani szabályok félreértésén, félremagyarázásán, önkényes értelmezésén vagy a laikus okoskodáson alapul.

A nyelvi hiedelmek fordításait a „szemellenzős nyelvűvelők” so-raiban, a „nyelvhelyeskedési mánia”, a „tudománytalan regulázás”, a „vulgáris nyelvi logika” stb. körülményeiben fedezi fel.

Könyvének elején megadja a nyelvűhelyesség „alap- és kiegészítő” el-veit, majd pontosan körülhatárolja célkitűzéseit, pontokba foglalja a nyelvi babonákkal kapcsolatos kérdésköröket; mennyi a babonák szá-ma, honnan származnak, kik terjesztik, milyen mélyen érintik nyel-vünk rendszerét stb. Ez utóbbi tekintetében Szepesy igen borúlátó, sze-rinte a „babonák káros hatása (...) aggasztó méreteket ért el”. S foly-tatja: „Alig van nyelvűneknek (...) eszköze, amely ne esett volna pré-dául a nyelvűhelyeskedési szenvedélynek.”

A felsorakoztatott, közel harminc, legveszedelmesebbnek tartott ba-bona között van még valóban működő (pl. az *oldal-lap* vita, az *ami-kérdés* vagy a páros testrészek nevének száma stb.), és van kevésbé eleven, már tisztázott eset is (némely mondattani hiedelem: kötőszóval

nem kezdünk mondatot, a magyar nem kedveli az alárendelő mondatot stb.); vannak „leplezett”, önmagukat túlélt álszabályok, s széles hatókörű, szinte szentségként tisztelt „házi” babonák.

Szepesy haragja válogatás nélkül sújt le rájuk, miközben elszántan ostorozza a babonák terjesztőit is: főként a maradi tanárokat, kiknek szerepe „végzetes” e téren, s a „hümmögő, passzív” nyelvészeket. Több helyen is nyelvészek és nyelvész fórumok mulasztásairól, „bűneiről” beszél felrója nekik a nyelvi babonák körüli csöndöt, a közömbösséget. S mielőtt eltűnődnénk ezen a furcsa felhangú nyelvművelő-nyelvész szembeállításán, meggyőződünk, hogy a vádak a nyelvészeknek csak egy rétegét érintik, hiszen a latin mondás, grammaticus certant (a nyelvészek [folyton] vitakoznak) emlegetésekor feltehetően saját magát is a vitában részt vevők, a nyelvészek közé sorolja. Figyelmet keltő jogsággal hiányolja a nyelvészek munkájában az élő nyelvi anyag vizsgálatát, a példaanyag felsorakoztatását, tehát a tétel argumentálását.

Szepesy „nyelvi novellái” jól formáltak. Szerkezetükre bizonyos egyöntetűség jellemző. Leginkább problémafelvetéssel kezdődnek, majd a babona körültekintően adatolt „körtörténete” következik, amit az indoklás-példaanyag-definíció munkasor követ. Ez utóbbi három munkafolyamat sorrendje a nyelvi babona természetétől függően alakul.

A nyelvi tétel bizonyítását igényesen összeállított, gazdag példatár szolgálja, amelyet a régi és a mai irodalmi nyelvből, a köznyelvből, a népnyelvből merít, sőt jels nyelvművelőink írásait is kicédelazza. Tüzetes dokumentálással elkerül mindennemű fikciót, logikázást, „írászatlan mellől történő deklarációt”.

Gyakran hív segítségül nyelvtörténeti tényeket is; a jövök-megyek, hozok-viszek relációk tisztázására pedig az összehasonlító nyelvtudomány elveit alkalmazva vogul, osztyák, zürjén, sőt török nyelvi adatokat hoz fel.

Helyenként túllép a bevezetőben megformált célkitűzésen, felvilágosítás helyett értékel, ami az ilyen vitairatszerű írásban szükségszerű is. Ha nem is állít fel „merev ellenszabályt”, kritériumot, fogódzót megpróbál adni.

Sok, régóta kárhooztatott nyelvi eszközünket vesz le a feketelistáról, mint amilyen a *fog-os jövő idő*, a *való*, a *-nál*, *-nél* rag; a *többek közt* kifejezés, a *sétálóutca* típusú szavak stb.

A „tötö”-nyelv (a *fű levágott*) fontos helyet foglal el könyvében. Szepesy szerint a — hosszú t-s alak használatából keletkezett — „tötö”-zés járvány, az utóbbi időben elburjánzott vadhajítás, annak a mulasztásnak az eredményeként terjedt el, mely nem állta útját a *lenni*+*-va*,*-ve* igeneves szerkezet ellen folytatott évszázados hadjáratnak. Így ma már az „egész nyelvi közérzetet”, a „magyar nyelv esztétikáját”, s főként „az emberek nyelvérzékét” teszi tönkre, úgyhogy

ennek következtében „legnagyobb íróink és költőink művei néhány évtized múlva olvashatatlaná válnak...”

Szepesy komor jóslata hallatán mi is riadtan kérdeztük, mint azt Péchy Blanka tette: „nem születik ismét újabb babona?”. Mindenesetre érdemes Lőrinczére figyelni, aki minden nyelvművelőt óv a féligazságok abszolutizálásától és a „túlbuzgó, differenciálni nem tudó, harcos nyelvvédők” módszereitől.

Szerzőnk „harcos” vagy „harcias” hangjára mindamellettszükség van, még ha neheztelnek is majd rá egy-egy dédelgetett, „házi” babona ki-pellengérezése miatt, vagy akár vitába is szállnak vele.

Hiszen Bárczi Géza is úgy vélte: „Aki fáradt lemondással áll be a nyelvművelők hadrendjébe, az magával hozza a kudarcot”.

Szepesy Gyulának őszinte meggyőződése, hogy „minden egyes babonának a pusztulása — akárcsak egy-egy boszorkány halála Petőfi János vitézésében — egy fokkal világosabbá teszi a magyar nyelv használatára egy évszázad óta rátelepedő homályosságot”.

RAJSZI Ilona

TANULMÁNYKÖTET A FORDÍTÁS KÉRDÉSEIRŐL

A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.
Szerkesztette: Bart István és Klaudy Kinga. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986

Átdolgozott, bővített változatban adták ki az 1980-ban egyetemi jegyzet formájában megjelentetett *Fordításelméleti szöveggyűjteményt*. A mostani válogatás bővebb, tartalmazza többek között a gépi fordítás mai helyzetével foglalkozó szemelvényeket, néhány szerző viszont, nyilván terjedelmi okokból, kimaradt a kötetből.

„Kötetünk szemelvényeinek válogatásakor kettős célt tartottunk szem előtt. Egyik célunk az volt, hogy a magyar olvasóknak bemutassuk a fordításelmélet kiemelkedő külföldi képviselőit, akiknek művei nincsenek meg magyar fordításban, s a hazai könyvtárakban idegen nyelven is alig hozzáférhetők. Másik célunk az volt, hogy mivel magyar nyelven egyelőre még egyetlen áttekinthető jellegű munka sincs a fordításelmétről, a szemelvényekből összeálljon egy általános fordításelmélet, vagyis minden fontos kérdés, ha csak érintőlegesen is, előforduljon —

írja a kötet előszavában Klaudy Kinga.

A kötetet Roman Jakobson *Fordítás és nyelvészet* című, magyarul már korábban is megjelent alaptanulmánya vezeti be, melynek közkeletűvé vált fogalmait a kötet szerzői már hivatkozás nélkül is használják. A továbbiakban a Revzin—Rozencvejg szerzőpáros a fordításelmélet tárgyáról és módszeréről értekezik, A. D. Svejcer a fordításelmélet interdiszciplináris jellegével, többek között a fordításelmélet kontrasztív nyelvészettel való kapcsolatával foglalkozik, V. N. Komisszárov pedig bizonyos fordításelméleti meghatározásokat pontosít, fogalmakat definiál. Az első fejezetet a csehszlovákiai Anton Popovičnak, a fordítás irodalomelméleti megközelítését mutató írása zárja.

A következő rész bevezető tanulmányában Revzin és Rozencvejg a fordítás folyamatát modellálja, és

neghatározza a fordítás és az interpretáció közötti különbséget. A német Otto Kade a transláció kommunikációelméleti problémáiról értekezik, kommunikációelméleti terminusokkal modellálja a fordítás folyamatát, és bemutatja a fordító kettős szerepét, aki egyúttal vevő és adó is. Az angol Eugene A. Nida szintén a fordítás folyamatát írja le, mondván, hogy a fordításnak úgy kell hatnia a célnyelvi olvasóra, mint ahogyan az eredeti hatott a forrásnyelvi olvasóra. Majd Komisszárov szemelvénye a fordítás folyamatának nyelvészeti modelljeit ismerteti, csoportosítja, és az ekvivalenciáról (egyenértékűségről) szólva már be is vezeti a harmadik fejezetet, melyben az angol J. C. Catford, az *Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés* című tanulmányában az ekvivalencia feltételeit vizsgálja. Míg L. Sz. Barhudarov *A nyelvi jelentés típusai és a fordítás* című értekezésében azt taglalja, hogy a fordítás során elkerülhetetlen bizonyos szemantikai veszteségek, amelyeket a fordító úgy csökkenthet, ha eldönti, hogy a fordítandó szövegben mely jelentéseket kell feltétlenül lefordítani, és melyek azok, amelyekről lemondhat.

A kötet negyedik fejezete a transzformációkkal („átváltási műveletekkel”) foglalkozik. Recker a lexikai transzformációk és a formális logikai kategóriák közötti kapcsolatot mutatja be. T. R. Levickaja és Ada M. Fityerman arra a kérdésre próbál felelni, miért van szükség a grammatikai transzformációkra a fordításban. Gyakorlati szempontból vizsgálják a for-

dítást, és szerintük a fordításelmélet „gyakorlati kontrasztív nyelvészet”.

A következő tömb témája a fordítás címzettség, illetve a fordított szöveg befogadója. Ennek keretében Katharina Reiss a szövegtípusok eddigi felosztásait tekinti át, tartalom-, forma-, felhívásközpontú és audio-mediális szövegtípusokra osztva fel a szövegeket, s megjegyezve, hogy a fordítási módszert mindig a szövegtípushoz kell idomítani. Albrecht Neubert a lipcei iskola képviselőjeként a fordítás pragmatikai aspektusait vizsgálja. Anton Popovič pedig az olvasónak a fordítás folyamatában betöltött szerepét határozza meg.

Végül a kötet a gépi fordítás igen érdekes kérdéskörével zárul. Az amerikai A. D. Booth a gépi fordítás tudományának kialakulásáról Paul L. Garvin pedig a gépi fordításban felmerülő nyelvészeti problémákról szóló tanulmányán kívül egészen újkeletű, a 80-as években megjelent írásokat is olvashatunk. Kotov, Marcsuk és Nyeljusin értekezéséből megtudhatjuk, milyen a gépi fordítással kapcsolatos helyzet a Szovjetunióban, Martin Kay az USA-ban folyó, a magyar származású I. S. Bátorin pedig a nyugat-európai kutatásokról ad számot.

Ezt a rendkívüli hasznos, hiányt pótló kötetet, amelynek fordítók, tolmácsok, fordítást oktatók és tanulók, valamint a fordítás és az idegen nyelvek iránt érdeklődő olvasók vehetik hasznát, gondosan készített jegyzetanyag és a terminusok jegyzéke egészíti ki.

BALÁZS ART Valéria

S Z Í N H Á Z

IVÁN, A RETTENTŐ

— Ha már ide kerültünk, pajtás, mit tehetünk egyebet, mentsük a bőrünket, ahogy lehet, és ahogy tudjuk — „mondja” mozdulataival, tekintetével Zsorzs Miloszlavszkijnak, a besurranó tolvajnak Bunsza, a házfelügyelő, teljes és rendes nevén Iván Vaszilyevics, s miközben meg-

lehetősen ügyetlenül és kelleetlenül is — mi lesz, ha ez kitudódik!? — magára kanyarítja a piros palástot („a cári hacukát”), és elindul az emelvény felé, hogy nagynevű névrokona, a Rettentőnek mondott Iván Vaszilyevics cárként elfoglalja helyét a trónon. De inkább felmászik, mint felül a trónra, amelyet láthatóan nem rá méreteztek, mert túl magas, a lába nem ér földig, kalimpál, harangozik, mint a gyerekeké, ha a felnőttek székére ültetik őket.

S ezzel a „trónfoglalással” kezdetét is veszi Bulgakov *Iván, a Rettentő* c. komédiájának egyedül elfogadható, élvezhető negyedórája az Újvidéki Színház Andrásy Attila rendezte előadásában. Itt már remekel az addig is megbízható, a széteső előadást összefogó Venczel Valentin.

A jelenet Venczel Valentin alakításában — fején az elmaradhatatlan micivel, mozdulataiban a kismember hiábavaló, vergődő igyekezetével — önmagában, színészi eszközei alapján kétségtelenül megérdemli az elismerést és a megörökítő leírást. De azért is szükséges foglalkozni vele, mert fölöttébb tanulságosan figyelmeztet előadásaink gyakori szervi bajára, a következtelen, pontosabban a nem létező színészvezetésre.

Bulgakov darabja vígjáték, ha a műfaji megjelölés nem lenne lejárattott, nem jelentene eleve alacsonyabbrendűséget, bohózatnak kellene minősíteni, amelyben sajátos módon az álom kap döntő szerepet. Helyettesíti és végtelenné tágítja a valóságot. A darab ugyanis arról szól, hogy Tyimofejev, az albérlésben nyomorgó balkezes feltalálót nyomasztja Iván Vaszilyevics, a házfelügyelő állandó jelenléte. Hogy mindent akar tudni s azonnal feljelentéssel fenyegetőzik. Dolgozni, aludni, gondolkodni sem lehet tőle, mert vagy az elmaradt bérért jön, vagy csak úgy benéz, érdeklődik, felügyel, s nem lehet lerázni, vagy a „ház kulturálásáért” állandóan bömbölteti a hangszórókat. Millió van belőle. Mindenütt egy Iván Vaszilyevics rejtőzik. S még a hangszóró is A pszikovi lány áriáit harsogja, melynek főszereplője szintén egy Iván Vaszilyevics cár. Nem csoda, ha a feltaláló álmában végre működő időgép a nagy névrokon, a cár korába röpíti Iván Vaszilyevicset, a házfelügyelőt. Ez Tyimofejev bosszúja. Lássuk, te hatalmaskodó bérházi zsarnok, mire vagy képes, ha egy birodalom ügyeit kell intézni!? Arról nem is szólva, milyen remekül lehet diszkreditálni a szovjet világ öntudatos tagját azzal, hogy abba a dekadens, rohadt feudalizmusba látogat, sőt, ott ő lesz maga a cár. Ha ez kitudódik, örökre befellegzett a derék feljelentőnek, fuccs a bizalomnak.

Bulgakov — még ha úgy tűnik is, hogy az álom mindent könnyen megold, az álomban nincs dramaturgiai probléma — fölöttébb gondosan készíti elő az átkos házfelügyelő lebuktatását. Előbb megismerjük a bérház lakóit rettegésben tartó huszadik századi Iván Vaszilyevicset, a kellemetlenkedő, sőt gonosz házfelügyelőt. Majd az időgép megidézi a másik Iván Vaszilyevicset, „minden oroszok cáriját”, aki a huszadik

zázadi moszkvai albérlésbe látogat, s itt demonstrálja nyers, zsarnok természetét. S végül következik a két Iván Vaszilyevics egymásra fénytépezése. A múltba röpitett házfelügyelő, hogy bőrért megmentsse, vállalja a cár szerepét, magára kanyarítja a palástot. S ezzel az ide-oda jáékkal ritka színészi feladatot kínál fel Bulgakov: egy színész nemcsak tét, teljesen eltérő jellegű, bár alaptermesztet és viselkedés szerint nagyon s hasonló szerepet alakíthat, hanem tükörjátéka a két szerep teljes fikikai azonosulását is tartalmazza. Előbb házmestert, aztán cárt, végül pedig kívül cárt, belül házmestert játszik.

Ez utóbbi a darab legjobb, legteljesebb vígjátéki szituációja, amelyben a komikumot tápláló nyelv is lényeges szerepet kap. Az Iván, a Rettentő korában játszódó jelenetben Miloszlavszkij „elhatárolja magát”, amikor Haramia Vanykának nézik. A házfelügyelőből lett cár nem küldi forró üdvözlését a svéd királynak, mert „elítél(i) a közvélemény”. A tolvaj útítárs, Miloszlavszkij „tipikus túlkapasok”-ról beszél, amikor azzal vádolják, hogy ellopta a Pátriárka panágiáját. Mikor az ilcárnak találkoznia kellene az igazi cárnővel, akkor attól tart, hogy fogja ezt majd Uljana Andrejevnanak megmagyarázni, aki „nagyon negatívan ítéli meg az ilyesmit”. Két világ szembesül komikumot csíholva, a történelmi múlt és a nyelvében élő jelen.

Megállíthatatlanul működik a vígjátéki gépezet, s Venczel Valentin pontosan érzi és nagyon ügyesen kihasználja az így kapott játéklehetőségeket. Kedvére lenne, hogy cár legyen, de félelme amiatt, hogy ez egyszer kitudódik, s alkalmatlansága gátolja ebben. Amikor fel kell háborodnia, akkor nem egyetlen mozdulattal, dörgő hang kíséretében, hanem a fejéről lekopott micivel verekedve vesz elégtételt. Gesztusai rendre elbizonytalanodnak, arca egyszerre tükröz elszántságot és félelmet... A tipikusan helyzetkomikumra épülő jelenetet jellemábrázoló tehetségével mélyíti el.

Hogy a színészi remekelés ellenére mégsem teljes értékű a jelenet, azzal magyarázható, hogy az előadás menetében nincs megfelelő előzménye, és érthetetlen a folytatása is. És ez legkevésbé a színész, sokkal inkább a rendező hibája. Ahhoz ugyanis, hogy cárként a házfelügyelő ne csak mulatságos, hanem kigúnyolt legyen, az szükséges, hogy házfelügyelőként kellően gonosznak lássuk, de csak afféle kotnyeleskedő emberke, aki unalmas, kellemetlen, de nem félelmetes. Holott Tyimofejev bosszúja akkor lenne teljes, ha a házfelügyelőt zsarnoknak ismernénk meg. A jelenet előkészítésének hiányánál is zavaróbb a meglepő befejezés. Miután az időgép visszahozza Iván Vaszilyevicsét és társát, a kisstílusú szélhámost a jelenbe, a cárból ismét házmester lesz, a kirabolt Spak polgártárs kíséretében feltűnik az a két nyomozó külsejű férfi — az előadás elején Miloszlavszkijnek segítettek — és végeznek Bunsával. Miért? Mert cár volt, s mint ilyennek nincs helye az új világban? Ki tudja, miért. Ez a gyilkosság ugyanúgy megfeyjthetetlen, mint az, hogy a halott Iván Va-

szilyevicset ide-oda vonszolják, s ezzel szinte meggyalázzák. Talán a rendező azt kívánja közölni: így jár egy gazember, az, aki megérdemelte a sorsát. Csakhogy az előadás házfelügyelője nem volt gazember tőle nem kellett félni. Nem stimmel, érthetetlen a zárójelenet, arról nem is szólva, hogy az előadás egészen váratlanul és indokolatlanul vígjátékból tragédiába vált át.

Miért?

Persze, nem ez az egyetlen miért, amit az előadás láttán fel kell tennünk, de talán ez egyike a legfontosabbaknak, mert arra mutat, hogy vezérelv nélkül dolgozott a rendező, s azért is, mert meggátolta a színészt, hogy ne csak remek torzót, hanem kivételes értékű egészet nyújtson.

GEROLD László

TELEVÍZIO

A KÖLTŐI KÉP BANALIZÁLÁSA

Nem hiszek a vers illusztrálhatóságában, dramatizálásában, megfilmesítésében. Egyszerűen nem hiszem, hogy a verssel bármi más lehet kezdeni olvasásán vagy művészi előadásán kívül. Művészi előadássá sem az teszi, hogy színész mondja el, hanem, hogy az előadónak sikerül-e a költői szándéknak megfelelően úgy értelmeznie a verset, hogy az a hallgatót, a nézőt hozzásegítse a költemény teljesebb átéléséhez.

Ha történetesen a televízióban mondanak verset, nekem, az ekránon innen ülőnek éreznem kell (többek között) a színész küzdelmét a megformálással, hogyan szűri át önmagán, hogyan hitelesít és mélyít a hangerővel, kézmozdulatának, szemvillanásának erejével. Mert ezek a legfőbb kellékek, amelyekkel az előadó megkísérli felszínre hozni és hallgatójával, nézőjével is megismertetni a vers mélyebb rétegeiben levő tartalmakat. Így segít közelebb a versszervező intellektuális tartalmakhoz, így ismerteti meg jobban a vers gondolati magvát, s fedi fel azokat a színeket és hangulatokat, amelyeket a nem eléggé gyakorlott olvasó talán föl sem fedezne.

Közhely, hogy minden jó verset sokféleképpen lehet elmondani, csak úgy nem, hogy monoton, fölolvasszerű legyen. Márpedig Ács Károly

Költői színház. *Máglya*. Ács Károly versei. Készítette az Újvidéki Televízió. Rendező: Branko Mitić. Forgatókönyv: Branko Mitić és Erlauer Csaba. Szereplők: Baja Gardinovski (költő), Míinja Stevović (nő), Miodrag Petrović (férfi). Operatőr: Apró Zoltán. Sugározta a Belgrádi Televízió második műsora, 1986. szeptember 14.

A *Menetrend dicsérete* című verskötetének fordítása alapján készült fél-
 brás földolgozás pontosan ilyen volt. A versmondás egyszólamú, szín-
 telen és íztelen: egy vers sem bontakozhatott ki, nem lobbanhatott föl
 (mint kellett volna a *Máglya* esetében), és nem mélyült el, ahogyan azt
 a *Gyökér és szárny* vagy a *Glossza* alapján elvárhattuk volna. Egyszerű
 versolvasásáá degradálódott Ács költészetének bemutatása, úgyhogy
 mögüle nem érezhetjük ki a költői magatartást, s mintha elsikkadtak
 volna a jellegzetesen ácsi dilemmák is. Kicsorbult e költészet éle, és
 intellektualizmusa sem jutott kifejezésre.

A versmondás problematikusságát még csak tetézte, hogy a rendező
 valós képekkel illusztrálta a költői képeket, amivel banálissá tette az
 egész vállalkozást. A televíziós szakirodalom ugyanis már régen tudja,
 hogy a legtöbb olyan vállalkozás, amely a vers képi világának ábrázol-
 ásával igyekezett a hatást fölerősíteni, rendszerint teljes kudarccal járt.
 „Már a látószögek és képkivágások önkényes kezelése is figyelmet el-
 terelő tényező. Mennyire az, ha a környezetet tartalmazó tárgyai meg
 nem érdemelt hangsúlyt kapnak. De a súlyosabb probléma
 a költői kép és a valós kép fogalmának összekeveréséből adódik. Itt
 a magyarázata annak, hogy azok a kísérletek, amelyek egy-egy vers
 képi anyagának naturális feldolgozását próbálták megvilágítani, leg-
 inkább teljes kudarccal jártak.” (Sándor György)

Mintha így végződött volna az említett kísérlet is. Piacon készült
 takaróképekkel, papírzúzdai gépek zakatolásával és utcai sétafikálással
 ugyanis aligha lehet közelebb kerülni a *Menetrend dicsérete* elemző,
 számon kérő és megállapító, de nem emlékező vagy melázó verseihez.
 Ácsnak éppen a tévében bemutatott kötetében olvashatjuk ezeket a
 sorokat:

Legyen a vers a vágytól édes
 gyümölcsben mag, fogat törő,
 de jó melegben jó növény lesz,
 megáll a század döngőlő (. . .)

A téves értelmezésből eredő rendezői melléfogásokat még csak tetézte
 a *Máglya* című szonettkoszorú „ekranizálása”. A szerelmi attitűd alap-
 ján Mitić ágyjelenetet rendezett, s így egy (impotens) pár vergődésévé
 degradálódott a vers. A rendező majdnem végig a kezek (szerelmes?)
 játékának a koreográfiájával érzékeltette a két ember kapcsolatát, de
 ezek az operatort dicsérő, szép képek mégiscsak funkciótlanak, üresek
 maradtak, mindössze pillanatokra éreztettek némi szinkront a verski-
 fejezés és képkifejezés között.

Alapjában véve mégis egészen más hőfokon izzik az Ács-vers (hibái
 ellenére is), mint ahogy a langyos, televíziós változatból hihetnénk.
 Hogy is ne, amikor szinte lehetetlen képileg közvetíteni az ilyen sorok-
 kat:

Mert a kéz nemcsak simogatva boldog,
sőt nem is éppen úgy, ahogy irigy
álmok kaján adomáiból hírlík:
nem vén gyerek és okos bolondok

százszor megunt és százegyszer elrontott
játékszere (a kéz leér a szívig
és akármire nyúl: fehérén izzik
az érintés olvadt krátere). (. . .)

Ács Károly verseinek „láttán” is megmaradok abban a hitemben hogy a költői kép elsősorban asszociációs képsorokat villant föl az olvasóban, nézőben, hallgatóban egyaránt, olyanokat, amelyeket a televízió valós képi fogalmazásával (egyelőre legalábbis) nehezen tud megközelíteni. S amíg a technikai lehetőségeket kutatja, hozza nekünk közelképbe a verset előadó színészt, hogy vele együtt élvezhessük a költészetet is.

BORDÁS Győző

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

KÉPZŐMŰVÉSZET MANKÓKON

Művészet és tudomány című kiállítással lepte meg a világot Maurizio Calvani, a 42. Velencei Biennálé Vizuális Szekciójának igazgatója. Ha provokatív kérdésfelvetésével akart kitűnni, akkor alighanem elégedett lehet ezúttal is. Persze, a kilencvenéves Biennálé tekintélye, hírneve, a világ képzőművészeinek, ítszeinek mozgósítása amúgy is szavatolja, hogy az esemény nem múlik el visszhang nélkül. A legutóbbi Biennáléval szemben, amely a művészettörténetet aktualizálta, és az anakronisztikus festészetet favorizálta, ez látszólag teljesen a jelenkornak van szentelve. Látszólag, mert, noha úgy tűnik, hogy a korábbiakhoz képest homlokegyenest ellentétes a téma, a történelemmel, a múlttal, a hagyományokkal fennálló kapcsolatok korántsem elhanyagolhatók.

Maurizio Calvani azzal magyarázza a témaválasztást, hogy „maga a művészet is a tudás egyik formája, és elsősorban ebben rejlik a tudománnyal való fő összefüggése”. Ez olyan általánosság, melybe minden belefér. A művészet is, meg a tudomány is. Legfeljebb egy kifogásolnivalónk lehet: az, hogy ez a kiállítás mindenáron a tudomány mankóira támaszkodónak akarja bemutatni a művészetet. Mintha napjaink művészetét nem lehetne magára hagyni, önmagában tárgyalni. Egy kis-

korúsított, a sok gondoskodástól elgyámoltalanodott művészetet tárnak élénk a Biennálé rendezői. Ez még azzal sem igazolható, hogy tudjuk, a Biennálé ezúttal is az új formulát keresi, az „új” Választ a mindenkori Kérdésre. A témaválasztás, a problémafelvetés amúgy sem új: a tudomány és a művészet kapcsolata még nem is túl régen az avantgard mozgalmak képviselőit foglalkoztatta. Az eredmények mindenki számára ismeretesek. Az avantgard mandátuma azóta lejárt, a kutatás viszont tovább folyik. A nyolcvanas évek művészetében, amely a posztmodern megjelölést kapta, az új irányzatok felgyorsult ütemben követték egymást: az új festészet, a neoexpresszionizmus, a tranzavantgard... A „neo”-k, az „újabbak” árasztottak el bennünket, ám kérészetükkel, sokszor tévesen, pusztán divatként felfogott voltukkal nem tudtak hatásos, valóban új formulát adni. Az előző Biennálé még a múltba fordulást, az „anakronisztikus festészetet” kínálta fel lehetséges megoldásként. A múlt szigorú formáin alapuló, s nem utolsósorban kifogástalan szakmai tudást követelő új tendencia azonban nem bizonyult hosszabb időre is életképesnek, akár mert „nehézsége” révén nem tudta kielégíteni a piac falánkságát, akár, mert a festők nagy része „elfelejtett festeni”. Kétségtelenül van némi igazság abban, hogy az „anakronisztikus festészetet” nem elméleti pozíciókról döntötték meg, hanem a piac törvényei számolták fel.

Marad tehát a kutatás, amely egyre türelmetlenebb, egyre kapkodóbb. Ezt teszi a Biennálé is, amely ezúttal azt hirdeti: az „új” formula kétségtelenül a tudomány és a művészet viszonyában, illetve szimbiózisában keresendő. Óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy vajon nem jelent-e ez visszatérést ahhoz az egyáltalán nem új dologhoz, amely már az avantgard művészeit is foglalkoztatta. Igaz, hogy a tudomány rohamos fejlődésével bővült a spekulációk tere, nőtt a variációk száma, de ez senkit se tévesszen meg, a „végső cél” egy jottányival sem került közelebb. Ráadásul azt sem kellene szem elől téveszteni, hogy a tudomány kutatása a művészetben már egyszerű kudarcot vallott.

A kiállítási termeket róva fogalmazódott meg bennünk a gondolat, hogy a dolgok effajta szembeállítására semmi esetre sem jelenti a probléma megoldását, legfeljebb a felvetését, mert az effajta kapcsolatkeresés tulajdonképpen csak egy tényre mutat rá világosan: a művészet önmeghatározásának elkerülhetetlenségére. A kiállítás által felkínált összefüggések ráadásul nemegyszer erőltetettnek tűntek, a belemagyarázás érzését keltették. Ott, a helyszínen is kiderült, hogy Duchamp, Picasso, Man Ray, De Chirico vagy akár Jiří Kolar művei egymást nem világítják meg, kapcsolatba hozásuknak nincs sok értelme, mert semmilyen mélyebb művészettörténeti tanulság ezáltal nem rajzolódik ki. Mindegyik önálló világot képvisel, s mindegyik kulcsa, lényege és értelme a művész életművével, szellemi világával összefüggésben tárható fel. Épp emiatt színes, látványos keverék maradt az egész, afféle kaleidoszkóp, amely

szép, de nem sok értelme van. Kárpótlásul azonban ott voltak az egyes alkotások, a lehetőség, hogy külön-külön gyönyörködjünk Tanguy, Dalí Magritte, Miró alkotásaiban. Ez is valami.

A fenti kitérő, de az egész Biennálé anyaga is bizonyítja azt a „tudományos” századunkra olyannyira jellemző „jóakaratot”, amellyel arra törekszik, hogy egzakt, tudományos módszerekkel mérje-magyarazza a művészetet, nem törődve azzal, hogy eredményeik meglehetősen soványak, sőt esetenként éppenséggel művészetellenesek. A képzőművészetre nézve alighanem végzetes lehet, ha a szcientizmus áldozatává válik, annál is inkább, mivel egyedül a művészet képes ellensúlyozni az emberi viszonylatok szubjektív jellegét sutba vágó szcientizmust.

Tény, hogy a művészetben gyakran kacérkodnak a tudománnyal, századunkban a tudományos gondolkodás rohamos fejlődése idején talán érthető és elkerülhetetlen is. Nemcsak a képzőművészetet környékezte meg az utóbbi évtizedek természettudományi explóziója, hanem a társadalomtudományokat, sőt más művészeteket is. Elhithető, hogy át kell esni a képzőművészet ilyen tudományos fázisán ahhoz, hogy végre tisztán lássunk, illúziók és tévhitök nélkül.

A Tudomány és művészet című kiállítás hét témára: a Tér, a Művészet és alkímia, a Wunderkammer (a csodák kamrája), a Művészet és biológia, a Színek, a Technológia és informatika, valamint a Tudomány a művészetért címet viselő témakörre oszlik. Ezek a témakörök koncepciójuknál fogva is nyilvánvalóvá teszik a Biennálé rendezőinek abbéli törekvését, hogy végre békét kössönek a tudománnyal, amely elől a művészet oly sokáig kitért. A békekötés sikere (szerencsére) vitatható. Egyszerűen azért, mert a tudomány és művészet „szilárd” kapcsolatát alátámasztó bizonyítékok sem a legszilárdabbak.

A legnagyobb hírverés az alkímia és művészet kapcsolatát bemutató rész körül volt. A Biennálé alkímia iránti rajongása nyilván nem véletlen, különösen abban a pillanatban nem, amikor a tudomány cserbenhagyni látszik az embert, a nukleáris katasztrófa szélére sodorva azt. „Az alkimista és a művész ugyanarra törekszik: alkotni, hogy eljusson a megismeréshez, és megismerni, hogy ily módon megváltoztassa magát és a világot is. Az alkímia és a művészet a tudás rendszere és a változás eszköze szeretne lenni” — csillantja meg előttünk a kiegyezés lehetőségét Arturo Schwarz, a szekció vezetője. Igaz, az alkímia és művészet kapcsolatára rávilágító feleleteket nem találtuk meg, találkozhattunk azonban itt is néhány olyan művel, amelyek az emberiség legköltőibb álmairól vallanak. Különbö is, úgy tűnt mindvégig, hogy az alkímia helyére elég lenne beilleszteni a „költészet” kifejezést és minden magától a helyére billenne. Ma talán senki sem hisz már komolyan az alkímiában, de a művész ma is szüntelenül kutat megvalósíthatatlan álmai után. Olyan nevek kerültek ebbe a csoportba, mint Brancusi, Klee, Tanguy, De Chirico, Dalí, Picasso.

A többi csoport, amely az egzakt tudományokhoz fűződik, a határterületeket, tér és idő viszonyát faggatja, belekeverve mindebbe természetesen Einsteint is. „Egy új világ, amely az új matematika és a metafizika határán van” — foglalja össze e csoportok lényegét Giulio Macchi, e szekciók művészeti vezetője. Honnan ez a tudomány iránti, hirtelen támadt, erős vonzalom? A nézőben ráadásul mindvégig ott motoszkál az a gondolat, hogy az alkímiai szekció az egzakt tudományokra támaszkodók ellenpontja, s ezzel oda a „szilárd” kapcsolat. Tény azonban, hogy napjaink művészete nem tud egyedül lenni. Esetleg nem adják meg neki azt a lehetőséget, hogy egyedül maradjon, s szembenézzen önmagával. Végül most is csak ott vagyunk, ahol legutóbb: míg a legutóbbi Biennálé az anakronizmus jegyében telt el, addig az idén az alkímiához kötődik, hogy végül, ha minden kötél szakad, a metafizikához forduljon.

Napjaink művészete egyre nyugtalanabb, konfúzabb, szétesettebb, akár a világunk. A kiút, az „új” formula pedig még nem rajzolódott ki világosan. Napjaink művészetének bábeli zűrzavarában a művészek már nem értik meg egymást, más-más nyelven beszélnek, s a határok lezártak.

Hogy a Biennálén látott összkép mégsem olyan sötét, az azoknak a nemzeti pavilonokban látható kiállításoknak köszönhető, amelyek igazából nem számítottak favoritoknak, ám amelyek megcsillantották a lehetséges új utakat. Egyébként a nemzeti pavilonok kiállításairól szólva el kell mondani, hogy ismét azok voltak a szerencsésebbek, akik nem aprózták fel az amúgy is túlterhelt néző figyelmét, hanem egy, esetleg néhány egymást kiegészítő művész bemutatására korlátozódtak. Természetesen az ilyen tárlatok sikerét is csak egy kellőképpen jelentékeny művész biztosíthatja. Ezek közé sorolható a görög pavilon (Costas Tsoclis), amely jelen sorok írója szerint a Biennálé legkellemesebb meglepetése volt, ezen kívül az izlandi (Erró) és a (nem teljesen „esélytelen”) osztrák (Max Peintner, Karl Prantl), valamint a Marquez-reminiszenciákat ébresztő venezuelai (Angel Pena, Hanry Bermudez, Carme Nino) pavilon kiállítása. A sajátunkról szólva csak annyit, hogy továbbra is a „járt utat járatlanért el ne hagyj” elve alapján állítottuk össze az anyagot, noha ez az elv napjaink képzőművészetében, enyhén szólva, nem célravezető.

Ezektől az akaratlanul is háttérbe szoruló kiállításoktól eltekintve azonban az összbenyomás továbbra is az marad, hogy ez a Biennálé most is az elfedést szolgálja. A nyüzsgés csak a felszínen zajlik. Az egymást követő művészeti események, a sztárok, a megfizethetetlenül drága, máról-holnapra felkapott művek arra szolgálnak, hogy eltüntessék az értetlenséget és a közönyt, hogy látszólagos rendet és nyugalmat varázsoljanak oda, ahol már senki sem érti a másik szavát.

P. NÁRAY Éva

HÁROM KIÁLLÍTÁS

Nemrégiben három olyan szobrásznak szerveztek retrospektív kiállítását, akik Vajdaságban születtek, vagy itt töltötték gyermekkorukat, stúdiumaik befejezése után azonban nem tértek többé vissza. Éppen ezek a tárlatok tudatosították bennünk, mennyire nem szakadtak el ettől a tájtól: számos emlékművük tanúsítja itteni jelenlétüket.

Stevan Bodnarov 1905-ben született Gospođinciban. Már ifjúkorában is a művészet érdekelte, mégis lakatosnak, majd kovácsnak tanult. Volt kőművessegéd és gipszöntő egy dísz tárgyakat készítő üzemben. Szobrait legelőször 1925-ben az újvidéki gimnáziumban a diákok munkáival együtt állította ki. Később az állami művészeti akadémiára kerül Belgrádba, Petar Palavičini osztályában szobrászatot tanul. De mivel úgy véli, a festészethez könnyebben tud magának feltételeket teremteni, nemsokára átiratkozik Milan Milovanovičhoz. A fiatal festő a Život csoport tagja lesz, amely az avantgard kifejezésformákat vallja magáénak, s amelynek a harmincas évekbeli, Híd körüli képzőművészeti törekvésekben is jelentős szerepe volt. A konzervatív intéstúciók bojkottálójának és a modern kifejezésformák elkötelezettjének idei belgrádi, a Cvijeta Zuzorić Kiállítóteremben megrendezett tárlata méltóképpen reprezentálja elkötelezett művész és forradalmár Stevan Bodnarov életművét.

Stevan Bodnarov a felszabadulás utáni években emlékműveket hoz létre. 1947-ben Dimitrije Tucovićot mintázza meg, majd Ivo Lola Ribarnak, Đuro Đakovićnak és Ivan Milutinovićnak állít emléket a Kalemegdanon. De Stara Pazován, Szenttamáson és másutt is láthatóak ma emlékművei.

Pavle Vasić így jellemzi Stevan Bodnarovot: „A szabadságot nagyon komolyan vették ezek a művészek, ezért a hatvanas években az absztrakt törekvések kivételes lendületet kaptak. Bodnarov azonban hű maradt addigi elképzeléseihöz, a teljes plasztikusság jegyei mutatkoznak, meg szobrain.” Kortársainak szobrait Bodnarov szenzibilis szobrász módjára mintázta meg. Harcostársainak, barátainak is emléket állít. Ezek az alkotások kivételes művészi erudícióról tanúskodnak, s egyúttal az elkötelezett, forrongó, forradalmi korszakról is. Onarcképei és festményei, valamint kisebb szobrai is a kor megrázó dokumentumai.

Aleksandar Zarin Sreten Stojanović tanítványa volt a belgrádi akadémián. 1950-ben diplomált, s egy évvel később készítette el ma is ismert szobrát Đorđe Magaraševićről. A Branko Radičević-emlékművet 1957-ben hozta létre, ez is egyike jelentősebb munkáinak. Az ókori egyiptomiakhoz és az asszírokhoz hasonlóan tisztelte anyagát, a gránitot, de azt saját érzéseinek kifejezéséhez igazította.

Az absztrakt művészet térhódításának idején a szobrok és az emlékművek formája, valamint a hozzájuk való viszony is megváltozott. Aleksandar Zarin hozta létre az első modern szobrot Belgrádban. Szá-

mára a szobor már nemcsak térbeli forma, hanem az anyag, a forma, a tér és a művészi hozzáállás szimbiózisa. Mengyelejev periódusos rendszeréhez hasonlóan képzeli el alkotásait, szövevényes elemek bonyolult összhatásaként. Szobrászként mindig is a plasztikus forma felépítésének belső logikája érdekelte, s napjainkban is az emberi elkötelezettséget és helytállást mintázza meg. Adán, Kikindán és Törökkanizsán található emlékművei Vajdaság képzőművészetének jelentős alkotásai, szimbolikusak, ugyanakkor radikálisan modernek. A Rajko Mamuzić Képtárban, Újvidéken megrendezett retrospektív tárlat Aleksandar Zarin negyvenéves szobrászi életútjának fázisait mutatta be.

Oto Logo retrospektív kiállítására Belgrádban, a Cvijeta Zuzorić Képtárban került sor, október elejétől pedig Újvidéken, a Modern Művészetek Galériájában látható. Miodrag Kolarić így jellemezte munkásságát „Művésznek és környezetének a viszonya nem mindig magától értetődő. De ezek a folyamatok gyakran úgy át-meg átszövik egymást, hogy azt is mondhatjuk, a stílus nemcsak egy emberé, hanem a társadalom hozza létre. A művészi formákat az idő alakítja, az is építi le. A stílusok változásának egyazon gyökere van. Értelmezhetjük a formák vagy az őket létrehozó eszmék változásaiaként. Az utóbbi esetben a művészet az objektivitásnak abba a szférájába kerül, ahol már nem számít sem a stílus, sem az esztétikai elmélet.”

Oto Logo a tiszta, a tökéletesen megmunkált forma elkötelezettje. „Gépportrékat” hoz létre, olyan technomorf alakzatokat, amelyekhez a titokzatos, a lehetséges kategóriái járulnak, a jövőt anticipálják. Stojan Čelić a kiállítás katalógusának előszavában jegyzi meg, hogy Oto Logo azok közé a művészek közé tartozik, akik „birtokában vannak a jövőnek”.

Az 1971-ben elkészült szabadkai szobrának címe: Kéve. Ősi szimbólumot használt fel, hogy az itt élő nemzetek és nemzetiségek testvériségét és egységét kifejezze. A halász és a gép fő szimbólumai Oto Logónak. A gép azonban nem esztétikailag megformált tárgy, hanem le-tisztult, elvont forma. Talán egy gyermekkori emlék — az agrárvilág képe, a traktorok sokasága a mezőn vagy a mezőgazdasági egyetem udvarában — idézte fel, vajdasági létünk kifejezője.

BELA Duranci

KRÓNIKA

BITEF HUSZADSZOR — BERGMAN-SIKERREL — Tíz külföldi — köztük egy-egy japán és kanadai — meg három hazai társulat részvételével tartották meg Belgrádban szeptember 14—28-a között a BITEF néven ismert nemzetközi színházi fesztivált. Az új színházi törekvésekre figyelmeztető rendezvény huszadik évadjának szalagcímét Jan Kottól, a neves lengyel színházesztétától, shakespeare-ológustól kölcsönözték a szervezők, a „lényeg színházának” nevezve, egybegyűjtve és minősítve a meghívott előadásokat. Ismert színházak (a moszkvai Művész Színház, a stockholmi Királyi Drámai Színház, a kölni és esseni társulat), nevéssé vált kísérleti műhelyek (a varsói Teatr Studio, a holstebroói Odin Teatret), s az önmaguk helyét, reputációját kereső együttesek előadásai kerültek közönség elé. Ingmar Bergman, Jerzy Grzegorzewski, Hansgünther Heyme, Oleg Jefremov, Eugenio Barba jegyezte a színházi világ ismertebb rendezői közül az egyes produkciókat. A hazai színházi világból három teljesen eltérő jellegű társulat és törekvés kapott helyet a nemzetközi műsorban. A titokzatos ljubljana-i társulat, a Gledališče Sester Scipion Nasice, amely háromévi működése után ezzel a fellépéssel megszünt létezni, retrográd sorozatának utolsó darabját mutatta be, a *Keresztelés a Triglav lábánál*. Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház a Mira Erceg rendezte és színpadra álmódta Bora Stanković-víziót adta elő, a *Koštana — álom, sikolyt*. A legtöbbet emlegetett szabadkai látványelőadás, a *Madách, kommentárok* (rendező: Ljubiša Ristić) is helyet kapott a BITEF műsorában, mégpedig úgy, hogy nem az előadás utazott a fesztivál

színhelyére, hanem a közönség Szabadkára. Sajátos színfoltja volt az idei BITEF-nek a japán hagyományokat felelevenítő bábelőadás. Az ismertebb szerzők közül Shakespeare, Csehov, Lessing, Brecht, Strindberg és a kortárs Heiner Müller jegyzett egy-egy produkciót.

A huszadik BITEF legtöbb díját az Ingmar Bergman rendezte *Julie kisasszony* kapta, összesen háromat. A fesztiváli zsűri — Dejan Mijač, Mi odrag Pavlović, Jelisaveta Sabljic, Nenad Prokić és Vladimir Jeftović — a két nagydíj egyikét ítélte a stockholmi előadásnak, a másikat az Eugenio Barba vezette Odin Teatret kapta az *Oxyrhincus evangéliumáért*. Különdíjat kapott a tokiói bábszínház, a *Macbeth* színreviteléért. Bergman kapta a közönség díját és a Politikai kiadványok színikritikusai által odaítélt hagyományos rendezői díjat is.

AZ EURÓPAI KULTURÁLIS TÁRSASÁG KÖZGYÜLÉSE BELGRÁDBAN — Az Európai Kulturális Társaság tizennyolcadik közgyűlését szeptember 29-e és október 2-a között tartották meg Belgrádban. Az Európai Kulturális Társaságot 1950-ben alapították, s mintegy ezernyolcszáz tagja van, a tudomány, a művészetek, a politika és a kultúra legkimagaslóbb személyiségeit tömöríti. A belgrádi közgyűlésen huszonegy ország ötven képviselője vett részt. Az ülésszak témája a kultúrák pluralizmusa, a társadalom kohéziója és a civilizációk egyetemessége volt. Ezeket a kérdéseket világméretű jelenségekként vizsgálták a közgyűlés résztvevői. Az ülésszakon záródokumentumot fogadtak el a jelenlevők, amelyben felhívták a figyelmet arra, hogy a tudományos kutatások eredményei-

nek felhasználására nagyobb gondot kell fordítani, fel kell mérni a belőlük származó veszélyeket is, meg kell akadályozni, hogy visszaélésekre, emberáldozatokat követelő tévedésekre kerüljön sor, a tudománynak az emberiség haladását kell szolgálnia.

Az Európai Kulturális Társaság díszoklevelét és díját az 1985. évre Desanka Maksimović költőnőnek, az 1986. évre pedig Claude Avlin francia költőnek ítélték oda. A közgyűlés kísérőrendezvényeként megnyitották Stojan Celić, Božidar Jakac, Nebojša Mitrić, Mića Popović és Vilim Svečnjak közös tárlatát, valamint sor került Jovan és Nada Kolundžija hangversenyére is.

NEMZETKÖZI RÉGÉSZKONFERENCIA — Szeptember 30-ától október 4-éig rendezték meg Rumán a gomolavai régészeti ásatások eredményeiről tartott nemzetközi régészta-nácskozást. „A gomolavai archeológiai lelőhely 1904-ben került be a szakirodalomba, majd 1952-től 1985-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal folytak az ásatások. Több mint 1800 négyzetméternyi területen végeztek kutatásokat. Az eredmények alapján a gomolavai lelőhely a legjelentősebbek közé tartozik Európában. Több réteget fedeztek fel az időszámításunk előtti 4500-tól, tehát a neolitikától egészen a középkorig, illetve a XI. századig. A kutatásokban a Vajdasági Múzeumon kívül részt vett a belgrádi Balkanológiai Intézet, a fővárosi és az újvidéki történelmi intézet, valamint számos külföldi szakember. A munkálatokban nemcsak régészek, hanem biológusok, antropológusok, kémikusok, építészek is segítettek. Az interdiszciplináris kutatások célja az volt, hogy őseink életmódját, szokásait és kultúráját is rekonstruálják.” A gomolavai lelőhely anyagából az újvidéki Vajdasági Múzeumban rendeztek nagyszabású kiállítást.

KIÁLLÍTÁSOK — Szeptember 13-án nyílt meg Szabadkán *A hetvenes évek új művészete — következetesség és folyamatosság* cí-

mű kiállítás, amely a vajdasági képzőművészet új törekvéseibe nyújt betekintést. A tárlaton Kerekes László, Ladik Katalin, Miroslav Mandić, Bogdanka Poznanović, Radics Zoltán, Szombathy Bálint, Predrag Šidanin, Ratomir Kulić, Vladimir Mattioni és Slavko Matković állította ki munkáit. A résztvevők meghallgathatták Miroslav Mandić *11 évvel, 9 hónappal és 12 nappal később* című előadását és megtekinthették Radics Zoltán performance-át.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — Az Andrić-díj bírálóbizottsága (Miroslav Egerić, Ljubiša Jeremić, Nikola Kovač, Predrag Palavestra, Muharem Pervić, Husejin Tahmišić és Petar Džadžić — elnök) a ravalyi legjobb novelláskötetnek járó Andrić-díjat Radoslav Bradićnak ítélte oda a belgrádi Prosveta kiadásában megjelent *Slika bez oca* (Kép, apa nélkül) című kötetéért. A díjat Ivo Andrić születésnapján, október 10-én adták át.

A Szirmai Károly Emlékbizottság által kinevezett zsűri (dr. Bányai János, dr. Bori Imre és dr. Utasi Csaba) az elmúlt két év legjobb magyar nyelvű, vajdasági novelláskötetéért járó Szirmai-díjat Herceg Jánosnak ítélte oda háromkötetes összegyűjtött elbeszéléseiért. A díjat október 11-én Temerinben, a Szirmai Károly-emléknapon adták át.

A Képes Ifjúság szerkesztősége és a topolyai községi küldött-testület alapította Nagyapáti Kukac Péter-díjat az idén az Ádor Pál (elnök), Baranyi Anna, Csernik Artilla, Dudás Sándor, dr. Varga Sándor és Zsáki József összetételű bírálóbizottság Bela Duranci szabadkai művészettörténésznek ítélte oda. „Bela Duranci 1931-ben született Bácsón. 1950-ben érettségizett Szabadkán, 1962-ben pedig a belgrádi Bölcsészettudományi Kar művészettörténeti tanszékén szerzett oklevelet. Mintegy két évtizeden keresztül (1959—1980) a szabadkai Képzőművészeti Galéria custosa, nyugdíjba vonulásáig, 1984-ig pedig a szabadkai

Műemlékvédő Intézet szakmunkatársa. Művészettörténetési és kritikai munkássága 1960-ban veszi kezdetét (...) Ettől az időszaktól kezdődően máig körülbelül kétszáz cikk, bibliográfia, képzőművészeti tárgyú ismertető, értekezés és kritika jelent meg tollából. Legjelentősebb műveinek egyike a könyv formájában (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984) is napvilágot látott *A vajdasági építészeti szecesszió* című műve (...) A maga környezetében Bela Duranci úgyszólván mindmáig az egyetlen művészettörténész, és kritikus, aki magas színvonalon és folyamatosan követi mintegy huszonöt éve a Vajdaságban és a szűkebb hazájában, Szabadkán zajló képzőművészeti alkotómunkát, mind az egyének, mind pedig a csoportos megmozdulások, intézmények vonatkozásában" — áll a zsüri jelentésében.

Az elismerést október 17-én, Topolya felszabadulásának ünnepén adták át.

Az 1985. évi Branko-díjat, amelyet a Vajdasági Iróegyesület évente azoknak az elsőköteteseknek ítéli oda, akik huszonkilenc évesnél nem idősebbek, a Vladimir Kopicl (elnök), Judita Šalgo, Mihal Ramacs, Ivan Negrišorac, Selimir Radulović, Zoran M. Mandić és Sziveri János összetételű bírálóbizottság Srđan Dragojević belgrádi költőnek ítélte oda a belgrádi Rad kiadónál megjelent *Knjiga akcione poezije* (Az akcióköltészet könyve) című kötetéért. „Az antipoetikus magatartás, gondolkodás és megnyilatkozási mód már hagyományos kánonjait magáénak vallva Dragojević költői énje opponál a hermetizmussal, az öncélú metaforákkal, s a nálunk még domináló felfogással, hogy a költő a világ kivetettje, bohém" — indokolta meg döntését a zsüri.

PECHÁN BÉLA (1906—1986) — Szeptember utolsó napján elhunyt Pechán Béla festőművész, a vajdasági modern festészet egyik úttörője és kiemelkedő egyénisége. Több nagy sorozata, a telecskai-csatornai tájképei, vidékünk embereiről készített ki-

tűnő portréi, impozáns fűzfavariációi és a *Quo vadis genus humanum* című sorozata tette ismertté nevét képzőművészetünkben. Apjával, Pechán Józseffel együtt vonult be művészettörténetünkbe, talán egyetlen hiteles tanúja volt Medgyessy Ferenc és Nagy István két háború közötti itt-tartózkodásának, s megőrzője mindannak, amit Ziffer Sándor, Egry József, Kádár Béla és a már említett két művész örökül hagyott a verbászi műteremben. Apja teljes hagyatékát is megőrizte. Életművének értékelésére még visszatérünk.

ALADICS JÁNOS (1928—1986) — Meghalt Aladics János, szellemi életünk örökmozgó, érdeklődő újságírója, aki évtizedekig a kulturás rádióriporter megtestesülése volt vidékünkön, művelődési életünkben. Aladics János Zmajevón született ötvennyolc évvel ezelőtt, oklevelet az újvidéki Tanárképző Főiskolán szerzett, ezt követően Szenttamáson volt magyar-tanár, innen került az Újvidéki Rádióhoz, majd pedig utolsó munkahelyére az Újvidéki Televízióhoz. Újságíró, szerkesztő volt, akit a művelődési élet minden megnyilvánulása érdekelt, de kivált a színház, a zene és a képzőművészet vonzotta, leginkább ezen területek eseményeiről tudósított. Emlékezetesek kiváló képzőművészinterjúi. rendszeres résztvevője volt a különféle színházi fesztiváloknak (Sterija Játékok, Vajdasági Színházak Találkozója, s a különböző szintű műkedvelő szemléknek), melyekről tudósításokat, kritikákat írt. Évekig tájékoztatta írsaival, bírálaival a magyar nyelvű színházi előadásokról a Dnevnik olvasóit, vezette a fesztivál kerekasztal-értekezleteit. Sokat fordított szerből magyarra és magyarról szerbre. A sokféle figyelés azonban — utóbb — kissé felszínessé tette írásait, munkáját. Elégett a nagy akarásban, hogy mindenütt jelen legyen, mindenről tájékoztassa hallgatóit, olvasóit. Aladics János halálával kulturális életünk színes egyéniségét, újságírásunk értő, tehetséges tagját, barátunkat veszítettük el. (G)

PODOLSZKI JÓZSEF (1946—1986)
— Podolszki József az irodalomnak szinte minden műfajában próbára tette önmagát: írt verseket, novellákat, kritikákat, tanulmányokat, vitairatokat, cikkeket, riportokat, interjúkat, kommentárokat. Aki valaha is találkozott vele, a fáradhatatlan vitázót ismerhette meg személyében. Állandóan hadban állt a világgal. A környezetében élő emberekkel gyakran szállt vitába, a jelenségeket ekkor is a mazuk bonyolultságában szemlélte, mindennek láttatni akarta nemcsak a színet, a fonákját is. A Képes Ifjúság, a Magyar Szó, majd utóbb a 7 Nap újságírójaként elégedetlenségtől áthatva írt a társadalomról, mindennapi életünkről. De megvívta a maga belső harcát is, a verssel és a versben.

tözsdére dobom a szót is
legyen hát áru
ha meg nem birkózhatik
vele a lélek
s csak a szerelemnek marad ágyása
hiúsult szerelem minden kísérlet
a teljes egymásba-egymásért lét
ismét elmarad
mint a csodák
mint az istenek
élj hát magad
kiálts nélkülüm
és kóborolj is
ahogy kószálok én
mindig idegen nyomod keresve

— írja *A szavak vásárán* című versében. Másutt viszont vízbe löki a verset, „a vers puszkagolyó”, „a vers orkatona”. A versírással—önmagával a vers tiszteleg / menetel / magát (asra veti) való viaskodás már első verseskötetében megjelenik. A eljesség elérésének vágya, ugyanakkor udott lehetetlensége, a beteljesületlenség rányomja bélyegét a pályája kezletén írott darabokra, olyannyira, hogy a tudatosan választott népdalok dillikus hangján szólva is betüremlik „zsandár sose voltam / betyár nem ehettem” kettőssége, az „és akkor ölülnék, fölállnak elmennek / ketten két irányba” feszültsége tartja őket össze. Kezdetben még „megfürdeti” a

szót, hogy utolsó verseiben mindinkább a „valódi közléseknek” adjon hitelt.

Öt könyve jelent meg Podolszki Józsefnek: *Hinta* (versek, 1970), *Gyanú* (novellák, 1970), *Koponyatörés* (versek, 1974), *Barna* (versek, 1982), *Kitérő* (novellák, 1984). Torzóban maradt életművét azonban nemcsak ezek alapján kell felmérnie a majdani irodalomtörténésznek, hanem érdekes publicisztikáját is számba kell vennie.

RENDEZVÉNYEK — Szeptember 10-étől 14-éig tartották meg a 34. Kanizsai Írótábort, amelyen Vajdaság nemzetienek és nemzetiségeinek írói mellett más köztársaságok és tartományok íróküldöttei és külföldi művészek is részt vettek. A Kanizsai Írótábor résztvevői már hagyományosan ellátogattak a község iskoláiba, munkaszervezeteibe, irodalmi esteken vettek részt. Az írótábor központi rendezvénye a *Milyen írótábort akarunk?* című tanácskozás volt, amelyben a résztvevők a tábor jelentőségét méltatták és a további teendőket körvonalazták, konkrét szervezési kérdésekről beszéltek. Megrendezték a román költészetet bemutató irodalmi estet, s megnyílt az uzdini naiv festők tárlata, valamint Kovács Károly *Íróportrék* c. fotókiállítása. A Munkás utcában megrendezték a Szentöl Szembe című hagyományos, „szabadtéri” író—olvasó találkozót is. Jövőre Vuk Stefanović Karadžić születésének 200. évfordulója alkalmából a vajdasági szerbhorvát költészetet mutatják be, s sor kerül a jugoszláviai magyar alkotók együttes föllépésére is.

Szeptember 26-án tartották meg Kishegyesen a Csépe-emléknapot. Csépe Imre emléktáblájának megkoszorúzása után megnyílt a Forum Könyvkiadó kiállítása, majd sor került a Csépe Imre Emlékbizottság ünnepi ülésére, amelynek keretében Fehér Ferenc, az emlékbizottság elnöke beszámolt az egyesítendei munkáról, majd dr. Bori Imre, dr. Jung Károly és dr. Juhász Géza tartott előadást. Az ünnepi ülésen köszöntötték a hatvanéves

Pap Józsefet, átadták Fodor Pálnak a Csépe Imre-emlékplakettet, majd dr. Bányai János személyében megválasztották a jövő évi Csépe-emlékbizottság elnökét. A Csépe-napon megnyílt Kalmár Ferenc és Kalmár Magdolna kiállítása, s irodalmi estet tartottak, amelyen felléptek az Aranyeső szavalóverseny legjobbjai, a jugoszláviai magyar költők verseit éneklő Opál-trió, átadták a könyvterjesztésért járó Csépe-díjat, valamint válogatást mutattak be Ács Károly hamarosan megjelenő, jugoszláviai magyar lírai költészeti antológiájából. Ebből az alkalomból jelent meg az Életjel kiadásában, Urbán János válogatásában Csépe Imre *Szorul a nap* című verseskötete.

Szeptember 12-e és október 4-e között tartották meg tizenötödik alkalommal a Brankovo kolo rendezvény-

sorozatot, amelyen mintegy ezer neves művész, írók, költők, színművészek vettek részt. A művészkaravár többek között Karlócán, Stražilovón Újvidéken, Zimonyban, Titoverbászon Becsén állomásozott. A kiállítások író—olvasó találkozók, zenei rendezvények mellett kerekasztal-beszélgetések szerveztek *Branko mint jelenség* címmel. Az elhangzott tanulmányok jövőre, Branko Radičević *Pesme* című verseskötet megjelenésének 140. évfordulójára külön kötetben látnak majd napvilágot. A Brankovo kolo Branko Radičević emlékének szentelt rendezvény, amely az évek során a költészet ünnepévé lett. Az ünnepi műsorban a fiatalon elhunyt múlt század költőn kívül az ötven évvel ezelőtt mártírhalált halt Frederico García Lorcáról is megemlékeztek, Miroslav Antić tiszteletére pedig emlékműsor szerveztek.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Gerold László*: Szentkuthy árnyékában (Fekete J. József: *Olvasat*)
1275
- P. Nagy István*: „Kamaszvers”, utószóval (Tolnai Ottó: *Rokoko-
kokó*) 1278
- Sárvári V. Zsuzsa*: Népköltészeti tanulmányok (*Jugoszláviai magyar
népköltészet I.*) 1281
- Juhász Erzsébet*: „Mozdulatlan történet”-ek (Krasznahorkai László:
Kegyelmi viszonyok) 1283
- Herceg János*: Esszék a fennmaradásról (Szász János: *A fennmara-
dás esélyei*) 1287
- Rajslí Ilona*: Kórvizsgálat (Szepes Gyula: *Nyelvi babonák*)
1290
- Balázs Art Valéria*: Tanulmánykötet a fordítás kérdéseiről 1292
(*A fordítás tudománya*)

S z í n h á z

- Gerold László*: Iván, a Rettentő 1293

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző*: A költői kép banalizálása 1296

K é p z ő m ű v é s z e t

- P. Náray Éva*: Képzőművészet mankókon 1298
- Bela Duranci*: Három kiállítás 1302

KRÓNKA

Bitef huszadszor — Bergman-sikerrel; Az Európai Kulturális Társaság közgyűlése Belgrádban; Nemzetközi régészkonferencia; Kiállítások; Díjak, elismerések; Pechán Béla (1906—1986); Aladics János (1928—1986); Podolszki József (1946—1986); Rendezvények; 1304

Az 1163. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza
Számunkat a Velencei Biennálé anyagából illusztráltuk

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1986. október. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 600, fél évre 300, egyes szám ára 60, kettős szám ára 100 dinár; külföldre egy évre 1200, fél évre 600 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 300 dinár. — Készült a Forum nyomdájában, Ujvidéken.
YU ISSN 0350-9079